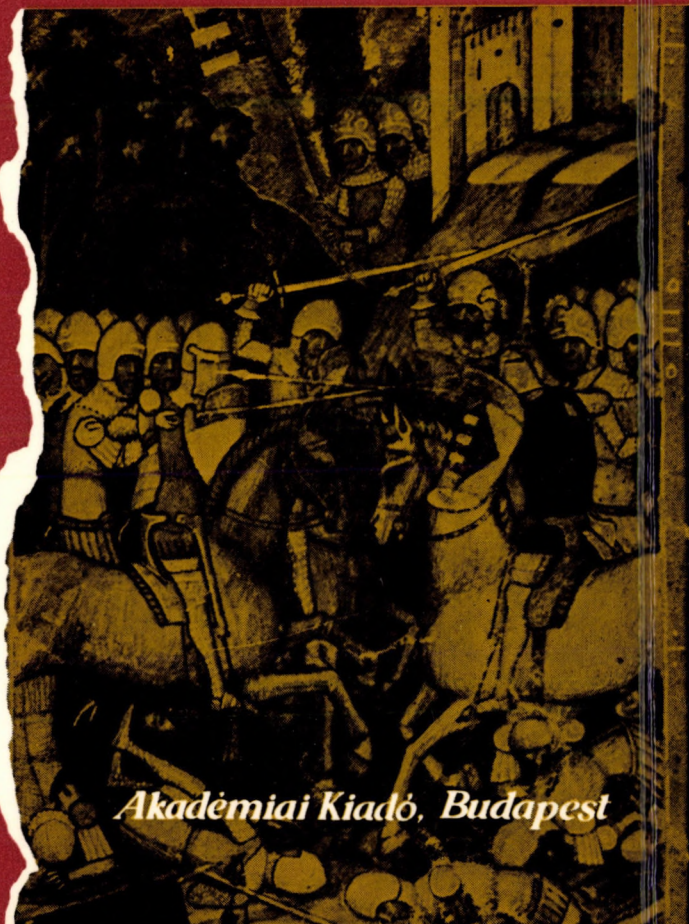

KRISTÓ GYULA

A ROZGONYI CSATA

Akadémiai Kiadó, Budapest

KRISTÓ GYULA

A ROZGONYI CSATA

1312. június 15-én a Hernád menti Rozgonynál megvívott csatában ütközött meg a történelmi haladást képviselő királyi hatalom hadereje Károly Róbert vezetésével a fejlődést hátráltató kiskirályok egyikének, Aba Amadé fiainak seregével. A könyv egyrészt azt követi nyomon, hogy hogyan vezetett az Anjou-családból származó Károly Róbert útja Nápolytól az Árpádok kihalása következtében megürült magyar trón elfoglalási kísérletein át a rozgonyi csatamezőig. Másrészt azt, hogy miként került sor szükségszerű összeütközésre a honfoglaló ősökkel büszkélkedő Aba Amadé-fiak és az országegyesítő Anjou-király között. Részletesen megismerkedünk nemcsak a két tábor társadalmi összetételével, szövetségi bázisával és a csata körülményeivel, hanem a résztvevők egyéni sorsa mellett az ország helyzetének alakulásával is.

Akadémiai Kiadó · Budapest

Kristó Gyula
A rozgonyi csata

Szerkesztő
Székely Ferenc

1828—1978

MEGJELENT
AZ AKADÉMIAI
KÖNYVKIADÁS
150. ÉVÉBEN

Sorsdöntő történelmi napok

3.

Szerkeszti
Szakály Ferenc

Magyar Történelmi Társulat

Kristó Gyula

A rozgonyi csata

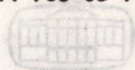

Akadémiai Kiadó • Budapest 1978

Kristó Gyula

A tozgonyi csata

ISBN 963 05 1461 3

Akadémiai Kiadó · Budapest 1978 · Kristó Gyula

Akadémiai Kiadó · Budapest 1978

Printed in Hungary

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
I. A résztvevők	9
1. Károly Róbert	9
2. Aba Amadé fiai	27
II. Károly Róbert szövetségesei	40
1. Kassa városa	40
2. A Szepesség	47
3. Az egyház	51
4. Nemesek	53
III. Az Amadé-fiak szövetségesei	59
1. Nemesek	59
2. Csák Máté	63
IV. Az összeütközés	69
V. A következmények	85
1. Károly Róbert sorsa	85
2. Az Amadé-fiak sorsa	92
3. Az ország sorsa	95
Irodalmi tájékoztató	102
Képjegyzék	III

Bevezetés

Rozgony mellett „a hegy oldalában olyan kemény csata támadt, amilyen a tatárok ideje óta nem volt Magyarországon”.

(Képes Krónika)

Rozgony — a ma Csehszlovákiában fekvő Rozhanovce —, ez a Kassától (ma: Košice) északkeletre alig tíz km-re levő kis település a régi Abaúj vármegyében feküdt. Abban a megyében, amelynek névadó várát, Újvárat a történelmi hagyomány szerint Aba Sámuel király építette a XI. század első felében, s amely nevében viselte az Árpád-kori Magyarország egyik leghatalmasabb nemzetségének, az Abáknak nevét, akik egyik főszereplői az e könyvben bemutatásra kerülő rozgonyi csatának is. Maga Rozgony első alkalommal 1270-ben fordul elő oklevélben, s mint királyi földet V. István király a Fejér megyéből származó Básztyéiaknak adományozta, akik a XIV. század első felében kezdték a faluról magukat Rozgonyiaknak nevezni, s e néven váltak a XV. századi magyar arisztokrácia egyik legismertebb családjává. Hírüket az irodalom eszközeivel Arany János öregbítette, Rozgonyi István feleségének, Cecíliának balladát szentelt, egy másik Rozgonyi pedig Kanizsával együtt az *V. László*ban szövik a budai várból. Persze, a Rozgonyiak XV. századi nagyságát 1300 táján még csak sejtetni sem engedte a családnak nevet adó település képe. A Tárca patak mellett létesült falu a XIII—XIV. század fordulóján nem volt igazán számottevő helység, de nem is tartozott a legjelentéktelembbek közé. A XIV. század elején már templom állt a faluban. Hozzávetőleges nagyságára a pápai tized gyanánt fizetett összeg mennyiségéből következtethetünk. Kassa évi 552, Gönc 107, Szepsi (ma: Moldavánad Bodvou) 96, Szikszó 49 garast fizetett, míg Rozgony tak-

sája évi átlagban 15 garasra rúgott. Rozgony nagysága tehát nemcsak Kassa, hanem a megye több más helysége lélekszámától is tetemesen elmaradhatott. Ám még így is Abaúj megye falvainak első vonalába tartozhatott, hiszen a mintegy 250 lakott hely közül csak 123 falu rendelkezett templommal. Mindez azonban aligha emelte volna ki Rozgonyt az ismeretlenségből, száz és száz hasonló sorsú falutársa közül. De a XIV. század elején egy, Rozgony szempontjából merőben véletlen esemény mégis felé irányította a figyelmet. Itt vívták, a rozgonyi csatamezőn, ahol a dombok leereszkednek a Tárca patakhoz, a magyar történelem későbbi alakulása szempontjából oly fontos rozgonyi csatát. Az ütközet színhelyévé vált Rozgony néhány évtizedig gyakran szerepel a kor irataiban, több alkalommal hivatkoznak a rozgonyi mezőre, ahol a két sereg oly dühödten támadt egymásra, hogy a jámbor ferences rendi krónikás a csata hevességét, elkeseredett voltát egyenesen az 1241—1242. évi tatárjárás magyarországi eseménycihez, ütközeteihez és ostromaihoz hasonlította.

Tartsunk szemlét a résztvevők felett, vajon kik is néztek farkasszemet egymással 1312. június 15-én a rozgonyi síkon! Az egyik oldalon a király állt, Károly Róbert, a másik oldalon pedig az egyik leghatalmasabb magyarországi nagyúr, az Aba nembeli Amadé fiai. Ők Rozgonynál a szembenálló felek, 1312-ban közöttük feszült az alapvető ellentét. Nem haszon nélküli tehát, ha mindenekeelőtt szemügyre vesszük a király és az Amadé-fiak útját a rozgonyi síkig.

I. A résztvevők

Ha Károly Róbert útját a rozgonyi csatamezőig követni akarjuk, évtizedekkel a rozgonyi ütközet előttre, s Rozgonytól egészen Franciaországig és Nápolyig, a XIII. század derekának európai „nagypolitikájáig” kell visszanyúlnunk.

A XIII. század már a harmadik azoknak az évszázadoknak sorában, amelyekben Európa nyugati felét — beleértve a római katolikus vallású Közép-Európát is — a római pápaság és a német-római császárság harcai rázkódtatják meg. Az investitúraharc néven ismert küzdelem már régen nem a püspökök investálásának (beöltöztetésének) jogáért folyt a pápa és a császár között, ha ugyan egyáltalán valaha is pusztán ezért folyt, és nem csupán külső mázt, megjelenési formát jelentett bármikor is kettejük összecsapásában. A Sacerdotium és az Imperium mérkőzése azt hivatott eldönteni, hogy Nyugat-Európában a politikai főhatalom Szent Péter utódát avagy a római és frank császárok címének büszke birtokosát illeti-e. Ebben a harcban új fordulatot jelentett a Hohenstauf házból származó II. Frigyes 1250. évi halála, aki a német területek és a császári cím mellett birtokolta a Két Szicília királyságát is („regnum Sicilie citra et ultra Farum”, azaz a Farón, a Messinai-szoroson innen és túl levő Szicíliát), amely a XI. századtól kezdve, amióta a normannok elismerték a pápai fennhatóságot, pápai hűbérnek számított. A szicíliai kettős királyság magára Szicília szigetére és az Appennini-félsziget déli részére, Nápolyra és vidékére terjedt ki. Németországnak és Észak-Itáliának, valamint Dél-Itáliának a pápával ellenséges

Hohenstaufok kezében összpontosulása azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a félsziget közepén elterülő pápai birtokok és maga Róma harapófogóba kerülnek, és a harapófogó két szárának szorításától előbb-utóbb összeroppannak. Nem véletlen tehát, hogy a pápák mindenáron igyekeztek megtörni a Hohenstaufok dél-itáliai uralmát, és érvényesíteni akarták történetiségben gyökerező jogukat a szicíliai kettős királyság trónjának betöltésére. A választás IX. Lajos francia király öccsére, Károlyra, Anjou és Provence grófjára esett, aki 1265-ben IV. Kelemen pápa kezéből nyerte el a Farón inneni és túli ország koronáját. A tényleges hatalmat a szicíliai kettős királyságban azonban még a Hohenstaufok gyakorolták; Manfréd, II. Frigyes törvénytelen fia ült a trónon. A Károlyt Itáliába kísérő francia lovagi sereg 1266-ban a beneventói ütközetben legyőzte Manfréd seregét, s maga Manfréd életét vesztette. Károly berendezkedett Dél-Itáliában; franciákat ültetett a hivatalokba, túlkapásai kiváltották a helyiek ellenállását. Azok II. Frigyes unokáját, Konradint hívták be az országba, de a fiatal, alig 16 éves Konradin 1268-ban Tagliacozzónál csatát veszített, s az utolsó Hohenstauf vérpadon végezte be életét.

Így jutott uralomra Dél-Itáliában Károly, Anjou-gróf, a francia Capeting-dinasztia sarja, Károly Róbert dédapja. I. Károly megszilárdítva hatalmát Dél-Itáliában, maga is a birodalmi koncepció szellemében kezdett cselekedni. Politikai célkitűzése Dél-Itália és Bizánc egyesítése volt, ezzel akarta megszerezni a hegemoniát a Földközi-tenger keleti medencéjében. Mindenekelőtt Bizánc császári koronáját kellett tehát elnyernie, amelyet a latin császárság 1261. évi összeomlása óta a Palaiologoszok viseltek. Ennek érdekében fogott Károly a magyarországi kapcsolatok kiépítéséhez is. Magyarország az Adriai-tenger egy szakaszának birtoklása révén tengeri országnak számított, ráadásul a dalmát városok hovatartozásának kérdésében állandó ellentétben állt a Földközi-tenger egyik hatalmasával, Velencével. Magyarország dinasztikus

házassági kapcsolatok folytán ekkortájt szövetségese volt Bulgáriának és Szerbiának, amelyek potenciális támaszt jelenthettek I. Károly Bizánc elleni terveéhez. Bizonytalán nápolyi részről indult ki tehát a kezdeményezés, hogy a szicíliai királyság és Magyarország politikai szövetségre lépjen. Mindenesetre I. Károly 1267–1268-ban személyesen kívánt házassági összeköttetést kiépíteni az Árpádokkal. Felesége halála után IV. Béla leányát, a Nyulak-szigeti kolostorban élő Margitot kívánta nőül venni. Margit azonban nem volt hajlandó feladni szerzetesi életvitelét, így Károly terve meghiúsult.

IV. Béla is jó néven vette a nápolyi (végső fokon francia) közeledést, még inkább szüksége volt erre fiának, István ifjabb királynak, aki már évek óta hol nyílt, hol lappangó ellentétben élt apjával. IV. Béla élete végén fiával szemben egyre inkább unokájának férje, II. Přemysl Otakar csch király felé tájékozódott, aki ekkor az osztrák és stájer tartományokat is birtokolta. IV. Béla és II. Otakar szövetségével szemben István ifjabb király számára természetes ellenpontként kínálkozott a nápolyi kapcsolat, amely egyszersmind a pápai udvar támogatását is jelenthette. 1269 szeptemberében I. Károly nápolyi király és István ifjabb király, pápai jóváhagyással, szövetséget kötött. Ebben elhatározták, hogy a nápolyi Anjouk és a magyarországi Árpádok között kettős házassági köteléket hoznak létre: I. Károly fia, Károly salernói herceg feleségül veszi István leányát, Máriát, István fia, László herceg — a későbbi IV. (Kun) László magyar király — pedig frigyre lép Károly leányával, Izabellával, aki később Magyarországon Erzsébet néven szerepelt. A házasságok 1270-ben meg is valósultak; ez év májusában Mária Nápolyba érkezett, majd ezt követően Izabella indult útnak a távoli Magyarországra.

Az I. Károly és István közötti szerződés egyéb pontjai — egyebek mellett, hogy a nápolyi király támogatja Istvánt a németek, azaz nyilván Otakar, továbbá az egyház hitén kívüliek ellen — nem valósultak meg. Bizánc azzal igyekezett ellensúlyozni az ellene irányuló nápolyi—magyar és nápolyi—

balkáni közeledést, hogy házassági kapcsolatot létesített István ifjabb király leánya, Anna és Andronikosz, a bizánci császár fia között. 1271-ben háborúra került sor Otakar és a közben magyar trónra került István — V. István — között, az ígért nápolyi támogatás azonban elmaradt. Szerencsétlennek bizonyult László és Izabella házassága; a nápolyi királyleány megaláztatások sorozatát volt kénytelen elszenvedni az 1272-ben trónra lépett IV. László király kicsapongásai, féktelen és szabados életvitele miatt. I. Károly ennek ellenére nem mulasztotta el a kínálkozó alkalmakat, hogy beavatkozzék Magyarország ügyeibe. Olyannyira, hogy Károly salernói herceg már 1272-ben, V. István életében a Magyarország királya címet bitorolta, 1276-ban pedig I. Károly közvetítésével tervezett tárgyalásokat IV. László magyar és II. Otakar cseh király.

Az 1269. évi nápolyi—magyar szövetség legmaradandóbb eredménye Károly herceg (a későbbi II. Károly nápolyi király) és Árpád-házi Mária házassága volt. Nászukból több mint tíz gyermek született, közülük a legidősebb, Martell Károly 1272-ben. Károly Róbert e Martell Károlynak az új német-római uralkodó, Habsburg Rudolf leányával, Klemenciával kötött házasságából született 1288-ban. Az ifjút, akit a nápolyi udvarban Carobertónak neveztek, abban a szellemben nevelték, hogy a magyar királyi család leszármazottja, s apja, Martell Károly Magyarország trónjának jogos örököse. A nápolyi Anjouk úgy látták, hogy 1290 nyarán — amikor a kunok megölték IV. Lászlót, akinek a nápolyi királyleánnyal, Izabella-Erzsébettel kötött házassága gyermektelen maradt — kihalt az Árpád-ház, a trón pedig őket illeti meg. A pápa természetesen nápolyi hűbéresei magyarországi trónigényét támogatta, érdekükben követet is küldött Magyarországra. Jelentkezett a magyar trónra Habsburg Rudolf római király is, aki azon a fiktív alapon igényelte családjának a magyar koronát, hogy IV. Béla a tatárjáráskor hűbér címén jutott Magyarországhoz Frigyes császár kezéből (jóllehet IV. Béla a német birodalmi segítség megadásához kötötte hűbéri foga-

dalmát, s annak elmaradása miatt nem is kellett függő viszonyt a birodalomtól elismernie). Rudolf még 1290 augusztusában Magyarországot fiának, Albert osztrák hercegnek adta hűbéri jogon. Miközben a pápa, IV. Miklós nyomatékosan tiltotta a bitorlástól Rudolfot és Albertet, s kifejezetten hangoztatta, hogy Magyarország az apostoli székhez tartozik, az ország élére II. András Velencében nevelt unokája, III. András került. Őt Velence mellett elsősorban a magyar uralkodó osztály támogatta abból a megfontolásból, hogy az európai „nagypolitikától” távol álló és Magyarországon is gyökértelen András engedelmes eszköz lesz a mind hatalmasabbá váló bárók kezében.

III. Andrásban azonban csalódtak a bárók. Az új király szerény lehetőségeihez képest nagy elszánással látott hozzá Magyarország megrendült bel- és külpolitikai helyzetének rendezéséhez. 1291-ben hadat viselt Habsburg Albert ellen. Az energikus politika újabb híveket szerzett a nápolyi Anjouknak Magyarországon. 1290—1291-ben még csak a délvidéki urak — elsősorban a Šubićok, a Babonićok és a Frangepánok — támogatták a nápolyi Anjouk magyarországi trónigényét. Ők is elsősorban gazdasági érdekeiktől vezérelve, ugyanis politikai támogatásuk fejében a nápolyi királyságból gabonát szállíthattak élelemben szegény dalmáciai és szlavóniai területeikre. A Habsburg Albert elleni háborút követően azonban már a Nyugat-Dunántúl nagy hatalmú tartományurai, a Kőszegiek is az Anjouk pártjához csatlakoztak. 1292. január 6-án Mária királyné Magyarországot fiának, Martell Károlynak adományozta, és őt magyar királlyá nyilvánította. Egymást érték a Nápolyból Magyarországra jött ajánlatok, a Nápolyban magyarországi birtokokat adományozó oklevelek, amelyek a vezető magyarországi nagybirtokosokat igyekeztek az Anjouk oldalán megtartani, s az Anjouk érdekében Magyarországon végzett szolgálataikat jutalmazni.

1295-ben meghalt Martell Károly. A nápolyi Anjouk magyarországi trónigénye fiára, Károly Róbertre szállott. Ked-

vezett ennek az igénynek, hogy 1294-ben az a VIII. Bonifác lett a pápa, aki a pápai világhatalmi törekvések kiemelkedő, ám kései harcosa volt, s aki nagyon szívesen látta volna nápolyi hűbéreseit Magyarország trónján. II. Károly nápolyi király hosszas előkészületek után — azt követően, hogy újra kegyekben és birtokadományokban részesítette a hozzá hű délvidéki urakat, a Šubićokat, a Babonícokat és a Frangepánokat — útnak indította Magyarországra unokáját, az alig 12 éves Károly Róbertet, aki 1300 augusztusában érkezett a dalmát tengerpartra. III. András még élt, ekkortájt vezetett hadat engedetlen északnyugat-magyarországi alattvalója, a nagy hatalmú tartományúr, Csák Máté ellen. Az ifjú Károly Róbert a délvidéki urak pártfogásával gyorsan haladt előre, s az új évszázad első napjaiban már Zágrábban tartózkodott. Napirendre kellett kerülnie a fegyveres összecsapásnak a betolakodó trónkövetelő és az ország törvényes királya között. A konfliktus kitörését azonban a sors megakadályozta: 1301. január 14-én a budai várban meghalt III. András, vele valóban kihalt az Árpádok férfiága, elszakadt az a formális kötelék is, amely a részekre töredező, tartományurasságokká szakadozó Magyarország előkelőinek egy részét még összefogta: a formális hűség a törvényesen megkoronázott király és az ekkor már egyre inkább szentként tisztelt korona iránt. Magyarországra a királynéüliség, az interregnum nehéz évei köszöntöttek.

III. András halálának hírére Károly Róbertet párthívei sietve Esztergomba vitték, és ott az Anjouk magyarországi szállásosinálója, Bicskei Gergely választott esztergomi érsek a „szent-istváni” (Szent Istvánnak tulajdonított) korona híján egy másik, talán erre az alkalomra sebtében készítettett koronával megkoronázta. Károly Róbert tehát király lett ugyan, de felkenése nem a Magyarországon szokásos körülmények között (vagyis nem az uralkodó osztály többségének akaratából és nem a „szentistváni” koronával történt övezés eredményeképpen) ment végbe, ami jogszerűen is kérdőjeleket támasztott uralma jogosságával szemben. Ha tehát nem állítható,

Károly Róbert származása:

Capeting-Anjouk

Árpádok

Habsburgok

I. Károly

V. István

II. Károly

Mária

Rudolf

Martell Károly

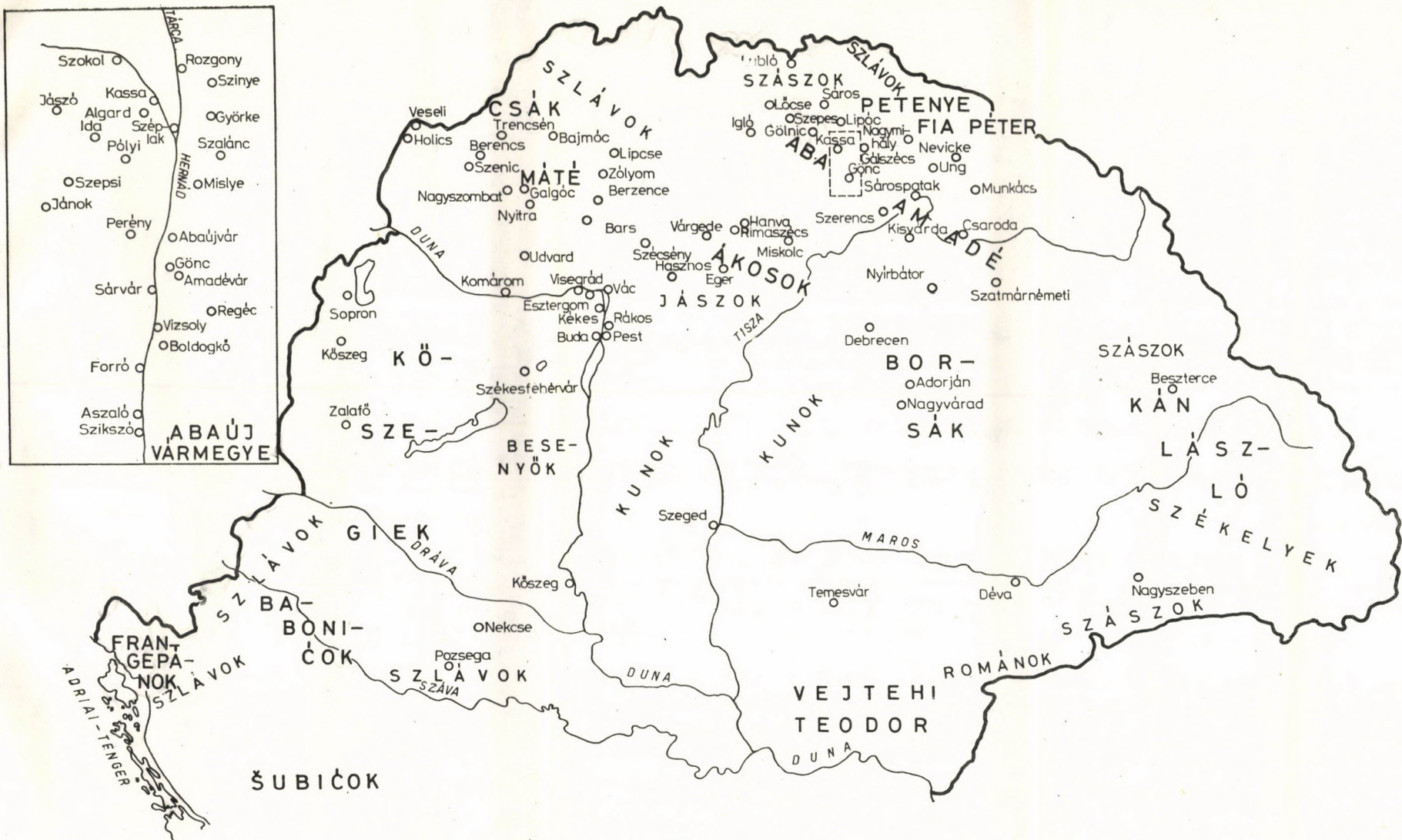
Klemencia

Károly Róbert

hogy Károly Róbert törvényesen (legitime) megkoronázott király lett volna, még kevésbé mondható, hogy ténylegesen (de facto) uralkodni volt képes. A 13 éves ifjút Magyarországon csak néhány egyházi és világi méltóság támogatta, a túlnyomó többség (a kalocsai érsek, a püspöki kar legtöbb tagja, a szerzetespapság, a világi előkelők, a bárók nagy része) szembefordult Károly Róberttel, és III. András halála után új, az Árpád-házzal rokon király után nézett, s ezt nem a Magyarországon tartózkodó Károly Róbertben találta meg. Ekkor még hátrányára vált Károly Róbertnek az a támogatás, amelyet az erős kezű, rendíthetetlen VIII. Bonifác pápa nyújtott neki. A Képes Krónika nyíltan meg is írja ennek okát: az ország szabadjai félték, hogy az egyház adta király elfogadásával elveszítik szabadságukat. Az előkelők figyelme Csehország felé irányult, ahol anyai ágon szintén az Árpádok leszármazottja, IV. Béla dédunokája, II. Přemysl Otakar fia, II. Vencel (Václav) uralkodott. Az ország leghatalmasabb urai indultak Csehországba — a Képes Krónika a Rátótok, a Balasák, a Kőszegiek egy-egy tagját, a kalocsai érseket, az egri, a váradi, a váci, a csanádi, a boszniai és a szepesi püspököt nevezi meg, a Csehországban íródott Kronika Zbraslavská pedig Trencsényi Csák Mátét, Aba Amadét, a Balassa családbeli Demetert és Wernert, a budai bírót teszi meg a követség tagjai-

nak —, de nem a cseh királyt, hanem annak kilencéves, hasonlóan Vencel nevet viselő fiát kérték fel a magyar trón elfoglalására. A magyarországi előkelők döntését legalábbis két körülmény befolyásolta. Egyrészt az ifjú Vencel jegyese volt III. András egyetlen leányának, Erzsébetnek, másrészt joggal számíthattak arra, hogy a gyermek uralkodó kevéssé tudja elhatározásaikat keresztelni, önállóságukat korlátozni, mint apja, aki Csehország mellett a lengyel trónt is birtokolta. A fiatal Vencelt hozták be hát Magyarországra, és 1301. augusztus 27-én Székesfehérvárott János kalocsai érsek királlyá koronázta a „szentistváni” koronával. Vencel — akit Magyarországon Lászlónak hívtak — koronázása sem volt a magyar szokásjog alapján szeplőtlen, hiszen a magyarországi joggyakorlat szerint magyar királyt csak az esztergomi érsek koronázhatott. VIII. Bonifác pápa 1301. évi októberi leveleiben szóvá is tette, hogy a királykoronázás joga a kalocsai érseket soha nem illette meg, hanem csak az esztergomit, amelynek széke be van töltve, s az esztergomi érsek Károlyt, a szicíliai király unokáját koronázta meg. Ez a szeplő azonban még egyelőre aligha csúfította el Vencel koronájának fényét, az ország előkelőinek túlnyomó többsége testben vagy lélekben mellette állt az 1301. év nyárvégi koronázásán.

Hamarosan azonban újabb szeplők támadtak koronáján. A pápa Károly Róbert érdekében Magyarországra küldte Boccasini Miklós bíborost, aki erejét nem kímélve fáradozott Károly Róbert ügyének előremozdításán, s ebbeli igyekezete nem is maradt teljesen eredménytelen. Bizonyára túloz a Képes Krónika, amikor azt írja, hogy Miklós semmit sem ért el, s dolgvégézetlenül tért vissza a pápai udvarba. 1301-ben meghalt János kalocsai érsek, halálával érzékeny veszteség érte a Károly Róbert-ellenes erőket. A helyére lépő új kalocsai főpap, István az Anjou-párt ügyét gyámolította. Az ország két vezető egyházi méltósága, az esztergomi és a kalocsai érsek tehát Károly Róbert trónrakerülését szorgalmazta. A kezdeti sikerek erejükön felül felbátorították az Anjou-trónkövetelő

Tartományi hatalom a XIV. század eleji Magyarországon

híveit. 1302-ben nyílt támadást indítottak Buda ellen, ahol Vencel tartózkodott, azzal a céllal, hogy a magyar királyság székvárosát megvívják és Vencelt kezükre kerítsék. A katonai és a Vencel elfogására indított politikai akció egyaránt kudarcot vallott, Buda polgárai hallani sem akartak Károly Róbert uralmáról, és kitartottak Vencel mellett. A kudarc hatására Károly Róbert seregei a Buda körüli vidéket dúlták, ahol a polgárok szőlei feküdtek, a Magyarországról távozni készülő Miklós bíboros pedig egyházi átok alá vetette Buda városát. Ez kiváltotta a budaiak ellenállását. Álpapok és engedetlen klerikusok támadtak, akik az egyházi átok ellenére is kiszolgáltatták a szentségeket, majd a pápát, továbbá Magyarország — nyilván Károly Róberthez szító — érsekeit és püspökeit nyilvánosan kiközösítették. Károly Róbert eredmény nélkül kényszerült menekülni Buda falai alól.

Károly Róbert ügyét a holtpontról ismét VIII. Bonifác mozdította ki. 1303. május 31-én kelt bullájában Károly Róbertet nyilvánította Magyarország királyának, és megtiltotta, hogy bárki Vencelt e címen illesse, neki adót fizessen, őt segítse. Ugyanakkor a pápa Habsburg Albert római királyt és Rudolf osztrák herceget is kérte Károly Róbert támogatására. Nem sokkal később azonban VIII. Bonifác áldozatul esett Szép Fülöp francia király akciójának, s minden bizonnyal oldalán halt meg Itália földjén Bicskei Gergely, az Anjou-jelölt leghatalmasabb hazai egyházi támogatója is. A pápai trón változása nem vetette vissza Károly Róbert ügyét. A bíborosok azt a Boccasini Miklóst ültették Szent Péter székébe, aki alig egy évvel korábban pápai követ volt Magyarországon. Az új pápa Anjou-párti érseket állított Esztergom egyházmegyéjének élére. A pápák és a magyarországi egyházfők agitációja lassan megtermette első gyümölcseit: növekedni kezdett Károly Róbert magyarországi híveinek száma. Míg az 1302. évi budai kudarcot követően az Anjou-trónkövetelő az ország déli részére vontatta vissza magát, és 1303-ben a bizonnyal délvidéki Salamonharasztyán állított ki oklevelet, 1304 májusá-

ban már az ország középső vidékén találjuk: a Heves megyei Hasznoson, az Aba nemzetség szállásterületén tartózkodott. Bizonytalán ezekben az években élvezte az abaúji Gönc várában Aba nembeli Amadé vendégszeretetét is.

Az eltolódó erőviszonyok nem maradtak rejtve II. Vencel cseh király szeme előtt sem. 1304 nyarán Esztergom elfoglalása és az esztergomi érsek elűzése után bevonult Budára, de keserűen kellett tapasztalnia, hogy a magyar előkelők nem tekintik magukat a fiatal Vencel engedelmes alattvalóinak. Közben magyar és német támadások érték a cseh területet, így az idősebb Vencel szükségesnek tartotta a mielőbbi visszatérést Prágába és biztonságosabbnak fia hazavitelét, mint Magyarországon tartását. A cseh uralkodó és fia magával vitte a magyar koronázási jelvényeket (köztük a „szentistváni” koronát is), Esztergom várát Nyugat-Magyarország nagy hatalmú tartományuraira, kitartó híveikre, a Kőszegiekre bízta. Magyarországról való kivonulásuk azonban nem volt veszélytelen. Csák Máté és hívei szembefordultak a csehekkel, Nagy vagy Szép Aba (aki a rozgonyi csata egyik seregvezére lesz) a Nyitra megyei Szenicnél (ma: Senica) elzárta a távozó cseh uralkodók útját, akik a várat kénytelenek voltak megostromolni. Maga Csák Máté külön egyezséget kötött Rudolf osztrák herceggel, amelyben segítséget ígért a Csehország elleni hadjárathoz. Ezt a külön egyezséget valamivel megelőzően, amikor a két Vencel már Prágába ért, 1304 augusztusában Pozsonyban a királyukként Károly Róbertet elismerő magyar egyházi és világi előkelők szövetséget kötöttek Rudolf osztrák herceggel, és egymás kölcsönös segítésére kötelezték magukat. Károly Róbert híveinek sorában találjuk a két érsek és néhány püspök mellett Csák Ugrint, Aba Amadét, Rátót Lorándot, Borsa Kopaszt és más világi hatalmasságokat. A szövetség éle nyíltan II. Vencel és Csehország ellen irányult. A megkötött egyezségeknek megfelelően a magyar, az osztrák sereg és Csák Máté hívei 1304 őszen betörték Vencel királyságába, de számottevő katonai sikereket nem tudtak fel-

mutatni. A cseh király pár hónap múlva (1305 nyarán) meghalt, a cseh és a lengyel trón fiára, III. Vencelre háramlott, akivel Habsburg Albert király békét kötött. A fiatal cseh uralkodó 1305 őszén hivatalosan is lemondott Magyarországról és a magyar királyi cím viseléséről, ám a koronázási jelvényeket (köztük a „szentistváni” koronát) nem Károly Róbertnek adta át, hanem szövetségesének, Wittelsbach Ottó bajor hercegnek.

A bajor herceg anyai ágon szintén az Árpádok leszármazottja volt, unokája IV. Béla magyar királynak. Ottót hatalmába kerítette az uralomvágy, Vencel egykori hívei (köztük a Kőszegiek is) szívesen vették volna magyarországi kormányzását, új hívei is támadtak, néhány püspök és az erdélyi szászok, amely a német ajkú királyt tisztelte elsősorban Ottóban. Hiába igyekeztek az Anjou-hívek és az Anjouk szövetségesei akadályokat gördíteni Ottó magyarországi országlása elé (Rudolf herceg az utakat záratta el Ottó elől, az új esztergomi érsek pedig egyházi fenytéket alkalmazott az Esztergomot is elfoglalva tartó Kőszegiek ellen), Ottó kalandos utazás végén mégiscsak elért Magyarországra, ahol a Kőszegiek fogadták tárt karokkal, s a bajor herceget 1305. december 6-án Székesfehérvárott két püspök — a veszprémi és a csanádi — Magyarország királyává koronázta. A „szentistváni” koronával, de nem az esztergomi főpap által megkoronázott Ottó Budára ment, ahol utcai demonstrációkon hirdette a maga király voltát.

Nem kis erők álltak Ottó mellett: a Kőszegieken kívül hívei közé számíthatta talán Borsod megye tartományurát, Ákos nembeli Istvánt (aki rokoni kapcsolatban is állt a bajor hercegi családdal) és bizonyosan a Borsákat, Bihar megye és a környező vidék nagy hatalmú oligarcháit. Komoly támaszt jelentettek Ottó számára az erdélyi — beszercei és szebeni — szászok. Nem véletlen, hogy 1307-ben Ottó király Erdélybe utazott, meglátogatta az erdélyi szászok egyik nagy tömbjét, Besztercét (ma: Bistrița). A szebeni szászok is hívták Ottót — mint urukat és királyukat — magukhoz, Ottó azonban a biztos, de viszonylag csekély erővel rendelkező szövetséges

meglátogatása helyett inkább az ingadozó, ám nagy hatalmú erdélyi vajdát, a tartomány oligarcháját, Kán nembeli Lászlót kereste fel azzal a céllal, hogy feleségül vegye a vajda leányát, és házassági kötelékkel fűzze magához az erdélyi tartományurat. Terveiben azonban csalódott. A vajda 1307-ben elfogta, a „szentistváni” koronától megfosztotta Ottót, akit Szegeden átadott Károly Róbert egyik fő támaszának, Csák Ugrinnak. A bajor herceg rövid és dicstelen magyarországi szereplés után 1308-ban visszaérkezett Bajorországba, haláláig viselte a magyar királyi címet, de ennek a jogbitorlásnak a magyar belpolitikai életre már semmi hatása nem volt.

A végső fokon sikertelen 1304. évi csehországi hadjárat nem kedvezett Károly Róbert ügyének. Nyilván ennek a kudarcnak is szerepe volt abban, hogy a magyar előkelők nem kis része 1305-ben Ottót választotta Károly Róbert ellenében. Közel két évig nincs hírünk Károly Róbertről, bizonyosan újra Aba Amadé védőszárnyai alá húzódott, legalábbis 1306 tavaszán Egerben keltezi egyik oklevelét. E két év azonban nem telhetett el tétlenül. Mindenekelőtt az egyháziak, főleg az új esztergomi érsek, Tamás munkálkodtak Károly Róbert ügyén. Az egyháziakon kívül néhány világi előkelő is hathatósan támogatta az Anjou-trónkövetelőt. Aba Amadé feltehetően évekig menedéket adott neki gönci várában és több megyére (Abaúj, Heves stb.) kiterjedő tartományában. Délen Csák Ugrin Pozsega (ma: Slavonska Požega) várát bocsátotta a fiatal Anjou rendelkezésére. A dalmát tengerpart és Szlavónia urai, akik a legtöbbit tették a XIII. század utolsó évtizedében Károly Róbert Magyarországra hozataláért, továbbra is potenciális támaszai, de egyrészt sok száz kilométeres távolból vajmi keveset tehettek a Magyarország közepén dülő politikai harcokba csöppent Károly Róbertért, másrészt maguk is saját ügyeikkel voltak elfoglalva. Igaz, Frangepán Duim és Babonić Radoslav II. Károly király híveiként utaztak Nápolyba 1306-ban, de Duimot erősen sakkban tartotta a szomszédos Velence, a Babonićok 1308-ban már Frigyes osztrák herceget mondták

uruknak, Babonić István bán pedig 1310-ben a velencei dogét nevezte urának és barátjának.

Mindenesetre 1306 az első év, amelyben Károly Róbert számottevő katonai sikereket ért el Magyarországon. Ez évben a Kőszegiektől visszafoglalta Esztergom várát (maga Károly Róbert 1306. június 27-én Esztergomban keltezi egyik oklevelét), s ekkortájt — vagy kevéssel ezt megelőzően — vehette vissza az ellene lázadó Balassáktól Zólyom (ma: Zvolen), Lipcse (ma: Slovenská L'upča), Dobronya és Palojta várakat Zólyom, illetve Hont megyében. E hadjárat eredményeképpen a legyőzött Balassák — Miklós fia Demeter (a rozgonyi csata egyik seregvezére) és Domokos fia Dancs — átálltak Károly Róbert oldalára. Tovább erősödtek Károly Róbert pozíciói 1307-ben. 1307 májusában tartották meg Észak-Komáromban, Udvardon (ma: Dvory nad Žitavou) azt a tartományi zsinatot, amelyen az Anjou-párti egyházfők mindenkit intettek, hogy a Károly Róbert iránti engedelmességre térjenek, ismerjék el Magyarország királyául, a királyi jogokat és szolgálókat biztosítsák, illetve teljesítsék neki. Esztergom elfoglalásával vetekedő súlyú katonai és politikai tett volt Buda városának Károly Róbert oldalára vonása. A cseh fogságból szabadult Werner fia László, a régi budai bíró Csák fia Jánossal egyetemben 1307. június 1-én behatolt Budára, ellenfeleit, a Vencelhez hű bírót, az esküdteket és a polgárokat megfutamította, megkínozta, megölte, birtokaikat elkobozta, a várost Károly Róbert hűségére térítette. Meglakoltak a pápát kiközösítő hitszegő papok is. Legkésőbb 1307-ben megvívta Károly Róbert Szepes várát is, amelyet még csehek tartottak. Bár ténylegesen Károly Róbertnek semmi szerepe nem volt Ottó király félreállításában, Károly Róbert 1306—1307. évi sikereinek komoly szerepe lehetett László vajda ama elhatározásában, hogy megtagadta a szövetséget Ottóval, illetve hogy fogságra vetette a bajor herceget.

Károly Róbert ügyének előrehaladása tükröződött a magyar világi előkelők 1307. október 10-én Rákoson tartott or-

szágos gyűlésén, ahol a résztvevő hatalmasok — egyebek mellett Csák Ugrin, Rátót Domokos, Aba Amadé, Borsa Kopasz, Ákos István és mások — elfogadták királyukul Károly Róbertet és az Anjou-családot, Tamás esztergomi érsek kezébe hűség esküt tettek, s intézkedtek, hogy az elfoglalva tartott királyi és királynéi birtokokat, javadalmakat mindenki haladéktalanul szolgáltatassa vissza az uralkodónak. A király iránti hűtlenségekre a gyűlés a két érsek és a püspökök kiközösítésének büntetését mondta ki, s vagyonuk királyi kézre háramlását írta elő. A rákosi gyűlés egységfrontba hozta azokat, akik hajlandók voltak támogatni (legalábbis szavakban) Károly Róbert magyarországi uralmát, de élesen rávilágított arra is, hogy az ország leghatalmasabb oligarchái, a Kőszegiek, Csák Máté és Kán László még szavakban sem voltak kaphatók Károly Róbertet maguk fölött álló uralkodónak elfogadni. Márpedig a Dunántúl, Szlavónia, Nyugat-Szlovákia és Erdély urai ellenében még mindig csak árnyékkirálynak tekinthette magát Károly Róbert, s amíg ezek mindegyike szembenállt vele, igazi uralomra nem is gondolhatott.

Tisztában volt ezzel az Anjouk magyarországi uralmának legnagyobb pártfogója és támogatója, a pápa, V. Kelemen is, aki 1307-ben Gentilis bíborost nevezte ki magyarországi követül, hogy hárítsa el a további akadályokat Károly Róbert magyarországi országálása elől. Gentilis 1308 tavaszán érkezett Dalmáciába, majd ősszel folytatta útját az ország közepe felé. Gentilis kész tervvel érkezett: úgy döntött, hogy a Károly Róbertnek ellenálló oligarchák közül kiválaszt egyet, alkura lép vele, hogy e hatalmas tartományurat megnyerve Károly Róbert ügyének, csökkentse az Anjou-trónjelölt elleni frontok számát. Gentilis Csák Mátéra gondolt, de a magyar főpapok és bárók eltéríteni igyekeztek szándékától a pápai követet, aki azonban kitarzott választása mellett, és Csák Mátéval kezdetű tárgyalásokat. Ezek 1308. november 10-én a Pilis hegyében levő Kékesen eredményre vezettek, Máté hajlandónak mutatkozott elismerni Károly Róbertet urának és királyának,

s ígérte, hogy minden cselekedetét a királyi tekintély növelésének szándéka vezérli és hatja át. Ilyen előzmények után került sor 1308. november 27-én Pesten annak az országos gyűlésnek a megtartására, amelyet Gentilis szorgalmazott és hívott össze. A püspöki kar mellett számos világi előkelő személyesen jelent meg, így a Kőszegiek családjának több tagja, Aba Amadé, Rátót Domokos, Borsa Kopasz. De Csák Máté, Csák Ugrin és Kán László erdélyi vajda csak követek és meghatalmazottak révén képviseltették magukat. Az országos gyűlés résztvevői egységesen elfogadták királyuknak Károly Róbertet, esküt tettek a keresztre, a királynak és a pápai legátusnak békésököt adtak. A pesti gyűlés Gentilis nagy sikere volt, olyan alap, amelyre tovább építhette Károly Róbert szilárd magyarországi uralmának épületét. Az 1309 májusában tartott budai zsinat fontos határozatokat hozott a király személyének sérthetlenségéről, a királyi javak restaurációjáról, továbbá a „szentistváni” korona visszaszerzéséről, amelyet immár évek óta László vajda tartott magánál. 1309. június 4-i oklevelében Kőszegi Henrik – aki résztvevője volt az előzi évi pesti országos gyűlésnek – újlag hűségéről biztosította Károly Róbertet.

1309. június 15-én került sor Budán Károly Róbert újabb koronázására, amivel maga az Anjou-párt is hallgatólagosan elismerte az 1301. évi puccsszerű koronázás jogszerűtlen voltát. A koronázáson személyesen vett részt Aba nembeli Amadé, Rátót nembeli Domokos, Balassa családbeli Miklós fia Demeter, Borsa nembeli Beke. A leghatalmasabb oligarchák csak meghatalmazottakat küldtek, Šubić Pál horvát és boszniai bánt a spalatói érsek, a Kőszegieket a győri főpap, a Babonicokat a császmái főesperes, Csák Mátét pedig egy köznemes, Szentgróti Fülöp képviselte. Nem vett részt az országos gyűlésen sem Kán László, sem Borsa Kopasz, sem Ákos István. A koronázás ismét ellenkezett a magyarországi joggyakorlattal. Mivel a Kán László által lefoglalva tartott koronát a budai zsinat határozata ellenére sem tudták visszaszerezni, a koronázási aktus egy erre az alkalomra Gentilis által

Magyarországnak adományozott és nem a „szentistváni” koronával történt.

Egyfelől már 1309-ben látszott az a tartózkodás, amelyet Csák Máté mutatott Károly Róbert nyilvános elismerése ügyében, és feltűnő volt, hogy mind a pesti országos gyűléstől, mind a budai koronázástól személyesen távol maradt. Másfelől azonban időlegesen úgy tűnhetett, hogy a kékesi szerződést Északnyugat-Magyarország oligarchája kész teljesíteni, azaz hajlik Károly Róbert elismerésére és az iránta való engedelmességre, amit jelezhet, hogy 1309-ben Gentilis, 1310 márciusában pedig Károly Róbert megfordult Csák Máté tartományában, Nagyszombatban (ma: Trnava), illetve Barson (ma: Starý Tekov). Ez utóbbi mozzanat teremthette meg a lehetőséget Gentilis számára, hogy a Károly Róberttel szembenálló oligarchák közül a következővel, Kán Lászlóval kezdjen tárgyalásokat. Különösen gyakran intette Lászlót, hogy a „szentistváni” koronát adja vissza, illetve hogy álljon el attól a házasságtól, amelyet leánya és a szerb király szkizmatikus (a katolikus hitről letért) fia között tervezett. Mivel akciói eredménytelenek bizonyultak, 1309 karácsonyán kiközösítette Lászlót, és 1310 gyertyaszentelőjében (február 2.) jelölte meg azt a végső határnapot, ameddig a koronát László visszaadni tartozik. Persze, Gentilis — jó diplomatához illően — nem akart minden szálát elvágni László irányában. Kiközösítő okmányában arra az esetre, ha László az egyház iránti engedelmességre térne, nemcsak a büntetéseket ígérte hatályon kívül helyezni, hanem még kegyeiről is biztosította az erdélyi vajdát. Gentilis nem számított rosszul. Kán László nem merte végső szakításig vinni a dolgot, megegyezésre és számára hátrányos kompromisszumra kényszerült. 1310. április 8-án Szegeden kelt oklevelében elismerte urának Károly Róbertet, szolgálatait kilátásba helyezte királyának, s ígéretet tett, hogy a „szentistváni” koronát július 1-ig visszaadja. A most már valóban visszakapott koronával 1310. augusztus 27-én harmadszor — és immár jogszerűen — megtörtént

Károly Róbert koronázása az Árpádok ősi székvárosában, Fehérvárott. Gentilis úgy tervezte, hogy a koronázás ténye és valamennyi oligarcha, tartományúr jelenléte bizonyítani fogja azt, hogy Magyarország teljes egységben sorakozik fel királya mögött, vagyis hogy évtizedes harag után megbékélve omlik egymás karjába király és kiskirály. Gentilis arra számított, hogy amikor az esztergomi érsek Károly Róbert fejére illeszti a „szentistváni” koronát, egyszersmind korona kerül az ő művére is, arra a tényre, hogy Károly Róbert, az Anjouk sarja megnyerve a trónkövetelők csatáját, Magyarország mindenki által elfogadott királya lesz. Ennek érdekében a Károly Róbertet nyilvánosan királyként elismerő fórumokról rendre távol maradó Csák Máténak Gentilis parancsba adta, hogy a koronázás ünnepén személyesen jelenjen meg. De Gentilis örömebe egy cseppnyi üröm is vegyült. Károly Róbertet 1310-ben Szent István ünnepének nyolcadnapján a „szentistváni” koronával Magyarország királyává koronázták, de a paranccsal meghívtak jelenléte nem volt hiánytalan. Bár nincs pontos ismeretünk a koronázáson részt vett személyek köréről, de az biztos, hogy egy szék a királyi trónus közvetlen szomszédságában üresen maradt, Csák Mátéé. Mint maga Gentilis írja: Csák Máté „nyíltan bizonyítva, hogy nem tetszik neki a királyi tekintély, és a mérget, amelyet magában hordott, elrejtve tettetni nem tudta . . . , a koronázástól teljességgel távoltartotta magát”.

Csák Máté a koronázást követően tettekkel is igazolta, hogy távolmaradása nem véletlen, hanem nagyon is tudatos lépés volt. A király és a király hívei földjeit dúlta, az egyházakat pusztította, súlyos adókat vetett ki és hajtott be, Visegrád várát megerősítette, sőt 1311. június 25-én már egészen Buda kapujáig hatolt előre, felégetve és felperzselve mindent, ami útjába esett. Végső célját azonban, hogy a Budán időző királyt és királynét (Máriát, a beuthen-tescheni herceg leányát) elfogja, nem tudta elérni. Mindenesetre ez az ország fővárosát fenyegető Csák Máté-i támadás két körülményre is felhívta a

figyelmet. Egyrészt arra, hogy Károly Róbert nincs biztonságban Budán, aki ezt követően székhelyét Temesvárra (ma: Timișoara) helyezte át, de alkalomadtán Budát is gyakorta meglátogatta. A másik, még fontosabb körülmény végső fokon Gentilis kudarcát jelentette, hiszen igazolódott, hogy a pápai követ által ügyes tárgyalások során összetákoltt Károly Róbert iránti egység ingatag lábakon áll, tartósan Károly Róbert és a tartományurak együttműködésére nem lehet számítani. 1311-ben kiderült, hogy a fő ellenség a király fenntartóságát elismerni egy perccel tovább sem akaró Csák Máté. A legátusnak és a királynak nem maradt más választása, mint levonni ennek a számukra szomorú és sajnálatos ténynek a következményeit. Gentilis ezt oly módon tette meg, hogy 1311. július 6-án kiközösítette Mátét, Károly Róbert pedig fegyverhez nyúlt, támadást intézett Csák Máté ellen. Leszállva a Balassák zólyomi és honti várai elleni talán 1306. évi akciót, valamint Esztergom visszavételét a Kőszegiektől, ez volt az első eset, hogy Károly Róbert engedetlen és hozzá hűtlen magyarországi nagybirtokos ellen sereget vezetett. 1311. szeptember 26-i királyi oklevélben már olvassuk arról az erős hadseregről, amely a király vezetésével hű bárói támogatásától kísérve Máté ellen ment, november 8-án pedig Károly Róbert Vác mellett keltezett oklevelet. Három nappal későbbi oklevél ismét utal a királynak a főpapokkal, bárókkal és az ország nemeseivel együtt folytatott hadjáratára Csák Máté ellen. A hadjárat eredményeiről azonban nincsenek híreink, feltehetően semmi számottevő sikert nem tudott felmutatni. A döntés 1311 őszén elodázódott, s ekkor úgy látszott, hogy Magyarország jövője a Károly Róbert és Csák Máté között 1312-ben megvívandó csatában dől majd el. A történelmi véletlen azonban közbeszólt. Éppen tarthatott a Csák Máté elleni 1311. évi őszi hadjárat, amikor híre jött a királyhoz, hogy Kassán a kassai szászok megölték Aba Amadé nádort. Ez a váratlan esemény új irányt adott a további történéseknek.

2. *Aba Amadé fiai*

Az Aba nemzetség egyike a legrégebb magyarországi előkelő nagycsaládoknak. Nem alaptalan a gyanú, hogy a nemzetség elei a magyarokhoz a honfoglalás előtt csatlakozott kabarok vezetői között kereshetők, akik a Mátra és a Bükk vidékét szállták meg a IX. század végét követően. A nemzetség kiválóságára mutat, hogy Árpád-házi Géza fejedelem egyik leányát (Szent István király nőtestvérét) a nagycsalád akkori fejéhez, Sámuelhez adta feleségül. E házassággal az Abák rokonságba kerültek az Árpádokkal, Sámuel pedig Szent István korában a király palotájának ispánja (a későbbi nádorispáni cím elődjének birtokosa) lett, majd Szent István halála és Péter elűzése után felléphetett az Árpádok trónjára is s mint király (1041—1044) írta be nevét a magyar történelembe. A gyér és hiányos forrásanyag nem teszi lehetővé, hogy az Aba nemzetség folyamatos leszármazását Aba Sámuel királytól kezdődően megadhassuk. Amikor a XIII. században megszaporodnak forrásaink, és divatba jön az azonos őstől való származást valló, közös eredetű jelölésre a *de genere* nemzetségjelölő, azaz feltűnik a kútfőkben a *genus Aba*, vagyis az Aba nemzetség, azt már 27 ágra bomolva látjuk. Nincsenek adataink, amelyek lehetővé tennék a 27 ág egy közös őstől való leszármazásának kimutatását, de az tény, hogy mind a 27 ág megannyi családtagja magát *de genere Aba*, tehát Aba nemzetségből származónak vallotta, önmagában bizonyítja, hogy mind a 27 ág abból a nagycsaládból eredt, amelyből Sámuel király is származott.

A rozgonyi csatában oly nagy szerepet játszó Amadé-fiak ága egy a 27 közül, ráadásul az ág legrégebb ismert tagja, Dávid is csak viszonylag későn, 1280-ban bukkan fel az okleveles anyagban. Ekkor arról értesülünk, hogy Dávid és fiai, Péter, Finta és Amadé megveszik az abaúji Felida föld egy részét, illetve csere útján hozzájutnak Egyházasida (ma: Malá Ida), Algard és Pólyi (ma: Pol'ov) földekhez, s a csere fejé-

ben a Ruszakaiaknak nemcsak abaúji földeket adnak, hanem még 300 márkát is, ami abban az időben roppant tekintélyes pénzösszegnek számított. Ebből a két 1280. évi adatból önmagában joggal következtethetünk arra, hogy Dávid és fiai igen gazdag emberek lehettek, s már ezek az első adatok — mint a vízcsepp az egész tengert — jól jellemzik törekvéseiket. A leghatalmasabb bárók, így Dávid fiai is a XIII. század végén felgyorsult ütemben szerzik egyre-másra a birtokokat, amelyek ekkortájt, az éppen csak elindult árutermelés és pénzgazdálkodás viszonyai közepette, még mindig az igazi hatalom és gazdagság fokmérői. Végig a század folyamán és a XIV. század elejének anarchiája idején is a bárók hatalmas földbirtokokat kaptak adományként a királyoktól, amelyekért általában semmit sem kellett tenniük, hiszen már vagy kinyilvánított szolgálatot jutalmazott ezzel a király, vagy pedig az adománnyal egyszerűen a maga pártján akarta megtartani a bárót, s mindenképpen az volt a birtokadományozást kieszközlő királyi hátsó gondolat, hogy a megjutalmazott érezze magát lekötöztettnak a király felé, és *ne tegyen semmit* a király ellenében. Amadé pályáját is egy birtokadományozó oklevélben vázolja fel 1290-ben III. András király. Innen tudjuk, hogy részt vett az 1278. évi morvamezei csatában, ahol IV. László oldalán harcba tüntette ki magát. 1280-ban a kunok, 1285-ben a tatárok ellen harcolt, s érdemeiért már bizonynyal IV. László király jutalmazhatta, s 1290-ben, amikor IV. László halála után III. András került a királyi trónra, az új uralkodó IV. László idejében szerzett összes birtokait, kiváltképpen Ung vármegyét IV. László adományának mintájára megerősítette és újból Amadénak adta.

A birtokszerzés és a hatalomgyarapítás hathatós formája volt magas méltóságok elnyerése. Amadé testvérei közül Péter 1280-ban királyi országbíró, 1281-ben és 1283-ban királyi tárnokmester, Finta a 70-es évek végén erdélyi vajda, 1280-ban pedig már nádor, somogyi, soproni megyésispán és a kunok bírója. Maga Amadé is más tisztségek mellett

többször elérte a nádori méltóságot már az 1280-as években, míg 1293-tól kezdődően csaknem két évtizeden át egyfolytában nádornak címezte és címeztette magát, s közben felváltva viselte a zalai, zempléni, borsovai, abaújvári, karakói, szepesi ispáni címeket. Hatalmuk növeléséhez járultak az alkalmi királyi megbízatások. 1295-ben Amadé mint a Dunától nyugatra eső területek bírása királyi felhatalmazásból minden ügyet megítélhetett. Az igazságszolgáltatás gyakorlása tekintélyes anyagi haszonnal járt. 1288-ban mint bíróra szállt rá három Abaúj megyei föld kétharmad része. 1299-ben Zemplén megyében tartott generális kongregációt, s a perben elmarasztalt birtokai Amadé kezére háramlottak.

A szerencsésen alakuló családi viszonyok is lendíthették előre a bárókat a további meggazdagodás útján. Amadé két testvére közül egyik sem élte túl az 1280-as évek közepét, nincs tudomásunk arról, hogy fiúgyermekük maradtak volna, logikus tehát feltenni, hogy Péter és Finta nem csekély javadalmi Amadé gazdaságát gyarapították. Finta leányát Kán nembeli Siklósi Gyula vette nőül, de gyermektelenül haltak meg, mivel 1300-ban Gyula testvére és örököse, Péter fizette ki a Finta leányáért járó hitbért és hozományt Amadénak. Az Aba nemzetség egy másik ágának tagja, Bodon fia Dénes nem rendelkezvén örökössel, 1288-ban Amadét fiává fogadta, s rá hagyta a széplaki (ma: Krásna nad Hornadom) monostor kegyuraságát és bárhol Magyarországon levő összes birtokait.

A törvényesen és féllégálisan szerzett nagy hatalom szinte csábította a bárókat, hogy amihez jogszerűen nem tudtak hozzájutni, jogellenesen, a pusztá ököljog erejére támaszkodva szerezzék meg. Amadé már az 1280-as években rátette a kezét a Hontpaznanok Abaúj megyei jánoki (ma: Janík) uradalmára, amely hét falut foglalt magában, s amely közel esett Amadé birtokaihoz, előnyösen szolgálta a birtokkoncentrációt. IV. László halála után Amadé elfoglalta a Balogsemjén nembeliek Szabolcs és Szatmár megyei falvait, őket pedig jogos tulajdonukból az ország másik felére vagy éppen külföldre űzte.

A századforduló táján Amadé Szinyét (ma: Svinica) kaparintotta meg, amely birtokai között feküdt, bírása tehát különösen fontos lehetett számára, s a hatalmaskodástól még az sem tartotta vissza, hogy Szinyét egy nemzetségbeli társától ragadta el. 1310-ben Amadé szövetségbe a Balassa családbeli Miklós fia Demeterrel (a rozgonyi csata egyik seregvezérével), erőszakkal elfoglalták a Tekele nembeliek öt birtokát Sáros megyében.

Törvénytörőnek mondható, hogy a XIII. század vége nagy hatalmú bárói, oligarchái, akik egyre gyakrabban királyi birtokokat ragadtak el, királyi felségjogokat bitoroltak, magukat afféle kiskirálynak tekintették. Amadé felhasználva örökölt és családi úton, továbbá szolgálatai révén, hatalmaskodás formájában szerzett birtokait, építve közjogi méltóságaira (mindenekelőtt nádori címére), Abaúj megye központtal tartományurasságot hozott létre. Dávid fiai már e tartomány építgetése során összeütközésbe kerültek a királyi hatalommal. Finta, Amadé testvére, aki 1280-ban még a hatalom csúcsán tetszelgett, 1281-ben már kegyvesztett lett, a király érdekeit sértő hatalmaskodásai (többek között Sáros megyei nemesek három birtokának, ungi várjobbágyok földjének elfoglalása), sőt egyenesen IV. László elleni fellépése kiváltották a király ellenakcióját. 1281-ben fegyverrel vonult hűtlen bárója ellen, várait, az abaúji Szaláncot (ma: Slanec) és a gömöri Gedét (ma: Hodejov) ostrommal bevette. Ezzel Finta hatalmát megtörte ugyan, de hamarosan Amadé lépett legyőzött testvére örökébe, s vette át a tartomány kiépítésének munkáját. Az 1280-as évek végén IV. László Amadé nádorral is összeütközésbe került. Bizonytalán 1288-ban vagy kevéssel ezt megelőzően a király Gönc várát ostromolta, majd rövid összebékülés után 1290-ben IV. László azért akarta jutalmazni egy hívét, mert Amadé kürii (kőrévi?) várát elfoglalta, s ott számos Amadé-hívet fogságba ejtett. A IV. Lászlóval támadt többszöri összecsapás olyan következtetésre vezetett Amadét, hogy lehetőség szerint ki kell kerülni a nyílt fegyveres össze-

tűzést a korona mindenkori birtokosával mindaddig, amíg ez a békés helyzet nem veszélyezteti a tartományépítés elemi lehetőségét, hiszen az erőknek a kiskirályság kialakítására történő összpontosítása így nagyobb eredményekkel kecsegtet, mintha az uralkodóval történő gyakori háborúskodások közepette kellene építgetnie a tartományuraság épületét. Az ország nyugati részén a Kőszegiek tudták vállalni az állandó konfrontációt a magyar királyokkal, előbbre is tartottak a kiskirályság kialakításában, erősebbek is voltak legtöbb társuknál, de a viszonylagos késéssel induló vagy valamelyest gyengébb oligarchák számára jó politikának bizonyult a királlyal való békés együttélés keresése. Amadé a tartományurak eme utóbbi csoportjába tartozott, tartományurasága építése csak az 1280-as években vett nagyobb lendületet, s a kései indulásból adódóan gyengébb volt annál, semhogy a királlyal való állandó csatározások közepette nagy iramban tudja építeni kiskirályságát. Levonva tehát a IV. Lászlóval támadt konfliktusok tanulságait, kedvében igyekezett jární III. Andrásnak.

Már utaltunk arra, hogy 1290-ben III. András megerősítette Amadé számára Ung vármegyét, mivel Amadé IV. László halála után híveinek és rokonainak egész táborával III. András-hoz csatlakozott. Különösen azért lehetett fontos III. András számára Amadé támogatása, mert 1290-ben bejött Lengyelországból egy ismeretlen trónkövetelő, aki magát IV. László — egyébként 1278-ban meghalt — öccsének mondta, s e címen magának követelte a magyar trónt. A Lengyelországba vezető út mellett nagy területeken birtokos Amadé határozott csatlakozása III. András-hoz sokat segíthetett trónja megszilárdulásában. Egy évtizedig, egészen III. András 1301. évi haláláig harmonikus volt az uralkodó és az abaúji oligarcha viszonya. Amadé 1291-ben részt vett III. András osztrák hadjáratában. 1293 körül az uralkodó parancsából Lengyelországban járt követségben. 1295-ben Amadé a király megbízásából nádorként egyszersemind dunántúli bíró is, aki nagy jogkört

kapott királyától. 1298-ban Amadé Budán tartózkodott a többi világi (és egyházi) előkelők között, akik magyarországi báróvá fogadták Albertino Morosinit, III. András velencei nagybátyját. Ugyancsak 1298-ban Amadé is részese volt annak a szövetségi rendszernek, amelyet III. András Csák Máté bekerítésére báróival létrehozott. Amikor 1299-ben III. András hadat indított Csák Máté ellen, s Csák Máté várainak elvétele ügyében intézkedett, tanácsosai sorában szerepelt Amadé nádor, zalai és újvári ispán, a kunok bírása is. Nagyjából ez alatt a „nyugalmas” évtized alatt épült ki Amadé tartományurasága.

Kiskirályságának Gönc a központja, legtöbb oklevele a gönci várban kelt — a nép még ma is Amadi várnak nevezi a gönci romokat —, de néhány oklevelét Vizsolyban állíttatta ki. Ezek az iratok elsősorban igazságszolgáltató tevékenységéről adnak számot. Lehetetlen nem észrevenni a tendenciát: Amadé arra törekedett, hogy tartománya minden ügye az ő bírósága előtt nyerjen elintézését. Ezzel az anyagi előnyön túlmenően erkölcsi haszonhoz is jutott, hiszen tartománya nemeseit mind szélesebb körben tudta magához kapcsolni. Ezekben az években Amadé bizonyos személyeket rokona, Aba nembeli Péter újvári megyésispán bíróságától saját bíróságához tett át. Tartománya kiterjedésére birtokainak fekvésén kívül az Amadé bírósága elé került peres földek helyéből is következtethetünk: leggyakrabban Abaúj, Zemplén, de olykor Ung, Szabolcs vagy Bereg megyei föld pere szerepel Amadé bíróságán. 1295-ben Zemplén és Szabolcs megye összes nemesé, 1299-ben a zempléni nemesek számára tartott generális kongregációt. A perek legtöbbször birtokügy volt: zálogosítás, adásvétel, csere, hatalmaskodás. A gönci várban egész kiskirályi udvar szerveződött Amadé körül. 1293-ban már találkozunk kancellárjával, 1295-ben jegyzőjével (prothonotarius), 1299-ben albírájával (viceiudex), 1307—1310 táján udvarbírájával (iudex curie), váraiban — Göncön, Boldogkőn, Szepesben stb. — várnagyai ültek. Ott, ahol Amadé közjogi és magán-

jogi hatalma egybeesett, mint a jogszerűen neki adományozott Ung megyében, valóságos királyi hatalmat gyakorolt. 1291-ben mint ungi megyésispán beleegyezését adta abba, hogy ungi várjobbágyok földet adhassanak el. 1291-ben Ung megyei földet adományozott. 1298-ban ungi várjobbágyokat szolgálataikért kiemelt a várjobbágyi állapotból, és a királyi szerviensek közé sorozta őket. Királyi föld eladományozásának engedélyezése, királyi föld örökítése, jogállapot megváltoztatása — mind-mind olyan jog, amellyel csak az Árpád-ház uralkodói szoktak élni. S most a kiskirályvá vált Amadé köz- és magánjogi hatalma teljében felségjogokat gyakorolt. E felségjogok gyakorlása hatalma további kiterjesztését szolgálta, birtokai megsokszorozását, hívei, magyarországi terminológiával élve, familiárisai számának növelését. De Amadé nemcsak birtokai és hívei körét kívánta gyarapítani, hanem szemet vetett tartománya városaira is. A Balogsémjén nembeliek, akik kiváltképpen érezték Amadé hatalmas karját, a háború és viszály idején hatalmuk arányában védték a szatmárnémeti (ma: Satu Mare) királyi hoszpeszeket és a király más szabad falvait. A helyzet ismeretében csak arra gondolhatunk, hogy Amadé ellenében kellett védeniük. Különösen kiválthatta Amadé étvágyát tartománya legnagyobb, legfejlettebb, ráadásul birtokaival szomszédos városa, Kassa. Az okleveles adatok alapján úgy tűnik, Amadé nem egészen sikertelen kísérleteket tett Kassa megszerzésére. Egy év nélküli oklevél Amadé kassai officiálisát (leginkább talán afféle gazdatisztnak mondhatnánk) említi, aki kereskedelmi tevékenységet irányíthatott, mivel egy kereskedőjétől posztót és lovakat vettek el. Ez ügyben Amadé úgy intézkedett, hogy a kereskedő kapjon elégtételt, s a hatalmaskodó máskor ne tegyen ilyent. Hogy Amadé bejáratos volt Kassa városába, azt több adat igazolja: 1300 körül, 1305 előtt Kassán keltezett oklevelet, egy másik 1300 körüli diplomája pedig Kassa város alatt kelt. Azt is tudjuk, hogy 1311-ben a halál Kassán érte utol. Amadé — és a többi oligarcha — tartományurasága a

jobbágyok munkaerején, kizsákmányolásán épült fel. Érthető, ha Amadé is mindent megtett annak biztosítása érdekében, hogy jobbágyai kiszipolyozásában senkivel se (végső fokon még a királlyal se) kelljen osztoznia. A XIII. század végén perbe fogott Amadé egy embert, aki Sárvár várnagyságban 80 márka kárt okozott neki a jobbágyok adóinak behajtásában. Ugyanebben az időben egy másik birtokossal is perelt, aki szintén Amadé jobbágyainak okozott károkat, s Amadé kieszközölte az elégtétel megadását. Nem szabad ezekből az adatokból tehát arra gondolnunk, hogy Amadé jobbágyvédő politikát folytatott volna. Mindössze arról van szó, hogy tartományában a maga számára igyekezett biztosítani a jobbágyok lehető teljes kizsákmányolásának eshetőségét.

Amikor III. András 1301-ben meghalt, Amadé tartományuraságának épülete már állt, ha persze még számos ponton erősítésre és esetleg bővítésre is szorult. Ez a körülmény nagyobb játéklehetőséget biztosított volna számára a XIV. század első évtizedében, de úgy tűnik, nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel. Ma sem látunk egészen pontosan 1301. évi politikai állásfoglalását illetően. A Képes Krónika szerint Amadé a gyermek Károly Róberthez csatlakozott, míg a Kronika Zbraslavská annak a követségnek a tagjaként szerepelteti Amadét, amely Vencelért Csehországba ment. Meglehet, hogy Amadé először Vencel királyságával értett egyet, s csak ezt követően lépett át — mindenestre kevéssel Vencel behozatalát követően, talán még 1301-ben — Károly Róbert táborába, de még valószínűbb, hogy a cseh krónika téved, Amadé nem vett részt a követségben, s így nincs akadálya annak, hogy Amadét már szinte III. András halálától kezdve Károly Róbert kezdetben csekély számú párhívei közé helyezzük. A legkorábbi kétségtelen nyom, mely szerint Amadé Károly Róbert oldalán áll, az az 1304. évi oklevél, amelyben a Károly Róbertet királyuknak elfogadó magyarországi előkelők — köztük Amadé nádor is — Vencel-ellenes szövetséget kötöttek Rudolf osztrák herceggel. Ettől kezdve megszaki-

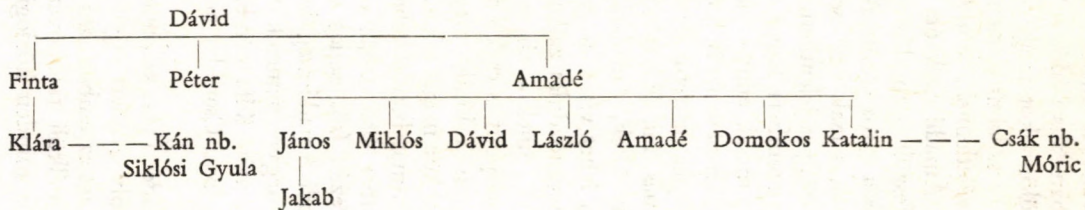
tatlanul Károly Róbert támogatóinak sorában találjuk Amadét. Említettük már, hogy 1304—1306 táján pedig egyenesen Amadé vendégszeretetét élvezhette az Anjou-trónkövetelő a gönci várban. Olyan bensőséges viszonyt tételez ez fel Károly Róbert és Amadé között, amellyel kevés magyarországi nagyúr büszkélkedhetett. A gönci vár ezekben az években még egy koronás vendéget láthatott falai között, Ulászló (Władysław Łokietek) lengyel fejedelmet, aki 1300-ban csatát veszített II. Vencellel szemben, s országát elhagyni kényszerült. Hosszas bolyongás után végül Magyarországon Amadénál — mint a lengyel forrás írja —, a „nemes és hatalmas férfiúnál” talált menedéket és segítséget. Amadé katonai támogatást nyújtott Ulászlónak, és 1304 őszén, amikor Károly Róbert és Rudolf támadást indítottak Csehország ellen, Ulászló és Amadé is behatoltak a cseh király fennhatósága alatti krakkói hercegségbe, és Wislicát, majd rövidesen Sandomierzet is elfoglalták. Amadé oldalán észak-magyarországi nemesek is részt vettek az Ulászló érdekében folyó lengyelországi hadjáratokban. Lengyel forrás kifejezetten említi, hogy 1306 tavaszán Krakkó Amadé segítségével került át a csehek hatalmából Ulászló kezébe. Tekintettel arra, hogy 1304—1307 között nem ismerjük Amadé magyarországi ténykedését, nem alaptalan a gyanú, hogy ezekben az években jobbra Lengyelországban tartózkodott, segítette a lengyel trónért folyó harcában Ulászlót, amint hogy adatszerűen tudjuk: magyarok még 1308-ban is harcoltak Lengyelországban Ulászló oldalán. Amadé azonban legkésőbb 1306—1307 telén végleg hazatérhetett Lengyelországból, hiszen 1307. február 12-én már a gönci várban keltezett oklevelet. Ettől kezdve Amadé sűrűn szerepel a magyarországi közéletben mint Károly Róbert odaadó híve. 1307. szeptember 3-án és egy másik, napi dátumot nem tartalmazó 1307. évi diplomában Károly Róbert hívei és tanácsosai közé sorolta Amadét, aki ez év október 10-én részt vett a rákosi országos gyűlésen, ahol az ott levő hatalmasokkal együtt ő is elfogadta királyának Károly Róbertet.

Ugyancsak ott látjuk Amadét a Gentilis kezdeményezésére Pestre összehívott országos gyűlésen, ahol szintén elfogadta királyául az Anjou-trónkövetelőt. 1309. június 15-én Amadé a maga és fiai nevében jelent meg Károly Róbert budai koronázásán. Tevékeny szerepet vállalt a „szentistváni” korona Kán Lászlótól való visszaszerzésében. Amadé személye volt az egyik biztosíték, hogy László vajda az 1310. évi szegedi oklevélben felsorolt ígéreteit (mindenkelőtt a „szentistváni” korona visszaadását) teljesíti. 1309 táján egy peres ügyet Amadé azért tesz át a király elé, mert „nagyságtok a mi legfőbb feljebbvalónk”.

Amadénak hat fiát és egy leányát ismerjük. Leányát 1307 előtt Csák nembeli Móric vette feleségül, de házasságukat követően mindkettő a domonkos szerzetesek közé álltak. Amadé elgondolásával nem találkozhatott e lépésük, mert 1307-ben utasította Werner fia László budai bírót, hogy leányát és vejét vonszolja ki a kolostorból, s hasson oda, hogy a házaseletet folytassák. Alig két év múlva azonban mind Móricot, mind nejét újra a domonkos szerzetesek között találjuk. Hat fia 1311-ig különösebb politikai szerephez nem jutott. Olykor — mint pl. egy 1307-ben eszközölt birtokcserénél vagy az 1309. évi királykoronázásnál — kiemelik az iratok, hogy Amadé fiai egyetértésével, illetve fiai nevében járt el. Egyetlen 1310. évi oklevél szerint János előtt Göncön hatalmaskodási ügyben pereskedtek. A zarnok hajlamú Amadé tartományuróságában még fiainak is kevés jogot engedélyezett, vaskézrel összpontosította a maga kezébe a hatalom gyeplőit.

Kassán Amadét 1311 szeptemberének első napjaiban a kassai szászok megölték. A gyilkosságról végső fokon két forrásunk azonos kicsengésű okot jelöl meg. A Képes Krónika szerint Amadé ártatlanul halt meg, az alább még gyakran idézendő 1311. október 3-i oklevél pedig csak annyit mond, hogy Amadét egy tömegjelenet során véletlenül ölték meg. Hinnünk kell a forrásoknak, hogy maga az emberölés — jogi terminussal élve — nem előre megfontolt szándékkal történt, tehát

Az Aba nembeli Amadé-ág:

formálisan tényleg véletlen lehetett, s Amadé 1311 szeptemberének első napjaiban kassai időzése alkalmából feltehetően nem szolgáltatott külön okot meggyilkolására, azaz valóban „ártatlan” lehetett. Társadalmi éitelemben azonban nem szabad a gyilkosságot véletlennek, sem Amadé személyét ártatlannak tekintenünk. Amadé évek óta törekedett Kassa megszerzésére, komoly feszültséggóc létezett tehát már régóta az abaúji tartományúr és a város között. A pohár 1311 kora őszén csordultig teli lehetett, s csak egy csepp kellett, hogy a víz kicsorduljon. Ezt a cseppet jelenthette Amadénak, fiainak és kíséretének 1311. szeptemberi kassai megjelenése vagy időzése. Forrásunkból nemcsak annyit tudunk, hogy tömegjelentet (tumultus) támadt, hanem azt is, hogy e tömegjelentet során kíséretének számos tagja vesztette életét, míg fiai közül János és Dávid, valamint más, mindkét nembeli nemes személyek a kassaiak börtönébe kerültek, Amadéék lovait és egyéb javait pedig elvették. Nem lehet vitás, hogy 1311. szeptember elején Kassán városi megmozdulás zajlott le Amadé és kísérete ellen, s a tartományúr ennek a városi mozgalomnak eshetett áldozatul. Maga az időpont is csak közvetett módon állapítható meg. Ha ugyanis a király megbízottjai már október 3-án Kassán voltak, akkor magát a kassai — Amadé nádor halálát okozó — mozgalmat bizvást tehetjük egy hónappal korábbi időre, szeptember első napjaira. Egy másik forrásunk megerősíti ezt a keltezést (sőt esetleg még augusztus második felét is bevonni engedi Amadé megölésének lehetséges időhatárai közé): Bereg megyei nemesek 1311. szeptember 8-án, Amadé nádor halála után Káta nembeli János fiainak Bereg megyei Csarnavoda (ma: Csaroda) nevű falvát lerombolták és kirabolták.

Amikor tehát Amadét 1311. szeptember elején a kassai szászok megölték, Károly Róbert egyik legrégebb és leghűbb támaszát ölték meg, azt az embert, aki évekig otthont adott a hontalan és támasz nélküli trónkövetelőnek, aki a Károly Róberttel kapcsolatos minden közjogi aktusnál az első sor-

ban állt mellette, akit az uralkodó legbelsőbb bizalmasai és tanácsosai közé számított. Ugyanakkor a kassaiak azt az Amadét ölték meg, aki maga is kiskirály volt, aki több megyére kiterjedő, szinte korlátlan hatalommal rendelkezett, aki nem engedett beleszólást tartománya ügyeibe senkinek. Ne feledjük el: ezekben a napokban Károly Róbert Csák Máté ellen vezetett hadat, úgyszólván az első eset évtizedes magyarországi tartózkodása során, amikor fegyverrel fordult egy vele szembenálló tartományúr ellen. Vajon hogyan reagált Károly Róbert politikai fegyvertársa halálára?

II. Károly Róbert szövetségesei

1. Kassa városa

A dilemma, amelyet Károly Róbertnek el kellett dönteni, súlyos volt, abban kellett állást foglalnia, hogy Kassá és Amadé (illetve Amadé halála után fiai) viszályában melyik felet támogatja. Politikai mozzanatok az Amadé-fiak mellett szólhattak. Apjuk, Amadé — mint láttuk — talán már 1301-től Károly Róbert rendíthetetlen hívei közé tartozott, számos alkalommal szavakban kifejezésre juttatta, hogy elismeri Károly Róbertet királyának, s hogy urát tiszteli benne. Károly Róbert még bizonyára élénken emlékezhetett gönci tartózkodására, amikor legalábbis hosszú hónapokon (ha nem esztendőkön) keresztül Amadé vendégszeretetét élvezte.

Kassa viszont csak később csatlakozott Károly Róberthez. A Hernád menti település a tatárjárást megelőzően nem volt jelentős hely, rangra csak a XIII. század közepét követően jutott, amikor német — pontosabban szász — hoszpeszek telepedtek Kassára. Első szabadalmát is ekkor kaphatta, 1249-ben már hivatkoznak rá. István ifjabb király 1261-ben a nemesi tulajdonban levő Felkassát a hoszpeszeknek adta, cserével elégítvén ki a birtokos nemeseket. Az 1260—1270-es években tűnik fel Kassa városi szervezete, a bíró (villicus) és az esküdtek (iurati) intézménye. A XIII. század végén Kassa a tized fizetése ügyében vitába keveredett az egyházzal, amiért 1292 körül az esztergomi érsek a plébánost, az egész polgárságot és annak vezetőit kiátkozta. Ez a mozzanat a városi öntudat fejlettségére mutat, miképpen a város gyarapodását jelzik szaporodó egyházi intézményei is. A XIII. század vége óta már

működött itt a pénzverőkamara. A királyi kamara ispánja, Hannus 1297-ben III. Andrástól Kassával határos lakatlan erdőt kapott. III. András halála után Kassa — és a Szepesség is — Vencel pártjára állt, a várost a cseh király kezére adták, a cseh király zászlaját Károly Róbert ellenében felemelték és Gönc vára ellen vonultak, hogy azt megostromolják. A minden bizonnyal 1304-ben lezajlott ostrom eredménytelenül végződött, Amadé gönci várnagya legyőzte a támadókat, a cseh király zászlaját eljuttatta az éppen akkor nem a gönci várban, hanem felesége hazavezetése ügyében Oroszországban tartózkodó Károly Róberthez. A gönci csata hatására a Szepesség és tíz „város” — köztük Kassa — hoszpeszei Károly Róbert hűségére tértek. Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy a Kassára szemet vetett Amadé Károly Róbert-pártisága taszította az Amadé hatalmától féltő Kassát az ellentáborba, Vencel híveinek sorába. Kétségtelen, hogy a kassaiak gönci veresége megnövelte Amadé befolyását a városban, aki végeredményben a királyi hatalom patrónusának és képviselőjének mezében tetszeleghetett, de arra semmi nyom nem mutat, hogy Károly Róbert jogszerűen, oklevelesen is Amadé birtokába adta volna Kassát. Mindenesetre Hannus, az egykori királyi kamaraispán 1304-et követően Amadé kassai officiálisa lett, s mint egy korábban már idézett oklevél bizonyítja: Amadé védeni igyekezett a saját officiálisa (végső fokon a maga) érdekeit szolgáló, Amadé uralmával megalkuvó kereskedők biztonságát. Elsősorban Hannus révén Kassa kapuja is megnyílt Amadé előtt, többszöri kassai tartózkodása mutatja, hogy nem lehetett teljesen idegen Kassán. A későbbi fejlemények azonban meggyőzően igazolják, hogy mégsem volt igazában otthon Kassán, azaz nem tartotta szilárdan és jogszerűen kezében a várost. A zavargás (tumultus), amelyben végül is halálát lelte, a kassai polgárok ama, többségben levő részének oldaláról indulhatott ki, akik megelégték és sokallták Amadé korlátozott kassai fennhatóságát is. Bár a kassai szűcs-céh 1307-re datált német nyelvű oklevele későbbi hamisítvány, nem lehet

kétséges, hogy a város a XIV. század elején egyike volt Magyarországnak legfejlettebb városainak. A városi kézműipar mellett kedvező földrajzi fekvése — rajta ment keresztül a Lengyelországba vezető, végig a középkoron át nagy fontosságú út — izmos kereskedő réteget honosított meg Kassán. Csütörtöki napon tartott piacai nagy forgalomnak örvendhetek, ahol a kézműipari és mezőgazdasági termékek cseréje zajlott le, s ahol távolsági kereskedők is megfordulhattak.

Lehetetlen volt nem látni Károly Róbertnek azt a gazdasági értéket, amit Kassa jelentett. Tudhatta a király azt is, hogy a kassai kézműiparnak és kereskedelemnek ugyanúgy békére, nyugalomra van szüksége a termelőmunkához, mint Károly Róbertnek is tervei megvalósításához, az ország kormányzásához. Nemcsak Kassa, hanem a többi tartományúr területén levő város elszegényedése, lezülése is ismert lehetett az uralkodó számára (akár Soproné a Kőszegiek, Nagyvárad — ma: Oradea — a Borsák, Nagyszombat Csák Máté területén). A tartományurak kereskedelemellenes, az utakat vámmokkal tele rakó, a biztonságot nem garantáló, ellenkezőleg a rablást, az útonállást, a szabad zsákmányt tevékenyen űző, engedő és eltűrő politikája nem lehetett városbarát politika. A tartományúr csak gazdasági tényezőt látott a városban, gazdagságot, amelyet el kell venni, fényt, amelyet ki kell oltani. A tartományurak mohók és türelmetlenek voltak. Nem lassan fölőzték le a városok termelte hasznot, nem hagytak időt, hogy befektetések térüljenek meg, mindent egyszerre akartak megkapni, s így egy csapásra tönkretették a városokat. Maga Kassa is szorult helyzetben volt 1311-ben, ha merte vállalni azt a hatalmas kockázatot, hogy nyíltan és fegyveresen szembeforduljon Északkelet-Magyarország hatalmas oligarchájával. Pedig Kassa 1311 szeptemberében még aligha tudhatta, hogy milyen lesz az uralkodó állásfoglalása.

A formai tényező a kassaiak ellen szólt, ők ölték meg Amadét és több hívét, másokat pedig fogságra vetettek. Az Amadéfiak és Amadé özvegye volt a felperes, Kassa az alperes. A for-

mális mérlegelés bizonyos az Amadé-párt mellett döntött volna Kassa ellenében. De nem így Károly Róbert. Gondosan számba vette az előnyöket, amelyek Kassa oldaláról kínálkoztak, s a hátrányokat, amelyekkel az Amadé-fiak ügyének elbuktatása járt volna, s Kassa mellé állt. A király és Kassa városa hosszú távú érdekazonossága mellett egy másik szempont is erősítette Károly Róbert állásfoglalását az Amadé-fiak ellenében, azaz kiállítását Kassa oldalán. A Magyarországon töltött több mint egy évtized alatt Károly Róbertet az oligarchák többsége számos alkalommal elfogadta szóban királyának, háromszor is királlyá koronázták, de tényleges hatalommal az országban alig-alig rendelkezett. Látnia kellett az uralkodónak, hogy éppen azok nem engedik saját tartományukban Károly Róbert számára királyi jogait gyakorolni, akik színleg királyukat tisztelik benne. Mérlegelnie kellett Károly Róbertnek, hogy mi ér többet: politikai szövetségben lenni-e a hatalomból őt kiszorító oligarchákkal, vagy pedig nyílt összeütközésbe bocsátkozni — 1300 óta megnövekedett magyarországi bázisára támaszkodva — a tartományurakkal, hogy kicsavarja a kezükből és a saját kezébe összpontosítsa a hatalom gyeplőit. Azt is látnia kellett Károly Róbertnek, hogy az oligarchákkal kötött politikai egyezség — éppen a hosszabb távú érdekazonosság hiánya miatt — ingatag és törékeny. Ne feledjük el: éppen 1311 őszén vezetett hadat a király Csák Máté ellen, akivel pedig 1308 novemberében Gentilis alkura lépett, s aki még 1309—1310-ben is hajlott Károly Róbert elismerésére.

Mindezek a szempontok egyértelműen az Amadé-fiakkal szemben és Kassa városának oldalán jelölték ki Károly Róbert helyét. A király — és környezete — történelmi érdeme, hogy jól ismerte fel saját érdekét, helyesen választott és habozás nélkül ennek megfelelően cselekedett. Nem sokkal a kassai gyilkosság után útnak indította Kassára Tamás esztergomi érseket és István veszprémi püspököt, akiknek közvetítésére a két szembenálló fél 1311. október 3-án megegyezésre jutott.

Középkori történetünk egyik igen furcsa egyezsége ez. Csak formálisan megegyezés, valójában kapitulációs okmány, az Amadé-tábor teljes fegyverletétele. A király támogatása megtette a magáét. A király és Kassa városának szövetsége előtt a korlátlan hatalmú vezérét vesztett, felkészületlen, sorait még nem rendezett Amadé-párt mindenben meghátrált. Páratlanul érdekes dokumentum a „megegyezés”, mert éles fényt vet mindarra, ami olyannyira jellemző egy-egy tartományúr politikájára, s amiről az 1311 októbere előtti Amadé-oklevelekből legfeljebb csak sejtéseink voltak, de számos ponton biztos ismereteink nem. Nézzük tehát, miként vesztette el perét nagy valószínűséggel nyerést ígérő pozíciójából a felperes!

Az 1311. október 3-i „megegyezésben” Amadé özvegye és fiai megígérték és kötelezték magukat, hogy nem törekszenek Károly Róberttől vagy utódaitól szolgálataikért Kassa városát maguknak adatni, hogy a Kassát övező királyi erdőket a kassaiaknak engedik szabad használatra, hogy a kassaiak piacát közvetlenül vagy közvetve soha nem fenyegetik, s a piacra menőket vagy az onnan jövőket soha nem zavarják, hogy az összes vámokat, amelyeket ők vagy maga Amadé nádor állított fel erőszakosan és törvénytelenül, lerontják, több vámot nem állítanak fel, várakat újonnan nem építenek fel sem saját birtokaikon, sem másokéin a király különleges engedélye nélkül, hogy Kassán kívül Szepest és Gölnicet (ma: Gelnica) összes harmincadvámukkal és adójukkal mostantól kezdve visszaadják Károly Róbertnek, s nem törekszenek sem ők, sem mások nyíltan vagy titokban a fenti királyi jogok elfoglalására. Világosan kiolvasható a „megegyezésből”, hogy Amadé gyakorlatilag Kassa bekebelezésére, engedelmes szolgájává szelídítésére, végső fokon városi jellege (piaca, kereskedelme) megszüntetésére törekedett. Jól mutatja ezt a törekvésüket Szokol vár példája. Ezt az erődítményt Amadé építhette a XIV. század első évtizedében, s stratégiaileg fontos helyen, a Csermely patak mellett a Kassáról a Szepességbe (illetve a tovább Lengyelországba) vezető forgalmas úton magasodott

Kassa fölél, ahonnan kénye-kedve szerint zaklathatta a kereskedőket.

Az 1311. október 3-i „megegyezés” azonban — eléggé meglepő módon — nemcsak az Amadé-párt kötelezettségeit foglalta írásba Kassa városa iránt, hanem érintette az Amadé-tartományuraság ama kérdéseit is, amelyeknek közvetlenül immár semmi köze nem volt sem Kassához, sem Kassa és az Amadé-tábor ellentétéhez. Ezek a pontok nyilván a király képviselőinek, illetve magának a királynak szóltak, s csakis az Amadé-párt roppant szorult helyzete adhatja magyarázatát, hogy ezeket Amadé özvegye és fiai ígéletbe foglalhatták. Kötelezték magukat, hogy visszaadják Károly Róbertnek és az ő nevében Tamás érseknek és István püspöknek, a király küldötteinek Zemplén és Újvár megyét összes jogaikkal és tartozékaikkal, továbbá Lubló (ma: Stará L'ubovňa) és Munkács (ma: Mukacsevo) várakat is visszajuttatják a királynak, és többé nem fogják birtokolni. Ígéletet tettek arra: engedik, hogy a király offiálisai és ispánjai békésen maradhassanak e vármegyékben és a közjogi funkciókat gyakorolhassák, s nem akadályozzák az igazukat kereső nemeseket és nem-nemeseket, akik a vármegyékben a király által állított ispánok elé kívánnak járulni ügyes-bajos dolgaikkal. Azt is megígérték, hogy a nemeseket az ő hatalmuk alatti vármegyékben és földeken szabadon engedik szolgálni az uralkodónak és annak, akinek azok akarnak, s emiatt károkat vagy jogtalanságokat nem okoznak nekik. Kötelezték magukat, hogy a hatalmuk alatt levő nemeseket nem kényszerítik az ő és offiálisaik bírósága elé állásra. Ígéletet tettek, hogy a visszaadott királyi jogokat újólág nem foglalják el, az embereket nem zavarják és nem nyugtalanítják. Nem utolsósorban pedig örök hűséget fogadtak Károly Róbertnek, s vállalták, hogy a király által rájuk rótt szolgálatokat bárkivel szemben képességeik szerint teljesítik. Ezek a pontok élesen rávilágítanak Amadé tartományuraságának területi kiterjedésére, továbbá e hatalom módszereire, ahogyan megfélemlített, erőszakkal kényszerített nemeseket

Amadé a maga szolgálatára és arra, hogy igazukat csak és kizárólag Amadé törvényszéke előtt keressék.

Igen szigorúak a „megegyezés” záró pontjai is az Amadé-táborra nézve. Az egyezés biztosítékául 46 kezeset adtak Kassa városának (a kezesek első sorában Amadé unokáját, Jakabot és Amadé fiát, Domokost találjuk), s a kassai polgárok 1312 pünkösdjéig tartják a túszokat, a király által akkor tartandó országos gyűlés idejéig, s a kongregáción dönt a király a főpapokkal és a bárókkal egyetemben arról, hogy a kezesek továbbra is Kassán maradjanak-e, vagy pedig visszaadhatják azokat a kassai polgárok. A király az országos gyűlés elmaradása esetén is döntsön a túszok sorsáról. Ha az Amadé-fiak megszegnék a megállapodást, a nemesek, akiknek túszaik a kassai polgároknál vannak, őket elhagyni tartoznak, csatlakozzanak a királyhoz, és minden ellenségükkel szemben segítsék a kassai polgárokat. Ha pedig e nemesek az egyezménynek az Amadé-fiak által történt megsértése után nem hagynák el őket, felségsértés bűnébe esenek, a király vegye el javaikat és közösítsenek ki.

A kassai „megegyezés” az Amadé-fiak teljes fegyverletételét jelentette. Tömegével fogadtak el olyan cikkelyeket, amelyek tartományúri mivoltukat alapvetően érintették, azaz a cikkek teljesítése esetén fel kellett volna adniuk mindazokat a pozíciókat, le kellett volna rombolniuk azt a tartományúri épületet, amelyeket évtizedes szívós és makacs elszántsággal végzett tevékenység eredményeképpen apjuk ért el és épített fel. A kassai egyezés — legalábbis papíron — felszámolta az Amadé-fiak északkelet-magyarországi kiskirályságát, s a király engedelmes híveivé szelídítette a tartományurak birtokosait. Bármekkora rémületet okozott is az Amadé-táborban a vezér, a zsarnok velleitásokkal rendelkező, vaskezű nádor halála, bármennyire is meglepte az Amadé-pártot a király gyors állásfoglalása éppen nem nagyúri híveinek, hanem a „gyilkos” városnak az oldalán, igazán komolyan egy percig sem gondolhattak az Amadé-fiak és híveik a „megegyezés”

maradéktalan végrehajtására. Az örökség, amelyet apjuktól kaptak, a tradíció, amelyben nevelkedtek, ellentétes irányba taszította őket. 1311 októberében kényszerhelyzetben voltak az Amadé-fiak, a dőbbenet még nem engedett számukra világos gondolatmenetet, a vezér elvesztése után még nem rendeződtek újra a sorok, legfőbb céljuk az időnyerés volt mindenáron, hogy felülkerekedve a megdőbbenésen, rendezve az arcvonalakat, erejükhez méltó politikát folytathassanak. Mind a király, mind az Amadé-fiak számára már 1311. október 3-án világos lehetett: a „megegyezés” a pillanatnyi állapotot tükrözi, s a helyzet további formálódása az erőviszonyok alakulásának függvénye. 1311 őszén Károly Róbert megmentette Kassát, most Kassa következett, hogy megmentse az uralkodót.

2. A Szepesség

A XIII. században a lengyel határ mellett, a középkori Magyarország legészakibb vidékén fekvő Szepességben három közigazgatási szerv létezett. A legrégebb közülük a lándzsásnemesek szervezete. A lándzsásnemesek ősei talán kabar származású határőrök voltak, már eredendően széles körű autonómiával rendelkeztek, a gypűn túli területek meghódításával, a határok északabbra tolódásával kerültek Gömörből a Szepességbe. A tatárjárás előtt valószínűleg személy szerinti katonászkodásra voltak kötelezve. Súlyos pusztítást okozott soraikban a tatárjárás, amely megbontotta településeik összefüggő láncolatát, megtizedelte a lándzsások sorait. IV. Béla azonban a tatárjárást követően sem mondhatott le a lándzsások katonai szolgálatairól, s ezért 1243-ban — a megváltozott viszonyoknak megfelelően — akként szabályozta katonai terheiket, hogy minden négy nemes, akinek összesen nyolc ekealj földje van (egy ekealj földet 120 holdnak vehetünk), együttesen köteles kiállítani egy (bizonytalán páncélos) fegyverest. Az új előírás szerint a lándzsások tíz páncélos kiállítására voltak kötelezve,

mivel az általuk birtokolt terület mintegy 80 ekealj nagyságúra rúgott. Ezzel a reformmal IV. Béla sok katonát veszített, de egyrészt így hozzáigazította az állítandó katonák számát a lándzsások gazdasági teherbíró képességéhez, másrészt pedig figyelembe vette a gazdasági hanyatlást, amely részint a tatárjárás következtében, részint pedig annak folytán állt elő, hogy a lándzsásközségek területe kicsiny volt, nem tudtak újabb irtásfalvakat létesíteni, sem jobbágyi munkaerőt intenzívebben alkalmazni. A jobbára maga dolgozó vagy legfeljebb egy-két jobbágy családot szolgálatában tartó lándzsásnemes gazdaságilag fokozatosan süllyedt, ősi autonómiájára — mely bírászkodási, örökösödési és adózási térre terjedt ki — azonban gondosan ügyelt. A lándzsások bíráikat, akiket az oklevelek comesnek neveztek, évenként választották. A lándzsás családotok száma a Szepességben a XIV. század elején meghaladhatta a százat. Ekkorra e nagy múltú szervezet tagjainak életnívója a legalsóbb kisenemesi szinten állandósult, alig különbözött a jobbágyokétól. Az országos nemesekkel azonos jogokat élveztek ugyan, de birtokaik sokkal kisebbek voltak azokénál, kiemelkedési, meggazdagodási lehetőségük minimális volt. Ezt a társadalmi törvények által amúgy is sújtott, a határvédelem ősi formájának háttérbe szorulásával gyökerét, eredeti hivatását veszített réteget a XIV. század elején még a megye apparátusa is elnyomta. 1311. február 11-én Amadé nádor Kassán oklevelet adott ki, amelyben utasította Miklóst, szepesi várnagyát és alispánját, hogy a lándzsásnemeseket sem ítélni, sem zaklatni ne merészelje, nehogy Amadé vagy fiai a lándzsások panaszai folytán a királytól szemrehányást kapjanak. Ennek az oklevélnek az volt az előzménye, hogy Bene, a lándzsások comese nemes társaival együtt Amadé elé járult, s kérte a nádort, hogy őket a IV. Béla király által biztosított szabadságukban sértetlenül őrizze meg, aminek következtében Amadé — megfontolva szegénységüket, nélkülözésüket — a Béla király oklevele szerinti szabadsággal ruházta fel őket, és ígéretet tett arra, hogy e szabadságukat megtartja és megtartatja. Minden

i. Konradin lefejezése

2. I. Károly király,
Károly Róbert dédapja

vorum instancia papa admit
tens. quendam puetum xi. an
norum nomine karoli. anno

3. A gyermek Károly Róbertet Magyarországra hozzák

uete ad
iganam
li gnaco
ur. Rex ste
s bele
no alias
une
n karu
ragu q
rex Syri
Qui rex
i filia ste
olum
Carolus
impato
nomie
no i tra
ru qua
n higa
ipsum
uerunt.

Dux Venczlaus d Bohemia i
ducitur.

Ostea mortuo rege guda
barones regni eode ano
induas ptes celerius in
uiduntur. ita qd qdath

4. A gyermek Vencelt Magyarországra hozzák

Ladislaum suum uinum in uero
 na regni accipies. et Ladislaui fili
 um ueneru rectorē seu iudicē
 Budensem in suum regnū ipa
 ce restitit. Papa p sacerdotes bu
 denses excommunicatur.

Orem tempe fr Nicolaus de or
 dine picatorū ep̄ hostien cādi

5. A budai papok kiátkozzák a pápát

rē gū
 s. qui
 t me
 natū.
 mune
 tu. q
 une
 vīBo
 lris ā
 uce
 r filia
 reatū
 iliter
 ulla
 ouā
 ti no
 regem
 ualē.
 entis
 fima
 epud.
 amus

Johannis apud fratres minores.
 Rex Ladislaus revertitur ad patriam
 suam. scilicet Bohemiam.

Ostea rege iā ducto quez
 hungari lady lau uoca
 uerunt. in buda i gente
 nullum castri nulla po
 tencia seu potestas nullū ius
 regale sicut carulo puero er p

6. A gyermek Vencel királyt apja visszaviszi Csehországba

hungariam:

Um igitur puer karolus ab
qz regni solacio in hungaria
moraretur. frater Gentil' titli
sci martini in montib; p'sb;
...

7. Gentilis bíboros Magyarországra érkezik

Nos Amadeus palatinus et comes de quibusdam dilectis. quos
 deas cepimus. etiamque Johannes de Suevia et Bohemia. et deinde
 filius Alex. etiamque super facie parvam operam filij sua
 etiamque nostras refutamus ipsas que regni consuetudinem. et
 nostras committimus esse fidei etiamque heredes filij eius
 namque nos penas operam suam etiamque eisdem penam asse
 do etiamque penam ipsas estimamus. et nos etiamque omnia asse
 namque nos refutamus. Et in bonis etiamque operam.

8. Amadé oklevele

9. Amadé pecsétje

bizonyal robbanásig feszült volt a helyzet a lándzsásfalvakban, s Amadé joggal tarthatott attól, hogy a lándzsások elégedetlensége eljut a királyhoz, illetve ellene irányuló felkelésben tör ki. Nyilván nem a lándzsások által kiállítani szokott tíz páncélostól félt, hanem a száz család több száz fegyverforgató tagjának egységes fellépésétől. Hogy a lándzsásokat nem nyugtatta meg Amadé kiváltsága, az bizonyítja legjobban, hogy 1312 tavaszán a Szepességbe vonult Károly Róbert újólá meg erősítette 1243. évi kiváltságaikat. Ezzel az aktussal el is dőlt, hogy a szepességi lándzsásnemesség Amadé fiai ellenében Károly Róbertet választotta.

A Szepesség másik közigazgatási szerve a szászok (a szász városok) autonómiája volt. Ennek gyökerei a nagy német betelepülés korára, a XII. század közepére nyúlnak vissza, ezeket az idővel gyarapodó kiváltságokat foglalta össze V. István király 1271. évi szabadságlevele. Ez biztosította számukra a szabad bíróválasztási jogot, katonai szolgálat fejében pedig ötven lándzsás harcost tartoztak kiállítani. A szepességi szászok lélekszáma tehát ekkortájt többszörösen felülmúlta a lándzsásnemeseiket, s pár ezerre becsülhető. Autonómiájuk ún. etnikai autonómia volt, azaz olyan alapon élvezett kiváltság, hogy a magyartól és a szlávtól eltérő, saját jog alapján éltek életüket, s mivel a szászok letelepedése a Szepességben egy tömbben és nem szétszóródva történt, különállásukat a királyi hatalomnak el kellett ismerni. A XIV. század elejéig a szepességi szászok falvakban éltek, még az 1317. évi szász privilegium is csak Lőcsét nevezi városnak. A szepesi németek közül emelkedett ki a Tarköviek (Berzeviczyek) és a Görgeiek családja. Az előbbieket őse 1209-ben kapott nagy adományt, a Görgeiek pedig 1256-ban nyerték el az országos nemességet. Noha mindkét család más szintéren is szerepelt, nem szakadt ki a szászok közösségéből sem. A két család tagjai között támadt hatalmaskodási pert 1307-ben a szepesi szászok comese, esküdtjei és bírái elé vitték. Maguk a Görgei család tagjai több nemzedékben viselték a szászok comese címet. A szászok körében

azonban mégiscsak kivétel számba ment a Tarköviek és a Görgeiek példája. A szászok, ha meg is kísérelték követni őket az országos nemessé válás útján, hamarosan letértek erről az útról. Iparos és kereskedő foglalatosságot űzve a XIV. század első felében számos város alapjait vetették meg. 1344-ben már 24 várost említenek a Szepességben. A városiasodó szepességi településeknek ugyanúgy létérdeke volt a békés termelőmunka lehetőségének biztosítása, mint az ekkor már fejlettebb szinten álló Kassának. Az ő gazdasági tevékenységüket is ugyanúgy zavarhatta az Amadé tartományurasága által támasztott anarchia, illetve az ő létérdeküket is ugyanúgy sérthette Amadé város- és kereskedelem-ellenes politikája, mint ezt Kassa esetében láttuk. Nem véletlen tehát, hogy ezek a körülmények helyüket Károly Róbert és nem Amadé mellett jelölték ki.

A Szepesség harmadik közigazgatási szerve a királyi megye volt, amely a XIII. század második felében itt is elindult a nemesi megyévé válás útján. A szepesi országos nemesség azonban viszonylag új keletű, a terület későbbi betelepüléséből következően itt nincsenek XI–XII. századra visszanyúló nagy nemesi családok. A tatárjárás előtti időből — nem számítva az egyházi birtokosokat — mindössze négy adományos birtokost ismerünk, közülük is időben a legkorábbi, a Tarkövi család csak 1209-ben jutott itt ingatlanhoz. Az országos nemesek egy része német származású, mint pl. éppen az imént említett Tarkövi vagy Görgei család. Bár már curialis comessel 1248-ban, alispánnal — mint a nemesi megye kialakulásának mutatóival — 1294-ben találkozunk, a XIII–XIV. század fordulójára a Szepességben mégis tartományúri megye alakult ki, amelynek főispáni tisztét 1301 óta Amadé viselte. Mindkét imént említett körülmény megkönnyítette Amadé térhódítását Szepesben. A nemesség kialakulásának kései voltából az következett, hogy Amadé Abaújra és Zemplénre támaszkodó hatalmához viszonyítva a szepesi országos nemesség gyenge és erőtlen volt, részleges német származásából pedig az, hogy hatalmi ambícióit nem feltétlenül a nemesi megyében kívánta

kiélni, hanem rendelkezésére állt a szászok közösségének intézménye is. Persze, Amadé Szepesben is megkísérelhette a nemesek szolgálatába állítását. 1301-ben Tarkövi Kakas Amadé nádor alispánjaként fordul elő. A Tarköviék azonban hamarosan gazdát cserélhettek, már 1302-ben Károly Róbert pártján találjuk őket, az uralkodó oldalára állásukat nagymértékben motiválta — mint az alábbiakból kiderül — hatalmi rivalizálásuk az Amadé híveivé vált Apc nembeliekkel. 1311. február 15-én mindenesetre bizonyos Miklós mint szepesi várnagy és Amadé nádor alispánja irányította Szepes megyét. Nem vitás, a nemesi megye tartományúri megyévé deformálása nem kellett osztatlan örömet a szepesi nemesség körében. Szívesebben láttak volna olyan alispánt a megye élén, aki valóban a köznemesség érdekeit képviselte volna, és nem egy zsarnok hajlamú tartományúr igényeit elégítette volna ki.

Károly Róbert tehát a Szepesség különböző társadalmi rétegeiben szövetségest kereshetett és találhatott a maga számára Amadé fiaival szemben.

3. Az egyház

Az egymást váltó, de az Anjouk magyarországi trónigényének támogatásában változatlan álláspontot elfoglaló pápák és pápai legátusok érdeme, hogy tíz év alatt a magyarországi magas klérus, amely 1301-ben még hallani sem akart Károly Róbertről, gyökeresen megváltoztatta véleményét, 1311-ben már egységesen őt tekintette az ország uralkodójának. Elgondolkodtató, hogy amíg a többi tartományúr brutális támadások és hatalmaskodások özönét zúdította területének vele szembehelyezkedő egyházi méltóságaira (elég csak arra utalnunk, hogy Csák Máté két egyházmegye központját, Esztergomot és Nyitrát — ma: Nitra — is feldúlta), addig Amadéról ilyen egyház elleni atrocitásokat nem olvasunk. Joggal gondolhatjuk: a meghatározó szerepet az játszotta ebben, hogy

Amadé formálisan végig Károly Róbert pártján állt, ugyanúgy, mint a XIV. század első éveitől kezdve az egyházi méltóságok és testületek is, nem volt tehát közvetlen súrlódási felület, nyíltan összeütközési pontot kínáló politikai véleménykülönbség Amadé és területe egyházai között. Szerepet játszhatott az Amadé tartományuraságában feltűnő, a tartományúr és az egyház közti viszonyban megfigyelhető szélsend kialakulásában Amadé vallásossága is. Egy alkalommal az abaúji tartományúr a mislyei (ma: Mys'á) káptalanban leteendő esküt fogadott. Megfontolandó, hogy amíg a tartományurak legtöbbször anyagilag megkárosította az egyházat, maguk hajtották be a tizedet stb., ilyenekről Amadé kiskirályságában nem hallunk. Ellenben úgy tűnik, hogy Amadé gondoskodott területe egyházairól, főleg a saját fennhatósága alattiakról. 1293-ban Amadé nádor és egy nemzetségtársa elválasztottak bizonyos Széplak melletti földet, hogy a széplaki monostor békésen bírhasa javait. Mint élete végéig közjogi méltóságot, a nádori címet viselő tartományúr igazságszolgáltató tevékenysége során gyakran igénybe vette az egri vagy a mislyei káptalan szolgálatait, illetve utasította azokat a meghatározott teendők elvégzésére. Ilyen minőségben érthető, hogy a jászói (ma: Jasov) konvent 1310 táján urának nevezte Amadé nádort. Olykor egyházi vonatkozású ügy is előfordult Amadé bírósága előtt. 1309-ben a szerencsi egyház kegyuraságának gyakorlásáról intézkedtek Vizsolyban tartott bíraskodása alkalmából.

Nagyjából tehát 1311-ig azonos vágányon haladtak Amadé és területének egyházai. Amikor azonban szakításra került sor Károly Róbert és Amadé fiai között, dilemma elé kerültek az egyházak is. Az Amadé-fiak komoly alternatívát a királlyal szemben nem tudtak nyújtani. Bár Károly Róbert az esztergomi és a veszprémi főpapot küldte Kassára a város és az Amadé-fiak közti viszály elsimítására, Amadé tartományuraságának püspöke, az egri egyházmegye vezetője sem akart kimaradni a „megegyezésből”, s részint mint pecsételő, részint mint az egyezés szövegének átirója szerepet vállalt abban.

Márton egri püspök 1311. október 7-i (és az egri káptalan 1311. október 8-i) oklevelében — szemben az október 3-i egyezséggel, amely az egyik oldalra az Amadé-pártot, a másik oldalra a kassai polgárokat állította — az szerepel, hogy az egyezés egyik részről a király és a kassai polgárok, másik részről Amadé tábora között jött létre. Ezzel a megfogalmazással Márton püspök (és a káptalan) világosan kifejezésre juttatta, hogy látja a kassai „megegyezés” lényegét, azt tudniillik, hogy a békebírói szerepkörben Kassára érkezett királyi megbízottak az alperes oldalára álltak a felperessel szemben. Nem lehet vitás, a király és az Amadé-fiak 1311. őszi szakítását követően Északkelet-Magyarország egyházai Károly Róbert mellé álltak, s ha számottevő katonai erővel nem is rendelkeztek, erkölcsi támogatásuk sem volt lebecsülendő. Tekintettel arra, hogy immár az egész magyarországi klérus Károly Róbert oldalán sorakozott fel, az erkölcsi erőn kívül még katonai potenciált is remélhetett országos vonatkozásban az uralkodó az egyháziaktól.

4. Nemesek

Minden tartományúri berendezkedést a végsőig kizsákmányolt jobbágyparaszток munkája tartott fenn, mégis azt kell mondanunk: a tartományuróság létrejöttében a döntő láncszem a familiaritás kialakulása. A familiaritás, amely magyarországi megfelelője a Nyugat-Európában élesebb kontúrokkal, részletes jogi szabályozás kíséretében jelentkező és a társadalmat a magyarországinál mélyebben átszövő hűbéri (szeniori—vazallusi) viszonynak, az uralkodó osztály politikai szempontú átcsoportosulását jelenti. A korábban Magyarországon csak a királytól függő szabad (egyre inkább nemesi jogállást nyerő) elemek a királyi birtokállomány rohamos zsugorodásával és a király politikai befolyása csökkenésével elvesztették a távoli úrtól függő, ezért laza kötöttséget jelentő státusukat, és kény-

telenek voltak csatlakozni a király funkciói közül többet megszerző vagy magának bitorló, közelben lakó nagyobb birtokoshoz. Tekintettel arra, hogy Magyarországon a XIII. század folyamán ment végbe a királyi birtok és a királyi hatalom térvesztése, csak a XIII. századtól épült ki számottevő nagyságrendben a família intézménye. Sajátos ellentmondás, hogy amíg a vazallusi viszony Nyugat-Európában a természeti gazdálkodás korának terméke, hiszen az úrhoz állt vazallus természetbeni ellátást kapott a szeniortól, addig Magyarországon csak akkor kezdett terjedni, a XIII. század második felében, amikor már megjelentek az árutermelés és pénzgazdálkodás elemei. Nem véletlen, hogy az első, Magyarországról ismert írásos familiáris szerződés 1317-ből, amelyet a szatmári ispán és egy nemes kötött, kimondja: a szatmári ispán nemcsak természetbeni javakat (ispánságot, vámszedőhelyet, tárnokmesterséget, posztót, illetve ruházatot), hanem pénzt (20 márkát) is ad újdonsült szervienseinek. A magyarországi familiaritás elkésettisége adja magyarázatát annak, hogy a XIII—XIV. század fordulójáig a hűbéri kötöttség rendszere még nem tudta teljesen átjárni az uralkodó osztályt. Nem vitás: ezen időpontig is a kisebb nemesek tömegei váltak tagjaivá a nagyobb birtokosok familiájának, de nem csekély azoknak a — jobbára inkább tehetősebb — birtokosoknak a száma sem, akik éppen szilárdabb gazdasági bázisuk birtokában sikerrel verték vissza ez ideig a nagyurak próbálkozásait hűbéri kötelékbe kényszerítésükre. A bárók pedig nem válogattak a familiáris kényszerítés módozataiban: az erőszak, a brutalitás hangszerének minden húrján kiválóan játszottak annak érdekében, hogy növeljék szervienseik számát és ezzel együtt hatalmuk sugarát. Nyilvánvaló: a XIII—XIV. század fordulójának a királyi hatalmat erősíteni akaró uralkodói számára e téren egyetlen lehetséges és járható út kínálkozott, az, hogy gátat vessenek a bárók erőszakos akcióinak a familiárisi hálózat kiépítésében, s így több nemest tudjanak megtartani a közvetlen királyi függésben.

A korszak közjogi vonatkozású királyi dokumentumai tele vannak ennek a programnak a megvalósítását célzó óhajokkal és intézkedésekkel. III. András 1298. évi törvényének egyik cikkelye szerint a nemesek szolgálhassanak, akiknek akarnak, önkéntes akaratukból, de ha valaki a hatalmasok közül a nemeseket arra kényszeríti, hogy neki szolgáljanak, s őket emiatt személyükben vagy vagyonukban megsérti, az közösítessek ki. A Károly Róbertet 1307. október 10-én királyukul elfogadó előkelők oklevele hangsúlyozza, hogy „az ország nemesei, akiket idáig méltatlan szolgálással nyomtak el, természetes szabadságuk szerint annak és ott szolgáljanak, akinek és ahol akarnak”. Károly Róbert 1309. június 15-i koronázásán többek között esküt tett arra, hogy az ország nemeseit kiragadja a zsarnokok elnyomása alól. Érzékelt a probléma súlyát Gentilis is. A kékesi megbeszélést követően arra intette Csák Mátét, hogy a nemeseket az ország szokása szerint ne kényszerítse szokatlan szolgálatra, engedje őket szabadon szolgálni azoknak, akiknek akarnak. Maga Károly Róbert így foglalta össze évtizedes távlatból a XIV. század eleje viszonyait: „országunk irányítását és kormányzását még nem nyertük el, és országunkat a hűtlen és hatalmas bárók, vetélytársaink, felségünk ellenére minden oldalról elfoglalva tartották, a bárók országunk összes nemeseit — akiket erőszakkal kényszerítettek szolgálatukba — nem engedték a felségünknek teendő szolgálatok elvégzésére jönni, mintegy bizonyos szolgálattal tartva vissza őket.”

Nem tekinthető kivételnek az általános bárói tendenciák alól Amadé nádor gyakorlata sem. Ezt az 1311. őszi kassai „megegyezés” szövege perdöntő módon igazolja. Ebben Amadé özvegye és fiai ígéretet tesznek arra, hogy a nemeseket az ő hatalmuk alatti vármegyékben és földeken szabadon engedik a királynak vagy annak szolgálni, akinek akarnak, s emiatt károkat vagy jogtalanságokat nem okoznak nekik. Világos tehát, hogy Amadé más oligarchákhoz hasonlóan erőszakkal igyekezett kiterjeszteni befolyását a környék, a tartomány

nemesekre, kényszerítve azokat, hogy ismerjék el Amadé magánjogi fennhatóságát, vállalják a belépést az abaúji tartományúr famíliájába. Károly Róbertnek tehát — nem számítva most sem az 1301 óta oldalán tartózkodó, sem a más tartományuraktól időközben hozzá átállt nemeseket — Északkelet-Magyarországon elsősorban azokra a nemesekre lehetett szövetségesként számítani, akik valamilyen okból szembekerültek Amadéval, illetve annak hűbérúri igényeit kívánták elhárítani maguktól.

Mindenekelőtt a Balogsemjén nemzetség tagjai jöhettek számba. A genus birtokai Szabolcs és Szatmár megyében összpontosultak, beleestek tehát Amadé tartományuraságának hatósugarába. Amadéval való ellenségeskedésük még a XIII. század végére ment vissza. Amikor Amadé szembefordult IV. Lászlóval, a Balogsemjének megmaradtak a törvényes király hűségén, és a nemzetség egyik tagja elfoglalta Amadé kürüi (kőrévi?) várát, és ott familiárisokat fogott el. Amadé visszacsapása sem váratott sokat magára. Szabolcs megyei falvaikat elfoglalta, ugyanakkor közelebbről meg nem nevezett hatalmasok a nemzetségtagokat birtokaikból kiűzték, a családfőt Esztergomig, fiait Lengyel- és Oroszországba futamították. A nemzetségág már III. András alatt megkezdte az akciót javai visszafoglalására, de ez semmi eredménnyel nem járt, hiszen a birtokok egyik elfoglalója, Amadé III. András hű báránya volt. A genus tagjai a XIV. század elején Ottó királyhoz csatlakoztak, tőle eszközöltek ki oklevelet, amely — megint csak eredménytelenül — intézkedett birtokaik visszaadásáról. Hamarosan rá kellett azonban jönniük, hogy Amadéval szemben egyedül Károly Róberttől remélhetnek igazságot. Károly Róbert 1310-ben kelt oklevelében vissza is adta nekik a hatalmasok által elfoglalt birtokaikat, a végrehajtáshoz azonban még hiányoztak a feltételek.

A Baksa nemzetség birtokai Zemplénben, Abaújban és Északkelet-Magyarország több, ezekkel szomszédos megyéjében feküdtek. A genus egyik tagja, György bizonytalán beleke-

rült Amadé famíliájába, hiszen a XIV. század első évtizedében Amadéval együtt segítette Ulászlót Lengyelországban. György testvérének fiai, László és Dancs azonban szembekerültek az abauji oligarchával. Ismerjük Amadénak Lászlóhoz intézett parancsát, amelyben elégtételt rótt ki a címzettre, mivel az károkat okozott Amadé kassai officiális, Hannus kereskedőjének, s eltiltotta a hasonló hatalmaskodásoktól. Aligha tévedünk, ha ezt az adatot úgy értékeljük, mint annak bizonyosságát, hogy László Amadé ellenfeleihez számított, s az oppozíció középkori normái szerint ott ártott ellenségének, ahol éppen tudott.

Olykor két család közötti rivalizálás a döntő szempont a család nemeseinek politikai pártállásában. Ilyen esetre szolgáltat példát az Apc nembeliek és a Tarköviék Sáros megyei versengése. Mindkét család a XIII. század második felében jutott egymással szomszédos birtokokhoz a szepesi—sárosi határon. 1287-ben, miután már régóta vizsálykodtak javaik kiterjedése miatt, a határok pontos kijelölésével birtokaikat elválasztották. További rivalizálásuk a Tarköviék győzelmét hozta: 1296-ban az Apc nembeliek ottani birtokait megszerezték, cserébe Abauj megyei birtokot és pénzt adtak az Apcoknak. Az Abauj megyébe került Apcok nem tudták elkerülni Amadé familiaritását. Ezzel szemben az erősebb Tarköviék északon könnyebben dacolhattak Amadéval, s a nádor rövid ideig tartó szolgálata után Károly Róberthez csatlakoztak. Mindenesetre a Tarköviék már 1302-ben Károly Róbert levelét mutatták fel a szepesi káptalan előtt, hogy az járja körül a szepesi—sárosi határon fekvő ingatlanaikat, 1307-ben pedig az Anjoutrónkövetelő szepesi földdel adományozta meg a Tarköviék családjának egyik tagját, Kakast, aki az ő oldalán vett részt mind Szepes vár ostromában, amelyet a csehek tartottak elfoglalva, mind Esztergom várának megvívásában, amelyet a Kőszegiek védtek. Kakas mester azonban nem egyszál maga állt Károly Róbert pártjára, hanem magával vitte oda famíliáját is, hiszen az esztergomi ostromban két szervicse meghalt.

Károly Róbert tehát, ha seregszemlét tartott 1311 őszén számba jöhető északkelet-magyarországi nemesi szövetségesei felett, megnyugtató érzéssel tölthette el, hogy számos erős, tehetőes középbirtokos családnak sikerült elkerülnie Amadé famíliáját, s e családok készen voltak arra, hogy akár fegyverrel is szembeforduljanak Amadéval. Hiszen egy ilyen akció eredményeképpen bosszút állhatnának a nemesi szabadságukat fenyegető tartományúron, ugyanakkor érdemeket szereznének az uralkodónál elvett birtokaik visszaszerzéséhez vagy új adományok elnyeréséhez. Északkelet-Magyarország nem volt tehát egyértelműen ellenséges föld Károly Róbert számára.

III. Az Amadé-fiak szövetségesei

1. Nemesek

Az Amadé-fiak 1311 őszén úgyszólván kizárólag csak arra a nemesi táborra támaszkodhattak, amelyet évtizedes szívós munkával, erőszakot sem nélkülöző módon Amadé nádor épített ki maga körül. Az Amadé-ág első szerviensei az 1280-as évek elején bukkannak fel. 1281-ben Finta a hatalmaskodás útján elfoglalt Sáros megyei birtokokat továbbadományozta nyilván híveinek. 1283-ban Kozma komáromi curialis comes és várnagy Péter királyi tárnokmestert nevezte urának. Finta és Péter fiúörökös nélküli halálával szervienseik — miképpen ingatlanaik is — túlélő testvérükre, Amadéra szálltak, átke-
rültek annak famíliájába.

Az Amadé-szerviensek — mint általában más magyarországi bárók és tartományurak familiárisai is — több irányú szolgálatot teljesítettek uruknak. A leggyakrabban katonai jellegű szolgálataikra tarthatott igényt Amadé, hiszen a királyi katonai akciók mellett, ahol a bárók saját magánhadseregük élén vettek részt, a gyakori feudális belháborúk és hatalmaskodások állandó hadakozási alkalmat jelentettek. Már 1290-ben arról értesülünk, hogy Amadé elfoglalt kürüi (kőrévi?) várában szerviensek teljesítettek szolgálatot. III. András 1291. évi osztrák hadjáratában Amadé familiárisai társaságában vett részt, még ez évben szerviense, Jób azért nyert megerősítést korábbi oklevelét illetően III. András királytól éppen Amadé nádor kérésére, mert Bécs alatt az osztrák herceg elleni hadjáratban Amadé náddal együtt hű szolgálatoakat tett. 1295-ben arról értesülünk, hogy Amadé azért jutalmazta egy roko-

nát, mert az dicséretesen végigharcolta vele a csatákat, így Bécs alatt is vitézkedett. A hatalmaskodásban is tevékenyen részt vettek szerviensei; Amadé nádor Jakó fia Andrással együtt foglalta el a Balogsemjén nembeliek Szabolcs és Szatmár megyei birtokait. Katonai funkciókat láttak el várnagyai is, akik közül e korból a boldogkői, a gönci és a szepesi várnagyot ismerjük. Természetesen még több vár is volt Amadé kezén a XIV. század első évtizedében. Így Regéc vára, ahol 1307—1310 között és 1310 táján is oklevelet keltezett, Ung (ma: Uzsgorod) vára, melynek megyéjét is birtokolta, továbbá Lubló és Munkács várai, amelyek visszaadására az 1311. őszi „megegyezésben” tettek fiai ígéretet, valamint még nyilván más várak is, amelyekről azonban 1311-ig terjedően nem maradt fenn adat.

Szerviensei nemritkán igazgatási jellegű megbízást nyertek Amadétól. Mivel Amadé gyakran tartott ítélkezést, különböző iktatásoknál, idézéseknél igen gyakran találkozunk embereivel. 1293 táján Amadé szerviensei társaságában teljesítette III. András parancsára a lengyelországi követséget. Vezető familiárisai közvetlenül részt vettek a tartományuróság irányításában, mint kancellár, udvarbíró, albíró, jegyző az abaúji oligarcha gönci kiskirályi udvarát, legszűkebb tanácsosi testületét alkották.

Mint már említettük, az 1311. október 3-i „megegyezésben” az Amadé-fiak 46 kezes adtak Kassa városának. E 46 kezes felbecsülhetetlen értékű információt nyújt Amadé és fiai famíliájának összetételéről, hiszen e 46 kezes mindegyike vérségi vagy politikai alapon Amadé famíliájának tagja volt. Arra is utaltunk már, hogy a túszok sorában az első helyen Amadé unokája (János fia Jakab), a másodikon pedig Amadé fia Domokos szerepel. Teljesen logikus, hogy Amadé — mint általában minden tartományúr — elsősorban saját családjának tagjait részesítette előnyben a tartomány irányításában.

A harmadik és negyedik helyen levő túsz nincs megnevezve, csak annyi szerepel e helyütt, hogy Dancs mester a rokon-

ságából, Demeter mester pedig nőtestvérének fiai közül fog egy kezet adni. Mind Dancs, mind Miklós fia Demeter (a rozgonyi csata egyik vezére) a Balassák családjának tagja. A Balassák birtokai Nógrád és Hont, illetve Trencsén és a nagy kiterjedésű Zólyom megye területén feküdtek. A tartományúri hatalmát Északnyugat-Magyarországon nagy ütemben kiépítő Csák Máté azonban a XIV. század elején hozzákezdett a Balassa-javak elfoglalásához. Csák Máté és a Balassák között már évek óta feszült volt a viszony. Miklós fia Demeter is III. András ama bárói között szerepelt 1298-ban, akikkel a király elsősorban Máté-ellenes szövetséget kötött. 1299-ben III. András Demeter pozsonyi és zólyomi ispánt küldte más bárókkal egyetemben Máté és testvére, Csák ellen, s Demeterek egészen a Morva folyóig eljutva Máté Holics (ma: Holíč) nevű várát ostromolták. Tovább romolhatott Csák Máté és a Balassák viszonya a XIV. század elején, amikor Máté a Balassák uradalmának mind észak-trencsényi, mind honti—nógrádi szárnyát elfoglalta. A Balassák harapófogóba szorultak. Immár csak a nagy zólyomi erdőispánságra kiterjedő hatalmukat nyugatról Csák Máté, keletről Aba Amadé veszélyeztette, Károly Róbert pedig délről behatolva oda 1305—1306-ban elfoglalta Zólyom, Lipcse, Dobronya és Patojta váraikat, amelyeket Károly Róbert ellenében Demeter és Dancs tartottak. Ebben a helyzetben nem maradt más választásuk a Balassáknak, minthogy elismerjék uruknak Károly Róbertet, aki azonban sem Máté, sem Amadé ellen nem tudott védelmet nyújtani újdonsült híveinek. A Balassáknak tehát a Károly Róbert előtti meghódolás mellett még a két tartományúr egyikének főségét is el kellett ismerniük, hacsak nem akartak a harapófogó szárainak szorításától összeroppanni. Több okból is Amadét választották: részint mert gyengébbnek tűnt Csák Máténál, részint pedig mert Amadé is Károly Róbert pártján állt, szemben a politikailag ingatag, Vencel, Ottó és Károly Róbert felé egyaránt tájékozódó Mátéval. A Balassák Amadéhoz való csatlakozásának értékes emléke maradt egy, sajnos

keltezetlen, de bizonyos 1306 körülre datálható levélben, amelyet Demeter zólyomi ispán urának és legkedvesebb barátjának, Amadé nádornak küldött, s amelyben Demeter Amadét reményének, menedékének és oltalmának minősítette, s a nádort hűségéről biztosította. A szavakat tettek is követték. 1310-ben Amadé nádor és Miklós fia Demeter együtt hatalmaskodtak Sáros megyében a Tekele nembeliek birtokain. Az 1311. őszi „megegyezés” kezeseinek listáján a Balassák túszaí olyan előkelő helyen, közvetlenül Amadé családtagjai után szerepelnek, hogy ebből joggal következtethetünk az Amadé-famíliában betöltött fontos szerepükre, nagy súlyukra. A közeli családtagokon kívül a Balassák jelenthették — még mindig tekintélyes birtokaik és Amadéhoz fűződő hűségükük következtében is — Amadé nádor legfőbb támaszait.

A Balassák után a kezesek sorában Amadé nemzetségtársai, az Aba nembeliek következtek. A Somosy-, az Aszalay-, a Györkey- és a Csirke-ág tagjaival találkozunk a túsok, tehát az Amadé-familiárisok között. Az Amadé- és a Csirke-ágot a távoli közös őstől való leszármazás tudatán kívül bizonyos közeli rokonság is összekötötte, Amadé és Csirke István alkalmasint unokatestvérek voltak. Az Aszalay-, a Györkey- és a Csirke-ág birtokai Abaúj megyében összpontosultak (a megye déli részén Aszaló és Szikszó, illetve a megye északi felében Kassa környékén), a Somosyakéi pedig Sárosban. Találkozunk továbbá a 46 tús között Gutkeled, Miskolc, Katapán és Tekele nembelivel is. Az Amadé szerviensévé vált Gutkeled nembeli tag birtoka a Szabolcs megyei Kisvárda környékén, a Miskolc nembelieké Borsodban, a Tekele nemé Sárosban volt, a Katapán nemzetségbe tartozó Amadé-familiáris pedig a Dunántúlról szakadt Északkelet-Magyarországra. A 46 kezes többsége azonban nemzetségbe nem tartozó kis- és középbirtokos nemes. Így pl. Amadé famíliájába tartozott az Abaúj megyei Perényen (ma: Perín) birtokos Perényi család két tagja, a később magas méltóságokba emelkedő Perényiek két őse, János és Miklós. Itt találunk további Abaúj és Zemplén megyei

köznemeseket is. Kozma fia János Abaújban, Nana fia András az abaúj—zempléni határon, Csépán fia Miklós Zemplénben, László fia Pongrác pedig (akinek a fia szerepel a túszok sorában) szintén Zemplénben és a zemplén—borsodi határon birtokolt. A túszok listájának ma még megfejtetlen — pontosabban: nem azonosított — nevei is bizonynyal elsősorban Abaúj megyei, másodsorban a szomszédos megyékben élő köznemeseket takarhatnak, akik nem tudták és talán nem is nagyon akarták kivonni magukat Amadé, majdan pedig fiai famíliájából. Amadé közbenjárása a királynál szerviensei érdekében, familiárisai számára adott birtokadományai, egyéb természetbeni juttatásai az északkelet-magyarországi kisebb nemesség egy része előtt kedvező színben tüntethették fel az egyébként már két évtized óta királyhűnek számító, tehát e köznemeseket közvetve a királyhoz kapcsoló Amadé nádor személyét. Persze, az abaúji, zempléni és más megyékbeli, a falu vagy jobbik esetben a megye határai közé zárt, országos áttekintéssel nem rendelkező köznemesség nem láthatta, hogy Amadé valójában nem a király érdekeit, hanem önző egyéni céljait szolgálja. Mindenesetre északkelet-magyarországi familiárisai nem csekély katonai erőt kölcsönöztek a vezérüket vesztett Amadé-tábornak.

2. Csák Máté

Az Amadé-fiak azonban — ismerve tartományuk erőviszonyait, tudva azt, hogy Északkelet-Magyarország számos társadalmi rétege, a városok, a szászok, a lándzsásnemesek, az egyház nem őket támogatja — joggal tarthatták kevésnek a királlyal szemben pusztán saját famíliájuk katonai erejét. Minden igyekezetük arra irányult, hogy további szövetségest nyerjenek meg ügyüknek Károly Róbert ellenében. Ebbeli igyekezetükből következett, hogy elsősorban olyan nagy hatalmú, komoly katonai potenciállal rendelkező szövetségesre gon-

doltak, aki jelentékeny segítséget tud nyújtani számukra, s aki hajlandó szembefordulni Károly Róberttel. Szövetségesül az Amadé-fiak keleti és déli szomszédai, a szintén tartományúri hatalmat kiépített Petenye fia Péter, Ákos István és Borsa Kopasz már csak azért sem jöhettek komolyan szóba szövetségesként, mivel ez idő tájt még mindhárman Károly Róbert oldalán állottak. Természetes szövetségesnek mutatkozott viszont Csák Máté.

Csák Máté a XIII. század utolsó évtizedének eleje óta — támaszkodva elődei ilyen irányú eredményeire — Trencsén (ma: Trenčín) központtal Északnyugat-Magyarország sok megyéjére kiterjedő igen erős tartományurasságot hozott létre. Amikor Gentilis 1308-ban Magyarországra érkezett, és Csák Mátéval tárgyalásokat kezdett annak érdekében, hogy a trencsényi oligarcha ismerje el királyának Károly Róbertet, a magyar főpapok és bárók le akarták beszélni erről a tervéről. Elmondták a pápai követnek, hogy Máté állhatatlan, megbízhatatlan, álnok, amikor esküdik, akkor is csalárdul teszi. Gentilis azonban Máté családjának nemességét vette fontolóra, azt, hogy elődei szilárdan és hűségesen Magyarország királyai mellett álltak, s maga Máté is már kezdetben Károly Róberthez csatlakozott és mellette állt; így a Károly Róberttel szembeni oligarchák közül Mátéra esett a választása, őt nyerte meg elsőként, hogy ismerje el urának az Anjou-ház tagját. Mind a főpapok és bárók kifogástalan jellemzést adtak Mátéről, mind Gentilis jól okoskodott. Gentilis helyesen látta, hogy Máté őszinte csatlakozása Károly Róberthez egy egész országrészt juttathat a pápa pártfogoltjának uralma alá. Ugyanakkor a főpapok és bárók is jól tudták, hogy Máté hol szembefordult, hol kibékült III. Andrással, majd III. András halálát követően ingadozott Károly Róbert és Vencel között, hogy azután Vencel oldalán kössön ki, de amikor látta, hogy a cseh király fia nem tudja magát megerősíteni a magyar trónon, hadat indított Csehországba, s hátba támadta Vencelt. 1305 után hol Ottó, hol Károly Róbert felé tájékozódott, de véglegesen

egyik irányban sem kötelezte el magát. A Gentilis tájékoztató főpapok és bárók csak ott tévedtek, amikor azt hitték, hogy ez az állhatatlanság Máté jelleméből fakad, holott ez nem egyéni sajátosság volt, hanem a legtöbb magyarországi oligarcha politikai „játszadózása”, önmaguk kiárulása, hogy időleges csatlakozásukért is minél nagyobb árat tudjanak kicsikarni. Csak Máté Venceltől nem kisebb ajándékot kapott 1302 elején az átállásért, mint Trencsén és Nyitra megyét, valamint Bajmóc (ma: Bojnice) várát. S amikor 1308 őszén létrejött a kékesi egyezség, ennek eredményeképpen — annak fejében, hogy Máté elismerte királyának Károly Róbertet, s ígéretet tett az elidegenített királyi javak visszaszerzésére és átadására — Gentilis a király után az ország első világi hatalmává léptette elő Mátét, az uralkodó pedig tárnokmesterévé tette. Máté azonban nem teljesítette ígéretét, nem hagyott fel a zsákmányolásokkal, Károly Róbert ellenségeinek várait nem ostromolta, a jogtalanul idegen kézre került királyi birtokokat pedig nem adta vissza Károly Róbertnek, hanem saját tartományához csapta. Nem jelent meg Károly Róbert 1310. évi koronázásán, tovább folytatta a király és hívei földjeinek dúlását. Gentilis hajlott a kompromisszumra, csupán azt kérte Mátétól, hogy az egyházi javakat állítsa vissza, a nemeseket engedje akaratuk szerint szabadon szolgálni, a királyi javakból pedig csak bizonyos részt adjon vissza, a többi magá tartsa meg. Mátét még ez az ajánlat sem elégítette ki, mert 1311. június 25-én seregével egészen Buda kapujáig hatolt előre, nyilván a városban tartózkodó uralkodót akarva kézre keríteni. Ezzel betelt a pohár, Gentilis 1311. július 6-án Pozsonyban kiközösítette Mátét. Előírta számára, hogy az egyházi és királyi javakat haladéktalanul állítsa vissza, a szolgálatára kényszerített nemeseket engedje szabadon, s ha mindennek tíz napon belül nem tesz eleget, Máté egész tartományában életbe lép az egyházi tilalom. Intette a bíboros Máté összes vazallusát, hogy szakítsák meg kapcsolataikat Mátéval, tagadják meg neki az engedelmséget, és tíz napon belül hagyják el Máté szolgálá-

tát. Ellenkező esetben őket is kiközösíti, és a nemesek összes földjét hasonlóan átok alá veti. A kiközösítést követően Károly Róbert 1311 őszén hadjáratot vezetett Máté ellen.

Ekkor következett be Amadé nádor kassai meggyilkolása és az Amadé-fiak kassai fegyverletétele. Ebben a helyzetben a nagy hatalmú és területileg szomszédos tartományurak közül egyedül Csák Máté kínálkozott természetes szövetségesül az Amadé-fiak számára. Azzá tette Mátét mindenekelőtt nyílt Károly Róbert-ellenessége. 1311 őszén tehát politikailag mind Máté, mind az Amadé-fiak egyazon táborba kerültek, Károly Róbert ellenségei közé. Ez önmagában elégséges alap lett volna a szövetséghez. De 1311 őszén mégsem teljesen egyenrangú partnerként közeledhettek egymáshoz Csák Máté és az Amadé-fiak. A szorult helyzetben kétségtelenül az Amadé-fiak voltak: politikai csatát vesztek az uralkodóval szemben, papíron teljesen behódoltak neki, ígéretet tettek tartományuraságuk épületének lebontására, ráadásul táboruk értékes emberei a kassaiak fogságában voltak, további vezető familiárisaik vagy azok emberei túszként Kassán tartózkodtak. Ezzel szemben Csák Máté 1311 őszén, 1312 tavaszán hatalma tetőpontján állt. Leplezetlenül oda merte dobni a kesztyűt Gentilisnek, nyíltan szembefordult Károly Róberttel, akinek 1311. évi őszi támadását játszi könnyedséggel akaszthatta meg. Máté kiközösítése miatt érzett dühét az esztergomi érsekre és káptalanra öntötte ki. Elfoglalta az esztergomi egyház vele szomszédos földjeit, nagy területeket elnéptelenített, embereket hurcolt fogságba, hogy visszaváltásukért pénzhez jusson. A falvakból elhordatta az épületeket. Az esztergomi egyház Berzence (ma: Tekovská Breznica) várát lerombolta, maga az esztergomi vár ellen készülődött. A Máté dühödt támadásától megremült érsek békés megegyezésre törekedett Mátéval, még arra is hajlott, hogy noha Máté és szerviensei a falvak feldúlásával, állatok és gyermekek megadóztatásával 15 ezer márka kárt okoztak az egyháznak, Máté csak 500 bécsi márka váltságdíjat fizessen. Nem vitás, Máté hatalma tetőpontján állt 1311–1312-ben.

Ráadásul Máté a király és az egyház elleni akciók, foglalások során 1311 őszén eljutott Abaúj, Borsod, Torna és Szepes megyék, azaz Amadé tartományurasága határáig. Ismerve azt a kíméletlen célratörést, ami Mátét jellemezte tartományurasága határai kiterjesztésében, semmi kétségünk nem lehet, hogy éppen Amadé (illetve Amadé fiai) kiskirálysága következett a Máté által meghódítandó területek sorában. Máté esetében ez kétféleképpen szokott végbemenni: vagy aláveti magát a meghódításra kiszemelt területet birtokló báró, vagy pedig — ellenállása esetén — Máté fegyveresei sokaságával katonai erő alkalmazásával szerzi meg a vidéket. 1311 őszén a kutyaszorítóba került Amadé-fiak fegyveres szembefordulásra Máté ellen nem is gondolhattak. Egyetlen lehetőségük maradt: belépni Máté familiájába, elismerni hűbéruruknak Mátét, s ezzel érdemelni ki a trencsényi oligarcha segítségét.

Milyen támogatást remélhettek az Amadé-fiak Mátétól? Ebben az időben Máté közel 20 vármegye és mintegy 50 vár ura volt. Az erős báróktól — az Aba nembeli Galgóci-ági, Csobánka-ági, Borh-Bodon-ági, továbbá a Kacsics nemzetség több ágába tartozó nemesektől, vagy a Károly Róbert elleni merénylet miatt később nagy hírnévre jutó Zách Feliciántól — kezdve a tehetős köznemességen keresztül a Trencsén megyei és más megyékbeli kismemesekig a katonai szolgálatra alkalmas és köteles familiárisok ezres (pontos adatok nélkül is több ezerre tehető) serege adta Máté félelmetes katonai erejének gerincét. Van adatunk, amely arra enged következtetni, hogy Máté tartományában minden nemes fejenként kötelezve volt az általános hadfelkeléseken való megjelenésre. De Máté hadseregében a nemesi szervienseken kívül zsoldosokat is találunk. Elsősorban cseheket, ez logikusan következik Máté tartományának fekvéséből, de még egy körülményből is. János cseh király éppen 1312 első felében Morvaországban (a Máté tartományával közvetlenül határos cseh országrészben) leverte a lázadó és ellenálló morva urakat, akik közül többen — nyilván seregrészeikkel együtt — Mátéhoz

menekülhettek, s ilyen módon is gyarapodott a trencsényi oligarcha serege. Későbbi adatokból tudjuk, hogy Máté seregében a zsoldosság a nehézfegyverzetű, a nemesi többség pedig a könnyűfegyverzetű katonaságot és harcmodort képviselte. Mindenképpen nagyon erős, vasfegyelemhez szoktatott, tekintélyes létszámú és arányosan fejlesztett haderő szolgálta Mátét.

Bizonyosra vehetjük, hogy az Amadé-fiak táborán belül sem válthatott ki osztatlan elismerést a Máté famíliájához történő csatlakozás. Aligha hihető, hogy a Mátétól való függés elől Amadéhoz menekült Balassák — Miklós fia Demeter és Dancs — most különösebben örültek volna Máté fennhatóságának, akivel évtizedes ellenségeskedés állította szembe őket. De 1311 őszén, 1312 tavaszán nem volt más lehetőségük. A Mátéhoz való átállás az egyetlen eshetőséget rejtette magában, hogy szabadulni tudnak szorongatott helyzetükből és fel tudnak lépni Károly Róbert és Kassa ellen, hogy reményük van tartományúri hatalmuk átmentésére, hogy a politikai megsemmisülés helyett továbbra is előkelő helyük lesz a politikai élet ama oldalán, ahol helyüket már az abaúji kiskirályság létrehozója, Amadé kijelölte.

IV. Az összeütközés

Még meg sem száradhatott a tinta az 1311. október 3-i „megegyezés” szövegén, amikor az Amadé-fiak már elhatározhatták, hogy nem valósítják meg az egyezés egyetlen, számukra hátrányos pontját sem. A kényszerhelyzet azonban azt követelte, hogy legalábbis formálisan — amíg annyira megerősödnek, hogy ők diktálhatnak — fogadják el a megállapodást magukra nézve kötelezőnek. Egy ideig még Károly Róbert oldalán maradhattak, hogy félrevezető jelenlétükkel hűségüket bizonyítsák, de hamarosan alattomosan eltávoztak a király mellől. Ez már jelezte: minden színlelést félretéve hozzákezdtek a Károly Róbert elleni nyílt fellépés előkészítéséhez. Nagy lökést adhatott ehhez, hogy beléptek Csák Máté családjába, s ilyen módon jogosan tarthattak igényt Máté politikai és katonai támogatására.

Mintegy féléves csend után legközelebb csak 1312. április 10-én hallunk Amadé fiairól. Az ekkor kelt királyi oklevélben olvasható események tehát feltétlenül eme dátum előtt és mindenképpen 1311. október 3-a után történtek. Márpedig ez az oklevél két, egymáshoz kapcsolódó eseményről is tájékoztat bennünket. Először arról értesülünk, hogy Amadé nádor négy fia, János, Miklós, Dávid és László szervienseikkel — Irozló fiaival és unokáival, valamint Üte fiaival — Károly Róbert ellen vonultak, a király sárospataki hozspeszeit kívánták tönkretenni. Akciójuk azonban nem ért el célt, mivel a király érdekeinek védelmében felkelt Petenye fia Péter (aki Zemplén megyében maga is kisebb méretű tartományurasság kiépítésén

fáradozott), szembeszállt az Amadé-fiakkal, derekasan harcolt ellenük. Erre az Amadé-fiak egyik szerviente Petenye fia Péter Zemplén megyei Gálszécs (ma: Sečovce) birtokára rottott, azt felégette, templomát összetörte, Péter házát lerombolta, egy rokonát megölte. Egy, jóval a most tárgyalt események után íródott oklevél azt fedi fel, hogy nem egyedül Petenye fia Péter kelt csak fel a király érdekei és mindenekelőtt Sárospatak lakói védelmében, hanem a Baksa nembeliek is. Ez az 1323. évi oklevél elmondja, hogy amikor Amadé fent említett négy fia Sárospatak lerombolására ment, Tamás fiai, László és Dancs tőlük a várost visszafoglalták, de a visszafoglaláskor Lászlót Amadé fiai elfogták, s csak rövid fogság után szabadult. Amadé fiai pedig — nyilván bosszúból — László és Dancs összes birtokait lerombolták és felégették. Egy egészen kései, 1355. évi diplomában már azt olvashatjuk, hogy a Patak elpusztítására indult négy Amadé fiú által szerzett zsákmányt Tamás fiai, László és Dancs Károly Róbert más híveivel együtt felkelve azoktól teljesen visszavették. Annyi tehát bizonyos, hogy legkésőbb 1312 kora tavaszán az Amadé-fiak megkezdték a nyílt ellenségeskedést Károly Róbert ellen. Forrásainkból az is kiderül, hogy a királyi sereg távollétében a helyi nemesség kelt fel és védte meg a királyi várost. Petenye fia Péter tartományurasága már 1311-ben is szomszédos volt az Amadé-fiak kiskirályságával, de a feltehető hatalmi rivalizáláson túl gátat emelt közójük az a körülmény is, hogy míg az Amadé-fiak 1311 ősztől a király ellenfeleinek táborába kerültek, addig Petenye fia Péter — még egyelőre — megmaradt Károly Róbert hűségén. Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a Baksa nembeli Tamás fiai életük kockáztatásával szembefordultak az Amadé-fiakkal. László és Dancs már az 1300-as évek első évtizedében Amadé ellenfelei közé számítottak, hiszen a nagy hatalmú abaúji oligarcha jóvátételt rótt ki a neki anyagi kárt okozó Lászlóra, és eltiltotta a hasonló hatalmaskodásoktól. Kétségtelen: az Amadé-fiak Sárospatak elleni katonai akciója nem érte el célját, nem sikerült a várost a ma-

guk oldalára állítani, sem a város elfoglalásával hatalmukat és tekintélyüket a zempléni nemesség és a király rovására növelni. 1312 kora tavaszán tehát az Amadé-fiak még zsákmányuktól is megfosztva, üres kézzel voltak kénytelenek eltakarodni Sárospatak alól.

Visszatérve az imént idézett 1312. április 10-i királyi oklevélhez, az másik értékes információként azt a tudósítást adja hogy amikor a király Sáros (ma: Vel'ký Šariš) királyi várat hű főpapjaival, báróival és nemeseivel együtt visszakövetelte, az Amadé-fiak Sárospataknál is szerepelt szerviensei, Irozló fiai és unokái, továbbá Úte fiai bezárkóztak a várba, és Károly Róberttel szembefordultak. Ez az adat bizonyítja, hogy 1312 tavaszán igen korán zászlót bontott a királyi hadsereg, ha már április 10-ét megelőzően Sáros vár alatt állott, ahová az Amadé-fiak a pataki kudarc után visszavonulhattak. (Ugyanakkor egy kisebb királyi sereg a szintén az Amadé-fiak által tartott Lubló várát vette ostrom alá.) Ez a lépés a királyi politika teljes újraértékelésére mutat. Károly Róbert az 1311. évet a Csák Máté elleni hadjáratral zárta, bármiféle jelentős eredmény nélkül. 1312-ben azonban nem ott folytatta, ahol 1311-ben abbahagyta, hanem a királyi hatalom kiterjesztéséért folyó küzdelemben új csapatot nyitott, és az Amadé-fiak ellen fordult, akik a királyi sereg Északkelet-Magyarországon való megjelenésekor már Sáros várában tartózkodhattak, tehát túllehettek a tél végén lebonyolított pataki kudarcon.

A Képes Krónika és az oklevelek egybehangzó tudósítása alapján bizonyos, hogy Sáros várát a Balassa családbeli Miklós fia Demeter, az egykori pozsonyi és zólyomi ispán, a nemrégiben az abaúji oligarchához csatlakozott báró védte. A Képes Krónika megjegyzi még, hogy Trencsényi Máté parancsából, amin nem szabad megütköznünk, hiszen éppen az imént látuk, hogy 1311–1312 fordulója táján az Amadé-fiak elismerték Csák Máté hűbéri fennhatóságát, s nemcsak maguk, hanem az ő szervienseik is beléptek Máté famíliájába. Így Miklós fia Demeter, Máté egykori riválisa és ellensége is Máté vazal-

lusa lett. Az Amadé-fiak úgy ítélték meg, hogy a Károly Róberttel szembeni harcuk döntő mozzanata a sárosi csata lesz, mivel mozgósították urukat és szövetségüket, Csák Mátét. A trencsényi oligarcha nem bizonyult szűkmarkúnak újdonsült hűbéresei iránt, hiszen kérésükre 1700 páncélos zsoldost és csaknem teljes katonai erejét Miklós fia Demeter segítségére küldte a király ellen, hogy Károly Róbertet elűzze az ostromlott Sáros vára alól. A királyi sereg több hétig tartózkodhatott a vár alatt, hiszen maga a király május hónapban — 9-én és 21-én is — a sárosi vár alatt keletkezte okleveleit.

Ezekben a hónapokban Károly Róbert a katonai erőfeszítések mellett a diplomáciai arzenált is északkelet-magyarországi térnyerése szolgálatába állította. Szeretett hívét, Borsa Kopasz nádort, Bihar megye és a szomszédos részek nagy hatalmú tartományurát bízta meg, hogy az Amadé-tartományuraság központi területein — Ujvár és Zemplén megyében — 1312 tavaszán a nemesek és nemtelenek számára általános törvénykezést, generális kongregációt tartson. Az első kongregációra Kassa városa mellett, a másodikra — hihetően 1312 májusának elején — Sáros vár alatt került sor. A király a sárosi gyűlésen két hatalmaskodót fej- és jószágvesztésre ítélt, amivel azt akarta kinyilvánítani, hogy ő az úr az Amadé-kiskirályság szívében. Maguk az Amadé-fiak bizonyítanival nem vettek részt a kongregáción, de hogy nem lehetett ellenükre a két hatalmaskodó elítélése, azt az bizonyítja, hogy a két gonosztevőt a második gyűlésre a királyon, a nádoron és a veszprémi püspökön kívül János, valamint Amadé más fiai is idézték. Persze, a tényleges hatalmi erőviszonyok úgy mutatták, hogy 1312 tavaszán még nem Károly Róbert volt az úr Északkelet-Magyarországon. A király ugyanis, amikor tudomást szerzett Csák Máté segédcapatainak megérkezéséről Sáros vár alá, felhagyott a hetek óta eredménytelenül folyó ostrommal, s kilátástalannak gondolta tovább a harcot, a Szepességbe (Lőcse — ma: Levoča — városába) vonult vissza, ahol szilárd bázisa volt.

Csák Máté erőinek megérkezése felbátorította Amadé fiait. Észak-Magyarország két nagy tartományuraságának egyesült serege komoly haderőt jelentett. A sereg vezetői Miklós fia Demeter, a sárosi vár védője és Galgóci Nagy vagy Szép Aba lettek. Bizonyára Miklós fia Demeter, a Balassák családjának tagja vezette a seregnek azt a részét, amely az Amadé-fiak katonaságából állt. Nagy vagy Szép Aba Északnyugat-Magyarországon Galgóc (ma: Hlohovec) központtal hatalmas birtoktömböt egyesített kezében, mely Nyitrától és Nagyszombattól a Kis-Kárpátok keleti lejtőjéig terjedt, ahol több vár — köztük az Aba által emelt Berencs (ma: Branč) és Szenic vár — uralta őt. A XIV. század elején Szenic várát a Magyarországról távozó Vencel is kénytelen volt megostromolni. Ekkortájt már Aba bizonytalanságba belekerült Csák Máté családjába, s mint Csák Máté belső bizalmi embere vezethette Máté katonai seregét az Amadé-fiaknak nyújtott segítő akcióban is. Miután Csák Máté közeledő serege felmentette Sáros várát a királyi ostrom alól, a vár őrizetét az Amadé-fiak szervienseikre, a Tekele nembeliekre bízta, maguk pedig elérkezettnek látták az időt, hogy bosszút álljanak a velük szembenálló és az apjukat meggyilkoló Kassán. Jellemző, hogy az Amadé-fiak és Csák Máté egyesült hadserege nem a Szepességre rott, ahol Károly Róbert húzta meg magát, hanem bosszút lihegve, személyes sérelmeiket, fogságukat, a túszokat — akik közben közelebbről nem ismert módon szabadlábra kerültek — megtorlandó Kassa ellen vonultak. A szenvedély elvakította tisztánlátásukat, a józan ész helyett szubjektív indulatok irányították lépéseiket. Fontosabbnak tartották a leszámolást a gazdag Kassával, mint a nyílt összecsapást a magyar korona szegény birtokosával.

Az Amadé-fiak e lépésével mindenesetre Károly Róbert a maga kereste párviadalban lélegzetvételnél szünethez jutott. A Szepesség különböző társadalmi rétegei egyértelműen kiálltak a király mellett. Még Sáros várát ostromolta Károly Róbert, amikor 1312. április 13-án megerősítette a szepesi

lándzsásnemesek szabadságlevelét. Ezzel végképpen a maga oldalára állította azokat. Hasonlóan Károly Róbertet támogatták a városiasodó szászok és a Szepesség — részint szász eredetű — országos nemesei is. A Szepesség támogatása 1312 tavaszán elsősorban katonában jutott kifejezésre. A királynak gyalogosokat és lovasokat adtak. A Szepességben jelentékenyen felduzzadhatott számban és gyarapodhatott önbizalomban a sárosi vár ostromával kudarcot vallott királyi sereg. A szepesiek segítsége és biztatása bírhatta rá Károly Róbertet, hogy kishitúségét félretéve a siker reményében forduljon az Amadéfiak és Csák Máté egyesített hadereje ellen, amely már éppen Kassa megvívásához készülődött. Károly Róbert tehát a Szepességből délnek, Kassa felé irányította seregét. A király keleti irányból akarta megközelíteni Kassát, s előreküldte néhány hívét, köztük Aba nembeli Lászlót, hogy Györkén (ma: Ďurkov) szállást foglaljon neki. Az Amadéfiak (illetve végső fokon a Csák Máté) fennhatósága alatti területen nem nézhettek jó szemmel a király szálláscsinálót, s e Lászlót szintén Aba nembeli, de az Amadéfiak pártján álló előkelők, illetve Györke falu lakói megölték. A király közeledtének hírére az ellenséges sereg is felhagyott Kassa szorongatásával, és a királyi haderő ellen indult. Mindkét sereg arra törekedett, hogy kedvezőbb pozíciót foglaljon el, ami az Amadéfiak és Csák Máté egyesített seregének sikerült. Ők szereztek meg a maguk számára a Rozgony falu mellett folyó Tárca menti dombot, míg Károly Róbert serege a völgybe szorult. Ott gyónt és kapott feloldozást a királyi haderő, amely harcra és — mint a Képes Krónika írja — az elszánt halálra készült.

Így virradt fel 1312. június 15-ének hajnala, amikor a rozgonyi csatatéren, ahol a domb mezősséggé szelídül, két sereg nézett farkasszemet egymással, és várta vezéreik jelét a csata megkezdésére, hogy döntsenek az Amadé-tartományurasság, a király és végső fokon egész Magyarország sorsáról. Tartsunk seregszemlét a két haderő felett, kik is alkották a két sereg gerincét!

A király táborában ott látjuk az Anjou-uralkodó legkipróbáltabb, leghívebb támogatóit, így a Balog, az Aba, a Kacsics és a Kaplony nem tagjait. A Balog nembeliek elsődleges szállásterületei a Balog patak völgyében Gömör megyében feküdtek. A dél-gömöri Rimaszécsen (ma: Rimavská Seč) birtokos és ezért Széchy nevet viselő nemzetségág a XIII. század végén komoly összeütközésbe került egy szomszédos birtokos családdal, a Hangonyiakkal, akiknek egy tagját megölték, egy másikat fogságukban tartották, várukon és javaikon pedig hatalmaskodtak. Birtokszomszédokkal támadt ellentéteik indíthatták a Széchyeket arra, hogy a XIII—XIV. század fordulóján elhagyják ősi földjüket, egy időre búcsút mondjanak Gömörnek, s igazi szerencselovagok módjára az ország más táján próbáljanak szerencsét. Károly Róberthez csatlakoztak, de persze nem politikai meggyőződésből, hanem inkább a hazardjátékos számításából: hátha éppen Károly Róbert lesz az, aki a zűrzavaros időkben elégtételt tud nekik szolgáltatni. Amikor pedig a Balog nembeliek egy másik ága, az Athfyak Csák Mátéhoz csatlakoztak, a Széchyek politikai hasznot húztak Károly Róberthez történt állásukból, megtették magukat a tartományurak elleni harc mártírjainak, akik Károly Róbert érdekében még javaikat is hátrahagyták ellenségeik kezére. Az Athfyak fellépése Máté oldalán mindenestre még inkább megerősítette azt a köteléket, amely a Széchyeket Károly Róberthez kötötte. A Széchyek számára világossá vált, hogy gömöri visszatérésük csak Csák Máté és az Athfyak bukása árán lehetséges. Ezért egyre inkább politikai meggyőződéstől áthatva támogatták Károly Róbertet, s mind a sárosi vár ostromában, mind a rozgonyi csatában részt vettek rokonaik és szervienteik társaságában.

Az Aba nemzetség több ága Amadé fiaival szemben Károly Róbertet választotta, így a Sárosban és a Drávántúlon egyaránt birtokos Lipóci-ág, illetve annak egy családja, mely Nekcse (ma: Našice) birtokuk után a Nekcsey nevet viselte, továbbá a jobbára Heves megyében otthonos Kompolthy-ág,

amelyből a Nánai Kompolthy család sarjadt. Lipóci Sándor derekasan küzdött a rozgonyi csatában, míg a Kompolthy-ágból származott Lászlót 1312 júniusának első napjaiban a györkeiek mint Károly Róbert hívét és szálláscsinálóját megölték. Az Aba nemzetség több ágának, családjának az Aba nembeli Amadé-fiakkal ellentétes politikai pártállása jól mutatja, hogy a XIV. század elején már csökkent a közös nemzetségszűz tiszteletére épült nemzetségi összetartozás kohéziós ereje, a nemzetségből kiszakadt ágak, az ágakból kiváló kiscsaládok önálló politikai tényezőként jelentek meg. A Lipóciakat bizonyára délvidéki birtokosi voltuk, a Kompolthyakat pedig a tartományuraságot építő Amadéval támadt súrlódásuk vezette Károly Róbert táborába.

Károly Róbert egyik legrégibb és leghívebb támogatói közé tartozott Kacsics nembeli Tamás. A Nógrád megyei szécsényi uradalom birtoklása miatt mind apjának, mind neki gyakran támadt viszálya nemzetségtársaival. Ez a birtokviszály politikai síkon is kifejezést nyert. Miközben a Nógrád megyei nemesek többsége (így a Kacsicsok több ága is) Vencelhez, majd nyíltan Csák Mátéhoz állt, Tamás Károly Róberthez csatlakozott. E lépésével azonban lehetetlenné tette nógrádi tartózkodását; birtokai hátrahagyásával távozott Nógrádból, s már a XIV. század elejétől kezdve Károly Róbert útját járta. Az Anjou-királyt követve jutott el sok rokona és nemes szerviense kíséretében a rozgonyi csatamezőre, ahol derekasan harcolt és megsebesült. A tőle származó Széchenyiek sok adományt köszönhettek Tamás rozgonyi sebének és az abból kiomló vérenek.

A zempléni Nagymihály (ma: Michalovce) környékén birtokos Kaplony nembeli Nagymihályi-ág tagjai is korán Károly Róberthez csatlakoztak, s e hűségük miatt Károly Róbert ellenségeitől — bizonyos már 1312 után az Amadé-fiaktól és Petenye fiaitól — sok hatalmaskodást, kínzást, véromlást szenvedtek el, áruk nem egy tagja áldozatul is esett ennek a politikai pártállásnak. Nagymihályi Lőrinc fia Gergely a roz-

gonyi csatában serényen harcolt, a halál kockázatával védte Károly Róbert életét az ellene támadókkal szemben. A Nagymihályiaktól a Sztáray család származott.

Nem lehetett kevés a száma azoknak a nemeseknek sem, akik nem a század legelső évében, hanem csak a későbbi esztendőekben csatlakoztak Károly Róberthez, de 1312-ben már a király mellett küzdve vettek részt a rozgonyi csatában. Ezek sorában a Rátót és a Gutkeled nemzetség bizonyos tagjait kell megemlítenünk. Rátót nembeli Kakas és testvérei 1301-ben Vencelt fogadták el Magyarország királyának, s csak 1304-ben tértek Károly Róbert hűségére. Kakas a rozgonyi csatában életét vesztette. A Gutkeled nembe tartozó és a Szabolcs megyei Nyírbátorban birtokos Bátoriak korábban a bihari tartományúr, Borsa Kopasz és testvére, Borsa Beke szolgálatában voltak, majd átálltak Károly Róberthez, s Batori Bereck fia János már az uralkodó oldalán harcolt a rozgonyi csatamezőn, ahol két szerviense meghalt.

Természetes szövetségesként számíthatott Károly Róbert azokra a nemesekre, akik 1311-et megelőzően összeitkőzésbe kerültek Amadéval, s viszonyuk az abaúji oligarchához kifejezetten feszült vagy éppen ellenséges volt. Emlékezhetünk, hogy a Balogsemjén nembeliek Szabolcs megyei falvait Amadé elfoglalta, s a hatalmasok birtokaikból kiűzték a genus tagjait. A Balogsemjének Ottó király oldalán is próbálkoztak javaik visszaszerzésével, de hamarosan rá kellett jönniük, hogy terveiket csak Károly Róbert mellé állva valósíthatják meg. Ezért már legkésőbb 1310-ben Károly Róberthez csatlakoztak, s tőle nyertek oklevelet birtokaik visszaadásáról. Ez azonban akkor még nem valósulhatott meg, ehhez katonai erőre volt szükség a birtokokat elfoglalva tartó Amadé nádor, illetve fiai ellen. Érthető tehát, ha a nemzetség tagjai 1310 után is kitarítottak Károly Róbert hűségén, s Egyed fiai az uralkodó hadsorában részt vettek a rozgonyi csatában, s kardjukat birtokaik bitorlói, az Amadé-fiak ellen forgatták. Ettől az Egyedtől a Kállay család vette eredetét. Ismeretes, hogy a Baksa

nembeliek, László és Dancs is szembeálltak Amadé nádorral, majd 1312 tavaszán fegyvereiket a Patak ellen törő Amadéfiak ellen fordították. Nem meglepő tehát, ha egy oklevélben arról olvasunk, hogy László és Dancs a királyi haderő tagjaiként mind Sáros vár ostromában, mind a rozgonyi csatában részt vettek, a sárosi várostromban Dancs súlyos sebet kapott, Rozgonynál pedig a két testvér derekasan harcolt, több rokonuk és szervienségük elesett ott. Azon sem kell a fentiek ismeretében csodálkoznunk, hogy a Tarköviek, akiket évtizedes ellentét választott el az Amadé-familiárisá váló Apc nembeliektől, Károly Róbert oldalán kötöttek ki, becsülettel végigharcolták Károly Róbert korai csatáit, Szepes és Esztergom várak megvívása mellett a család egy tagja Sáros vár alatt és Rozgonynál is vitézkedett az uralkodó oldalán. Persze, a Balogsemjén, a Baksa genus és a Tarkövi család tagjain kívül más olyan nemesek is Károly Róbert oldalán küzdöttek a rozgonyi csatamezőn, akiknek birtokai az Amadé-fiak (illetve Csák Máté) tartományában feküdtek, ám a tartományurakkal való szembefordulásuk motívumait a forrásanyag nem adja meg. Mindenesetre a Hontpaznan nembeli, a Gömör megyei Hanván birtokos István fiai éppen úgy Károly Róbert érdekében fogtak fegyvert Rozgonynál, mint az az Aladár fia Jakab, aki az abaúji Forró birtokosa volt, s aki életét áldozta a rozgonyi csatamezőn a királyért. A Károly Róbert oldalán harcoló nemesek széles körére mutat, hogy egyaránt megtaláljuk az uralkodó hadsoraiban a volt zalai ispán, Bagen fiát, a Fejér megyében birtokos Csák nembeli Györke fiait, Péter beregi várnagyot, akik szintén valamennyien életüket vesztették Rozgonynál, valamint Debreceni Dózsát, akire fényes karrier várt 1312-t követően.

Nem nehéz e névsort végigfutva arra a következtetésre jutni, hogy 1312-ben egy új arisztokrácia első sarjai küzdöttek Rozgonynál Károly Róbert seregében. A Széchényiek, a Széchyek, a Bátoriak, a Kállayak, a Nckseyek, a Kompolthyak, a Sztárayak neve nemcsak az Anjouk XIV. századi Magyar-

országán cseng ismerősen, hanem legtöbbször a későbbi évszázadokban is. Egy új bárói réteg született 1312-ben a rozgonyi csatamezőn. Első tagjai még szinte földönfutók, szerencselovagok, akik Károly Róbert oldalára álltak, életüket és családjuk sorsát tették függővé az Anjou- király magyarországi jövőjétől. Kockáztattak és nyerni akartak: visszaszerezni elvesztett birtokaikat, megtorolni a hatalmas bárók által rajtuk esett sérelmeket, feljebb kapaszkodni a jobbára szegényes köznemesi létnél. Ez a nemesi csoport, amely Károly Róbert táborába vitte rokonságát és szerviensi körét is, elszántan küzdött Károly Róbert győzelméért, tudta, hogy itt a nagy alkalom fordítani a szerencse kerekén, a kismiszterektől a hatalom csúcspontjára emelkedni, a tényleges erőt jobbára nélkülöző király szánandó kíséretéből egy mindinkább erősödő uralkodó nagy hatalmú tanácsosaivá válni. A rozgonyi csata, mielőtt megkezdődött volna, új arisztokráciát szült Magyarországon, a következő évszázadokra az döntötte el az uralkodó osztály tagjainak helyét a társadalmi ranglétrán, hogy 1312. június 15-én a király vagy az ellentábor hadsoraiban vonultak-e fel az ütközetre.

Nem csatlakozott Károly Róbert a szepesiekben sem. Görgei István, a szepesi szászok egyetemének ispánja és testvérei szervienseikkel egyetemben dicséretesen vitézkedtek Károly Róbert oldalán Sáros és Lubló várak ostromában. Mint már említettük, a sikertelen sárosi ostrom után a Szepességbe húzódott vissza Károly Róbert, s ott kapott olyan anyagi támogatást, olyan erkölcsi buzdítást, hogy komolyan gondolhatott az Amadé-fiak és Csák Máté egyesült serege elleni katonai akcióra. Egy 1312. augusztus 11-i királyi oklevél elmondja, hogy amikor Károly Róbert elleneivel szemben csatára készülődött, Görgei István sok embert, részint gyalogosokat, részint fegyveres lovasokat indított a szepesi földről a király segítségére, s ő maga is összes rokonaival személyesen megjelent ott, a csatában derekasan harcolt, testvére, Jordán életét vesztette a király hadsoraiban. 1317-ben pedig Károly Róbert

azért erősítette meg a szepesi szászok szabadságait és jogait, mert a rozgonyi csatában a királyi hoszpeszek (a szepességi szászok) férfiasan harcoltak, nem kímélték javaikat és személyüket, nem félték magukat a királyért a szerencse forgandóságának alávetni, s a csatában a szászok komoly emberáldozatot hoztak Károly Róbert ügye érdekében.

Felvonult Károly Róbert oldalán 1312-ben az egyház hadereje is. Mindenképpen a Szent János lovagrend rozgonyi vitézkedését kell kiemelni. A johanniták pápától függő egyházi lovagrendje a XII. században telepedett meg Magyarországon, majd gyorsan elterjedt az országban. A rendben egyaránt találunk felszentelt egyházi személyeket és csak fogadalmat tett lovagokat. Elsődleges feladata az egyházi (pápai) érdekek katonai, fegyveres szolgálata volt. A XIV. század elején a rend magyarországi rendházainak száma meghaladta a 30-at; ezek jobbra a Dunántúlon és a Drávántúlon helyezkedtek el. A pápai álláspontnak megfelelően a drávántúli johanniták már III. András uralkodása alatt az Anjouk magyarországi trónra lépését támogatták. A johanniták vezető rendházai, az esztergomi, a székesfehérvári és a budafelhévízi, még a XIV. század első éveiben is vonakodtak Károly Róbert elismerésétől, hiszen részint a Károly Róberttel rivális trónkövetelők (Vencel és Ottó) által birtokolt területen feküdtek, részint pedig közvetlenül határosak voltak azokkal a tartományurakkal (főleg Csák Mátéval és a Kőszegiekkel), akik hasonlóképpen tartózkodóan viselkedtek Károly Róbert irányában. Esztergom 1306. évi ostroma, a város és a vár Károly Róbert kezére kerülése egy csapásra Károly Róbert oldalán sorakoztatta fel az esztergomi johannitákat is. Mind a pápa, mind Gentilis szorgalmazta, hogy a János-lovagrend tagjai engedelmessé váljanak egyházi feljebbvalóiknak, azaz hogy egyértelműen támogassák Károly Róbertet. A bizonyításra az alkalom 1312-ben érkezett el, a johanniták páncélos lovagjai nagy tömegben sorakoztak fel a királyi seregben, s Rozgony csatamezején ütközetet eldöntő szerep várt rájuk. Északkelet-Magyarország

egyházi férfiai is Károly Róbert oldalán vonultak fel. Biztos tudomásunk van arról, hogy Jakab kassai plébános és testvérei Rozgonynál Károly Róbert oldalán vitézkedtek.

Mint láttuk, Károly Róbert az elmúlt egy esztendő alatt két alkalommal is megmentette Kassát az Amadé-fiak ellenében, egyszer 1311 októberében, amikor az abaúji oligarcha fiai és Kassa vizzályában a város mellé állt, másszor pedig 1312 tavaszán, amikor a Szepességből dél felé fordította lépteit, hogy csatára bírja az Amadé-fiak és Csák Máté egyesült seregét, s ezzel a lépésével felmentse Kassa városát, melyet a tartományurak serege bosszút lihegve kívánt elfoglalni. Amikor Rozgonynál 1312 júniusának közepén felsorakozott a két szembenálló fél, a kassaiak tudták, hogy Károly Róbert oldalán van a helyük, s most nekik kell megvédeniük királyukat. A kassaiak rozgonyi királyhűsége messze sugárzott: I. Lajos király 1352-ben azért mentette fel Kassát bizonyos adó fizetése alól, mert Károly Róbert oldalán hűen harcoltak a Csák Máté elleni csatában.

Az Anjou-uralkodó hadsoraiban tehát a magyarországi feudális társadalom több rétegének képviselői voltak jelen: különböző anyagi helyzettel rendelkező, eltérő oldalakról a király táborába jött nemesek, azok famíliája, a Szepesség különböző elemei: országos nemesek, lándzsásnemesek, szász előkelők, Északkelet-Magyarország városias vagy városiasodó települései: Kassa és Lőcse, továbbá az egyházi társadalom tagjai. Mindazok megtalálták az utat Károly Róbert táborába, akiknek létérdeke volt, hogy szűnjön meg Magyarországon a tartományúri berendezkedés és az azzal járó lét- és vagyonybizonytalanság, az anarchia, s akik azt kívánták: az uralkodó teremtsen meg a feltételeket a békés termelőmunka zavartalan folytatásához, az utaknak a feudalizmusban egyáltalán lehetséges szabad használatához, a kereskedelem biztonságos üzéséhez, végső fokon a jobbágyosztály és az alakuló városi plebejusok akadálytalan kizsákmányolásához. Károly Róbert táborába sokakat politikai meggyőződésük, az anarchiából a ki-

bontakozás lehetőségét szükségszerűen a király oldalán kereső józan felismerésük vitt, de nem kevesen mint szerencselovagok csatlakoztak a Anjou-uralkodóhoz. 1312-ben ez egyrement: e heterogén tábor egy volt abban, hogy fegyverrel kell legyűrni két tartományuraság egyesített seregét, s megteremteni ezáltal Károly Róbert számára azt a hatalmat, amelynek magaslátáról gondját tudja viselni valamennyi hívének, és a királytól elvárható feladatokat maradéktalanul teljesíti majd.

Vajon milyen erő sorakozott fel Károly Róberttel szemben a rozgonyi csatatéren? Összetételre ez a tábor sokkal egységesebb volt. Különböző rendű és rangú nemeseket találunk az Amadé-fiak és Csák Máté egyesített seregében. Ezek egy része Csák Máté familiárisa volt, s bizonytalán Csák Máténak az Amadé-fiak számára nyújtott támogatása következtében jutottak a rozgonyi síkra. Mindenekelőtt az Aba nembelieket kell megemlítenünk. Már szóltunk arról, hogy a Máté által küldött segédcsapatok vezére Nagy vagy Szép Aba volt, aki Galgóc vidékén rendelkezett kiterjedt birtokokkal. Őt a familiárisi hűség, a birtokszomszédság és a rokonság számai egyaránt Csák Mátéhoz kötötték. Csák Máté seregében vonult fel mint vezető familiáris az Abák nemzetségének több, bárói hatalommal rendelkező tagja is. Így a Csobánka-ág tagjai, akiknek birtokai Heves megyében terültek el, s akik 1310 táján álltak Csák Mátéhoz és talán a Borh-Budun-ág tagjai, akik úgyszintén Hevesben és Abaújban birtokoltak. Róluk egy oklevél a rozgonyi csatában való részvételük konkrét megemlézése nélkül írja, hogy a király iránt hűtlenek voltak, s az uralkodót számos alkalommal megsértették. Bizonyosan tudjuk, hogy a Kacsics-nem egyik, Csák Mátéhoz csatlakozott ágának tagjai is résztvevői voltak a rozgonyi csatának. Azok a nógrádi középirtokosok — a Varsányiak, a Varbóiak és más családok tagjai is —, akik a Károly Róberttel szembeni seregben vitézkedtek a rozgonyi csatatéren, szintén Csák Máté familiájához és Abaújba küldött segédcsapatához tartoztak. Ugyancsak Csák Máté szerviensei közül való volt az a

Nagy Houn, aki Pozsony megyében és Nagyszombat városban rendelkezett javadalmakkal, és Rozgonynál a király ellen harcolt. Komoly erőt jelentett az a zsoldosereg, amelyet Csák Máté Sáros vár felmentésére küldött, s amely bizonynal a rozgonyi ütközetben is részt vett. Ezek a zsoldosok jobbára csehkekből állhattak. Maga Csák Máté azonban nem volt személyesen részese a rozgonyi összecsapásnak.

A két tartományuróság egyesített seregének másik részét az Amadé-fiak familiárisai alkották. Ennek a seregrésznek az élén a Balassa családbeli Miklós fia Demeter állt. Jellemző és szinte magától értetődő, hogy az Amadé-fiak hadrendjének gerincét elsősorban azok a nemesek alkották, akik az 1311. október 3-i „megegyezéskor” kezeseket adtak Kassa városának. Így a „megegyezés” szövegéből ismeretes, hogy Budun egyik fia túszként köteles volt Kassára menni. Nos, a rozgonyi csatában az Amadé-fiak oldalán Budun hét fia — bizonynal már a Kassáról szabadult fiú is — felvonult. Az Aba nemzetség Györkey-ágát képező Budun-fiak tehát a királlyal való nyílt szembefordulásig kitartottak az Amadé-fiak oldalán. Szintén az 1311. évi túszyok sorában találjuk Sándor fia János kezését, e János — a Miskolc nemzetség tagja — Rozgonynál az Amadé-fiak oldalán harcolt. A túszyok között olvassuk Pongrác fiának nevét, továbbá Csépán fia Miklós és Kozma fia János kezését is, s nem meglepő, hogy mind a Zemplénben birtokos Pongráccal és Miklóssal, mind az Abaújban ingatlannal rendelkező Jánossal az Amadé-fiak oldalán találkozunk a rozgonyi csatatéren, s Pongrác életét áldozta az Amadé-fiakért az ütközetben. Az is természetes, hogy Rozgonynál az Amadé-fiakkal együtt harcoltak régi szervienseik, a Tarköviekkal rivalizáló Apc nembeliek. Az Amadé-fiak és Csák Máté egyesített seregét tehát a cseh zsoldosokat leszámítva úgyszólván kizárólag Csák Máté és az Amadé-fiak szerviensei alkották, akik uruk parancsára, familiárisi hűségesküjükből következően követni tartoztak szeniorukat a csatátérre is. A hűbérurak erőszakosságán túlmenően e nemesek legtöbbjét olyan egyéni

ambíciók — birtokaik növelése, nagyobb részvételi lehetőség a tartomány ügyeinek intézésében — vezették, amelyek kielégítését az oligarcháktól remélték azok győzelme esetén.

Magáról az 1312. június 15-én lezajlott rozgonyi csatáról igazán részletes leírás a forrásokban nem maradt ránk. Az ütközetet az Amadé-fiak és Csák Máté egyesített serege kezdte, amely leereszkedett a dombról a völgybe, illetve a lankás domboldalra, s egyenesen a király hadtestére támadt. Olyan erős lehetett ez a támadás, hogy a királyi hadtest nem tudott ellenállni neki. Maga Csák nembeli Györke királyi zászlótartó is elesett. Ebben a szorongatott helyzetben jött a király segítségére a johanniták csapata, akiknek zászlaja alatt folytatta Károly Róbert a küzdelmet. A szepesiek, a kassaiak oldalirányú támadása meghozta a döntést, Károly Róbert serege megnyerte a csatát. Mindkét tábor sok halottat vesztett, főleg a királyi sereg. A tartományúri tábor személyi veszteségei azonban érzékenyebbek voltak: nemcsak a két seregvezér esett el, Balassa családbeli Miklós fia Demeter és Aba nembeli Nagy vagy Szép Aba, hanem Amadé nádor két fia, Miklós és Dávid is holtan maradt a csatatéren. A jámbor ferences krónikás az ütközet keménységét az 1241. évi tatárjárás magyarországi katonai eseményeihez hasonlította, és úgy hitte és vallotta, hogy a győzelmet a királynak Isten adta.

V. A következmények

1. *Károly Róbert sorsa*

A mai történész már tudja, hogy a rozgonyi csatamezőn, 1312 júniusában a történelmi haladás és a reakció erői ütköztek meg. A progressziót Károly Róbert és tábora képviselte, a retrográd erők pedig a tartományurak képében vonultak fel. Károly Róbert idegen származása ellenére is mindenben Magyarország legjobb érdekei szerint kívánt cselekedni: a király személye és hatalma testesítette meg és biztosította az ország területi egységét, támogatta a városokat, az árutermelést és pénzgazdaságot, védte és óvta a piacokat és kereskedelmet. Az uralkodó jelentette a rendet az anarchiával szemben, az állam érdekeinek megfelelően szabályozott kizsákmányolás biztosítását az állam érdekeit veszélyeztető, korlátok közé nem szorított elnyomással szemben. Károly Róbert szabadságot ígért a familiárisi kötelékbe kényszerült nemességnek, biztonságot a városoknak és polgári elemeknek nyugalmat, békét az egyháznak. Ezzel szemben a tartományurak elkésett jelentkezése Magyarországon — hogy ti. az árutermelés és pénzgazdálkodás kialakulásának viszonyai közepette kísérleteztek egy, ezt a szintet megelőző, a természeti gazdálkodáson alapuló berendezkedés meghonosításával — hallatlan mohósággal párosult, mohósággal minden érték azonnali és teljes megkaparintására. Tömegével kényszerítették familiájukba a nemeseket, akadályozták a városi lét elemi intézményeinek funkcionálását: szétverték a piacokat, akadályozták a kereskedelmet, útonálló paradicsomává tették az utakat, brutálisan és kímélet nélkül támadták az ellenálló egyházakat. A tartomány-

urak győzelme az ország területi egységének megbontását, részekre szakadását, gazdasági viszonyainak egy korábban már túlhaladott szintre való visszazuhanását eredményezte volna.

A rozgonyi csatát a király, a hozzá hű nemesség és egyház (mindenekelőtt a johannita lovagrend), valamint a szepességi — jobbára szász etnikumú — elemek nyerték meg, de valójában Rozgonynál a társadalmi haladás ügye aratott győzelmet, amelyet egy széles körű szövetség képviselt. Ez a koalíció az Anjou-király vezetésével a XIV. század első éveiben kovácsolódott össze a társadalom mindazon köreiből, amelyek elégedetlenek voltak a tartományúri berendezkedéssel, s amelyeket megriasztott az a reálisan fenyegető veszély, amit a tartományurak gyors erősödése jelentett. Rozgony igazi jelentősége abban áll, hogy nyílt csatában Károly Róbert első ízben aratott győzelmet két tartományurak egyesült hadereje felett, s ezzel — legalábbis Északkelet-Magyarországon — megálljt parancsolt a tartományúri hatalom térben és mélységben történő további kiteljesedésének, s megmérte erejét ez a koalíció, hogy alkalmas lesz-e a következő években a tartományúri hatalom különböző képviselőivel való fokozatos leszámolásra. A rozgonyi csata azt bizonyította, hogy le lehet és le kell győzni az ország további zavartalan és viszonylag egyenes vonalú fejlődése érdekében a tartományurak képében jelentkező reakció erőit. Távolról sem volt közömbös a rozgonyi csata kimenetele Károly Róbert személyes sorsa szempontjából sem. A Magyarországon több alkalommal királynak elfogadott, háromszor királlyá koronázott, de tényleges hatalommal alig-alig rendelkező uralkodó 1312 júniusát követően érezhette először úgy, hogy szilárdan megvetette lábát ebben a Nápolytól oly messze fekvő és a nápolyi viszonyoktól oly jelentősen különböző karakterű országban.

Károly Róbert közvetlenül a rozgonyi csata után világosan látta, hogy kinek köszönheti diadalát. Tizenegy nappal az ütközetet követően már visszaadatta a Balogsemjén

nembelieknek azokat a birtokokat, amelyeket tőlük Amadé nádor ragadott el, s amelyek a hűtlen Amadé-fiak tulajdonába kerültek. A Balogsemjének Rozgonynál kiömlött véruk árán jutottak tehát — egyelőre még mindig csak papíron — Szabolcs megyei javaik birtokába. Ugyancsak 1312. június 26-án két, régóta rivalizáló család viszályában Károly Róbert úgy szolgáltattott igazságot, hogy a hűtlen és Rozgonynál az Amadé-fiak oldalán harcolt Apc nembeliek birtokait a szepesi-sárosi határon a hozzá hű, Sáros vára alatt és a rozgonyi csatamezőn is az uralkodó oldalán vitézkedő Tarkövieknek adta. A rozgonyi ütközetet követően az uralkodó a hűségén maradt Sárospatakra húzódott vissza, Zemplén megye déli részére, s közel egy hónapig onnan adta ki rozgonyi fegyvertársainak a javakat adományozó okleveleket. Patakról honorálta a szászok közössége ispánjának, Görgei Istvánnak és családjának, továbbá a Kaplony nembeli Nagymihályiaknak, valamint az Aba genusba tartozó Lipóciaknak rozgonyi segítségüket. 1312 augusztusának első felében Károly Róbert visszatért Abaújba, a csata színhelyének közelébe: augusztus 10-én Kassa mellett, a következő napon pedig Perényben állított ki oklevelet. Perényben kelt diplomájában újfent Görgei István szepesi szász ispánt jutalmazta, ezúttal az iglói (ma: Spišská Nová Ves) királyi rézurbura negyedével. Szeptember végétől hosszú hónapokon keresztül Budán találjuk az uralkodót.

A rozgonyi csata közvetlen következménye lehetett, hogy a Tekele nembeliek, akik a Rozgonynál elesett Balassa családbeli Miklós fia Demetertől átvették Sáros vár őrzését, még 1312-ben visszaadták a jelentős észak-magyarországi erősséget Károly Róbertnek. A másik fontos vár, a Károly Róbert által 1312 tavaszán szintén sikertelenül ostromolt Lubló vára is ekkortájt kerülhetett az uralkodó kezére, hiszen 1313 áprilisában már a királyhű Széchényi Tamás várnagyoskodott Lublón. A rozgonyi csata azonban egy csapásra még nem biztosította Károly Róbert uralmát Északkelet-Magyarországon. Kassán sem állt azonnal helyre a rend, sajátságos módon

éppen a Rozgonynál Károly Róbert oldalán vitézkedő Baksa nembeli László hatalmaskodott a kassai plébános — szintén résztvevője volt a rozgonyi összecsapásnak — egyik rokonán. Röviddel a rozgonyi csatát követően Csák Máté személyesen tört be a Szepességbe, Szepes (ma: Spišské Podhradie) királyi várost felégette, de Károly Róbert itáliai híve, a Magyarországon gyökeret eresztett Drugeth Fülöp — aki már 1312 tavaszán Sáros vár ostromakor is a királyi hadsereget erősítette — megállította előretörésében, s a trencsényi oligarcha számottevő eredmény nélkül távozott a Szepességből. Kudarca ékesen bizonyította, hogy nem lehet többé semmissé tenni a rozgonyi csata eredményeit, azaz Északkelet-Magyarországon megrendült a Csák Mátéra támaszkodó Amadé-fiak hatalma, s tért nyertek e területen a király hívei. A harci zaj Északkelet-Magyarországon 1314-ben ülhetett el. Csalhatatlan jele ennek s a közbiztonság fokozódására mutat, hogy Károly Róbert 1314 őszén szepesi—sárosi útra indult, s ez év decemberében a Szepességben, illetve Sáros megyei helységekben állított ki okleveleket. A konszolidáció további jele, hogy Sáros megyében 1315 januárjában a következetesen királyhű Ákos nembeli Mikes lett az ispán és a sárosi vár várnagya. Őt személyes mozzanat is tüzelte Károly Róbert tartományúri ellenségeivel szemben, hiszen sógora volt az a Kompolthy-ági László, Károly Róbert szálláscsinálója, akit kevéssel a rozgonyi csata előtt Györke faluban az Amadé-fiak emberei megöltek. Drugeth Fülöp, a király bizalmasa 1315-ben szepesi és újvári ispánként, 1316-ban szepesi várnagyként fordul elő, s a Drugethek híve viselte ekkor az abaúji Regéc vár várnagyi tisztét. Nagyjából tehát 1315-re fejeződött be az a konszolidációs folyamat, amely Szepes, Sáros és Abaúj megyében az Amadé-fiak tartományuraságának szétzúzását, illetve Károly Róbert hatalma megszilárdulását jelentette. 1317-ben Szepeshelyen (ma: Spišská Kapitula) már freskó ábrázolta, hogy Károly Róbert miként nyerte el a koronát Szűz Mária kezéből, tehát isteni akaratból.

A konszolidáció üteme nem volt tehát gyors, de Északkelet-Magyarország e három megyéjében mértéke a király szempontjából nézve megnyugtatónak tűnt, hiszen sikerült kitörnie a tartományurak alkotta gyűrűből, kapcsolatot teremtenie Lengyelországgal. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a rozgonyi csata csak az Amadé-fiak hatalmát törte meg, azt is inkább csupán Szepes, Sáros és Abaúj megyében, az ország többi területein változatlanul a tartományurak gyakorolták a hatalmat. Károly Róbertnek tehát jól fel kellett készülnie az ellenük indítandó újabb akciókra, Rozgony méltó folytatására. Hogy 1312—1315 között a királyi hatalom Északkelet-Magyarország e három megyéjének pacifikálásával volt elfoglalva, s nem futotta erejéből más akciókra, az bizonyítja, hogy a királyi katonapolitika Rozgonyt követően a tartományurak ellenében újra aktívvá csak éppen 1315-ben, a szepesi—sárosi—abaúji konszolidációt követően vált. A fő ellenfél a király számára ezúttal Csák Máté volt. Károly Róbert és János cseh király összehangolt és egyeztetett kétirányú akciója Csák Máté tartományának összeroppantására szerény eredményeket hozott: Károly Róbert a Duna-parti Visegrád, a cseh uralkodó pedig a Morva menti Veselí várát foglalta vissza. A rozgonyi csata közvetett hatása nyilvánult meg abban is, hogy Balassa családbeli Dancs mester — akinek nagybátyja életével fizetett az Amadé-fiak, végső fokon a Csák Máté iránti hűségért Rozgonynál — kivált Máté famíliájából, és 1315 táján felszabadította Liptó, Zólyom és Árva vidékét Máté uralma alól. 1313 vége és 1315 augusztusa közé kell tennünk Kán László erdélyi vajda halálát és tartományának szétesését. 1315 nyarán jelent meg Erdély élén Károly Róbert hű vajdája, Miklós. Kán László fiai Déva (ma: Deva) vár alatt megütköztek Károly Róberttel, de a csata a király győzelmével végződött, s Kán László fiai legkésőbb 1317-ben az uralkodó oldalára álltak.

1316-ban (de talán már 1315-ben) váratlan nehézségek támadtak Károly Róbert számára. A hosszú időn keresztül hívei

közé tartozó, de a királyt csak formálisan uralkodónak elismerő, valójában saját tartományában királyi jogokat gyakorló Borsa Kopasz fellázadt Károly Róbert ellen. A bajokat tetézte, hogy az 1315-ben meghalt borsodi oligarcha, Ákos István fiai is felmondták a hűséget Károly Róbertnek, s hol Csák Mátéval, hol Kán László fiaival próbáltak politikai szövetséget létesíteni. Károly Róbert azonban úrrá lett a hirtelen támadt nehézségeken, a Borsák Bihar megyei Adorján várát megvívta, a Debrecen melletti csatában pedig nyílt ütközetben is megverte a Borsákat. Felszámolta az Ákos István-fiak lázadását is. Legkésőbb 1316-ban a korábban királyhű (sőt 1312 tavaszán az Amadé-fiak pataki akciójában Károly Róbert oldalán fegyverrel kiálló) Petenye fia Péter szintén letért a király iránti hűség útjáról. Károly Róbert megnövekedett erejére mutat, hogy e nem várt, de végső fokon nagyon is törvényszerű események — a korábban „királyhű” tartományurak szembe fordulása az uralkodóval — nem állították megoldhatatlan feladatok elé, s energiáiból még arra is futotta, hogy ugyancsak 1316-ban hadsereget küldjön a Drávántúlra a Kőszegiek ellen, illetve maga pedig a baranyai Kőszeg (ma: Batina) vár ostromát irányította 1316 júliusában a Kőszegiek ellenében. Lehet, hogy 1316-ra kell tennünk Csanád nembeli Vejtehi Teodor bán uralmának felszámolását is az Al-Duna vidékén. Az 1316. év mérlege igen kedvező volt Károly Róbert számára a tartományurak elleni harcban: megtörte a Borsák és a Vejtehiek hatalmát, felszámolta Kán László fiai és Ákos István fiai tartományuraságát, hozzákezdett Petenye fia Péter és a Kőszegiek uralma korlátozásához.

1317-ben ismét Csák Máté került a királyi politika középpontjába, hosszas ostrom után november elején Károly Róbertnek sikerült elfoglalnia a trencsényi oligarcha Duna menti várát, Komáromot (ma: Komarno). Mindezek a sikerek közvetlenül vagy közvetve a rozgonyi csatára mentek vissza, Rozgony nyitott utat és mutatott példát a király számára, hogy a tartományurak vagy azok egyes csoportjai ellen fegyveresen

kell fellépnie megnövekedett számú és fokozatosan gyarapodó híveire támaszkodva. Rozgony tudatosította az uralkodóban, hogy a magyarországi társadalom túlnyomó többsége megelégtelte a tartományúri berendezkedés tobzódását, s széles rétegek készek fegyverrel is segíteni az ország királyát a tartományurak elleni harcában. Ezek a sikerek Károly Róbert személyes pozícióját is alaposan megerősítették.

Mindezen túlmenően az is a király kezére játszott, hogy csekély számú kivételtől eltekintve — ilyen volt Csák Máté és az Amadé-fiak 1311—1312. évi szövetsége vagy Ákos István fiainak politikai partnert szerezni akaró kísérletei — a magyarországi tartományurak nem kerestek és nem találtak egymásban sorstársat vagy szövetségest. Legtöbbjük maga vívta meg csatáját a királyi hatalommal. Ezt nem véletlennek és nem Károly Róbert szempontjából szerencsés mozzanatnak kell tulajdonítanunk. A tartományurak többsége egymástól igen távol élt és tevékenykedett, egyik sem osztozni akart az országon, hanem mindegyik lehetőleg minél nagyobbat igyekezett kiharapni belőle a maga és csak a maga számára. A tartományurak egymás elleni akciói jól mutatják, hogy nem fedeztek fel saját köreikben sorsközösséget, hanem ellenséget, meghódítandó, legyűrendő vetélytársat láttak egymásban. Igazi szövetség tartományurak között a király ellenében voltaképpen nem is jött létre: nem volt az — mint láttuk — Csák Máté és az Amadé-fiak szövetsége sem, amely inkább tekinthető hűbérúri—vazallusi alá-fölérendeltségnek, semmint egyenlő felek egyezségének. Nem a véletlen, hanem éppen a történelmi szükségszerűség dolgozott Károly Róbert kezére, amikor általában külön-külön és nem egyszerre kellett megmérkőznie a hatalmát csorbító tartományurakkal. Ezt a történelmi szükségszerűséget példázza az Amadé-fiak sorsa is.

2. Az Amadé-fiak sorsa

Az Amadé-fiak vereségével végződött rozgonyi csata két Amadé-fiú, Miklós és Dávid életét követelte. Az 1312—1315 közötti események pedig azt bizonyították, hogy az életben maradt négy fiú lényegében kiszorult Abaúj, Szepes és Sáros megyéből, ahol helyükre a királyi hatalom lépett. Ezekből az évekből egyáltalán nincs adatunk a négy testvéréről. A rozgonyi csatát követően legkorábban 1316 decemberében találkozzunk a testvérek egyikével, Lászlóval, de csak arról értesülünk, hogy korábban egy Abaúj megyei malmot egyik szerviensének, egy Perényi-nemesnek adott, amely malom jogszerűen, ítékezés fejében jutott tulajdonába. Ez az adat tehát nem lebbenti fel a fátylat az Amadé-fiak 1312 utáni sorsáról. Sokkal fontosabb híradásokat nyerünk az Amadé-fiak helyzetéről három 1317. évi oklevélből. Az egyik, májusi diplomából kiderül, hogy Amadé fia János a Borsák — Kopasz és Beke — lázadása idején Károly Róbert pártján állt, s a lázadók oldaláról a király más híveivel egyetemben támadásnak volt kitéve. A másik, szeptember végén kelt királyi diploma Amadé volt nádort az uralkodó szeretett hívének nevezte. Kétségtelen bizonyossággal megállapítható ebből a két adatból, hogy a rozgonyi csatát követően az abaúji oligarcha fiai Károly Róbert hűségére tértek. Ám hogy tartományúri velleitásaikról nem tudtak lemondani, azt a velük kapcsolatos harmadik, 1317. évi, decemberben íródott királyi oklevél igazolja, melyben az uralkodó elvette tőlük a Hontpaznan nembeliek Abaúj megyei, általuk jogtalanul elfoglalva tartott birtokait, a jánoki uradalmat, amelyet — mint ismeretes — még az 1280-as években Amadé kaparintott meg hatalmaskodva. Nem lehet tudni, hogy ez a királyi lépés csak egy csepp volt-e a pohárban, vagy enélkül is készen álltak az Amadé-fiak arra, hogy újra kibontsák a lázadás zászlaját Károly Róbert ellen. Az mindenesetre tény, hogy Károly Róbert 1315—1317 közötti sikereinek oka nem kis részben abban rejlik, hogy — leg-

alábbis formálisan — mellette álltak az Amadé-fiak, illetve ezekben a nehéz években nem fordultak fegyveresen szembe a királlyal.

Az első adat, mely újabb lázadásukat említi, Károly Róbert 1318. március 21-én Temesvárott kelt oklevele. Bizonyosra vehető tehát, hogy királyellenes fellépésük — tekintetbe véve az 1317. évi forráshelyek tanúságát — csak igen kevéssel előzhette meg ennek a diplomának a dátumát, s legnagyobb valószínűséggel 1317—1318 telére tehető. Ez az oklevél elmondja, hogy néhai Amadé nádor fiai, János, László és Amadé a király iránti hűség útjáról letérve, a gőgösség szellemétől vezetettve, a király és hívei ellen felkelve különböző ellenséges dolgokat követtek el: károkat, sebesítéseket, gyilkosságokat és sok más jogtalanságot. Ezért az uralkodó több Zemplén megyei birtokukat tőlük mint hűtlenektől elvette. (XIV. század közepi iratból tudjuk, hogy az Amadé-fiak Petenye fiaival együtt a király iránti hűségük miatt feldúlták a Nagymihályiak várait, birtokait, s a család tagjait megkínózták.) Csak későbbi oklevelekből értesülünk, hogy a király gyorsan lecsapott rájuk, Ákos nembeli Mikcsét, Sáros megyei rendcsinálóját küldte ellenük, aki kiűzte őket, földjeiket és váraikat a király uralma alá igázta, a hűtlenek seregét csatában legyőzte. Egy másik diploma azt árulja el nekünk, hogy Mikcs vívta meg a hűtlen Amadé fiú, László által tartott Ung megyei Nevicke várat. Újabb oklevél arról tudósít, hogy Ung várát is a hűtlen Amadé-fiak tartották Károly Róbert ellenében, s csak erős ostrom után került a király kezére. Ezekből az adatokból kirajzolódik az Amadé-fiak 1312 utáni története. Eszerint színleg meghódoltak Károly Róbertnek, Abaúj, Szepes és Sáros megyéből kiszorultak, maguk keletebbre, Ung megyébe húzódtak vissza, s a király szeme előtt rejtve az ország távoli zugában gyűjtöttek erőt újabb királyellenes felkelésükhöz. Lázadásuk azonban legkésőbb 1317—1318 telén elbukott, Károly Róbert a következő évtizedben sorra kobozta el birtokaikat, így — a már említett zempléni mellett — sárosi,

hevesi és abaúji ingatlanait. Ezt követően Lengyelországba szökhettek. Szökési irányukat két körülmény is javallhatta. Egyrészt bizonyára emlékeztek még arra, hogy alig egy évtizeddel korábban apjuk, Amadé nádor fegyveresen segítette lengyel földön azt az Ulászlót, aki időközben mind szélesebb körre terjesztette ki Lengyelországban hatalmát, s 1314-re a legtöbb lengyel területet sikerült a saját fennhatósága alatt egyesítenie. Ugyanakkor más levitézlett magyar bárói család is választotta már az Amadé-fiak előtt a lengyelországi emigrációt, éppen az Aba nem ama Csirke-ágába tartozó István fiai, akik Amadénak, majd pedig fiainak szerviensei voltak, s az István-fiak közül egy 1311 őszén tús volt Kassán. Mindenesetre 1323. évi oklevélből tudjuk, hogy Károly Róbert Ulászló lengyel király kérésére, akinek országában tartózkodtak száműzöttként, megbocsát Csirke István fiainak, és Abaúj megyei birtokaikat visszaadja nekik. Az Amadé-fiak lengyelországi tartózkodására sem csak következtethetünk: az a körülmény, hogy Lengyelországban később feltűnik egy Homodey család, kétségtelenül bizonyítja: az Amadé-fiak közül legalább egy Lengyelországban talált menedéket, s ott egy lengyel nemesi család megalapítója lett. Az Amadé-fiakkal 1318-at követően a magyarországi forrásanyagban többé nem találkozunk. Miközben a Károly Róbert által jobbra köznemesi sorból felemelt új arisztokrácia mind magasabb polcokra emelkedett, a honfoglaló őssel büszkélkedő, Magyarországnak a XI. században királyt is adó Aba nemzetség egyik legerősebb ága végül is eljásztotta összes magyarországi szerepét, lehetlenné tette itthon saját helyzetét, és idegen országba kényszerült szökni. Letűnt tehát a magyar történelem színpadáról egy, az új viszonyokhoz alkalmazkodni képtelen ősi nemzetségág, hogy a társadalom megújításában tevékeny részt vállaló új arisztokráciának adjon helyet.

3. Az ország sorsa

1318-ra alaposan megfogyatkozott Károly Róbert tartományúri ellenfeleinek tábora: a délvidéki urakat nem számítva Csák Máté, a Kőszegiek és Petenye fia Péter maradt csupán az ellentáborban. 1319-ben Károly Róbert a német segítséget élvező Kőszegiek ellen fordult, a király seregei Zalafőnél és a vasi Kőszegnél legyőzték őket, több dunántúli várukat (Kabolodot, Pölöskét, Kanizsát) elvették tőlük. 1319-ben és 1321-ben Erdélyben újból zavarok támadtak, előbb Majos fia Majos ütött pártot a király ellen, majd Emich fia Miklós fogott fegyvert az uralkodóval szemben. Mindketten a zempléni tartományúr, Petenye fia Péter támogatását élvezték. 1321-re Károly Róbertnek sikerült Petenye fia Péter tartományát is elfoglalnia, zempléni várait (Borostyán, Bodrogszeg, Borkó) megvívatta. 1321. március 18-án — felnőtt korú egyenes ági örökös nélkül — meghalt Csák Máté. Alig pár hónap alatt összeomlott a trencsényi oligarcha kiskirálysága.

Csak a szorosabb értelemben vett Magyarország pacifikálása után gondolhatott Károly Róbert arra, hogy rendet teremtsen Horvátországban és Szlavóniában is. Az Adriai-tenger és a Száva középső folyása mentén a Šubićok és a Babonícok igen erős tartományokat hoztak létre. Ezek az oligarchák már a XIII. század utolsó évtizedében az Anjouk mellé álltak, és a nápolyi trónigények következetes szószólói voltak a tágabb értelemben vett Magyarországon. Amikor azonban Károly Róbert az ország mind nagyobb területén törte meg a neki ellenszegülő oligarchák uralmát, nem hunyhatótt szemet hatalmas pártfogóinak az övével rivalizáló hatalma felett sem. Előbb a Šubićokkal számolt le. Károly Róbert 1322-ben nem nyújtott segítséget a több oldalról megtámadott Šubić Mladeneknek, hanem fogolyként Magyarországra vitte. A Babonícok leverésére 1323 nyarán került sor. Alig egy esztendő alatt tehát Horvátországban és Szlavóniában is helyreállt a királyi hatalma (nem volt többé akadálya, hogy a királyi székhely

Temesvárról visszakerüljön az ország közepére, Visegrádra). Noha még a 20-as és a 30-as években is fel-felütötte fejét a király elleni lázadás hol a Babonícok, hol a Kőszegiek, hol pedig Kán László fiai kezdeményezéséből, ezek lokalizálása és elszigetelése már nem okozott különösebb gondot az uralkodónak. A Rozgonynál nyitott út alig egy évtized alatt célba vezetett: a középkori Magyarország területéről és történetéből eltűntek a tartományuraságok, megnyílt a lehetőség arra, hogy a közel negyedszázados szívós erőfeszítéssel magát a magyar trónon megerősítő Károly Róbert a tartományurak leverése után hozzákezdjen tervei megvalósításához. A rozgonyi csatával és az erre következő, a kiskirályok ellen vívott összecsapásokkal eldőlt az ország sorsa: Magyarország a tartományurak jóvoltából nem zuhant vissza fejlődésének egy korábbi szintű szakaszára, nem hasadt részekre, hanem egységét megőrizve lehetőséget kapott arra, hogy előrehaladhas-son.

Károly Róbert történelmi érdeme, hogy az oligarchák levere-
résével, tartományuk felszámolásával nemcsak a lehetőséget
teremtette meg ehhez, hanem életének utolsó két évtizedében
(1323—1342 között) maga indította el az országot az előre
vezető úton. A kiskirályok berendezkedésének likvidálása
nem kevesebbet jelentett, mint a királyi hatalom megerősödé-
sét. Évszázados folyamatnak szabott tehát gátat Károly Róbert.
A XII. század végén, a XIII. század elején vette kezdetét a ki-
rályi hatalom fokozatos — bizonyos időszakokban rohamos
mértékű — hanyatlása, amely a XIII—XIV. század fordulója
évtizedeinek mélypontjáig vezetett el. A királyi hatalom ha-
nyatlása a legszorosabban összefüggött a királyi birtokok gyors
elfogyásával, azok magánkézre (az egyházi és főleg a világi
előkelők kezére) jutásával. A természeti gazdálkodás uralmára
felépült államrezon került tehát súlyos válságba, az a modell,
miszerint annál erősebb a királyi hatalom, minél hatalmasabb
birtokainak állaga. A királyi birtokok elidegenítése a régi
modell szerinti királyi hatalmat gyengítette. Az Árpádok

11. Károly Róbert király

Anno domini m. ccc. xx. Accep
rex Karolus filiam Ladis regis
polonorum Elizabeth nomine.
dqua anno domini m. ccc. xxi.

13. Károly Róbert kettős pecsétje

— II. András sikertelen próbálkozásától eltekintve — jobbra azon az alapon jutottak jövedelmekhez, hogy ők az ország legnagyobb földesurai, államháztartásuk domaniális jellegű volt, tehát földesúri (dominusi) voltakon alapult. Károly Róbert észrevette, hogy az árutermelés és pénzgazdálkodás elemeinek jelenléte a XIV. század eleji Magyarországon másféle államrezont tesz lehetővé, sőt a tartományúri berendezkedés tanulságaiból adódóan szükségessé. Noha ő maga is évtizedeken keresztül tett — nem túlzottan erős — kísérletet királyi váuradalmak szervezésére, illetve visszaállítására, azaz a királyi birtokok növelésére, de egy percig sem áltatta magát, hogy az Árpádok által eladományozott, olykor két kézzel szórt birtokok valaha is visszaszerezhetőek lennének a király számára. II. András hamvába holt kísérlete után Károly Róbert helyezte új alapokra a magyar államháztartást, a regále-gazdálkodás bázisára. Tehát Károly Róbert bevallottan azon az alapon kívánt az államot fenntartó jövedelmekhez jutni, hogy ő az ország királya (és nem azon, hogy ő az ország legnagyobb földesura). Bevezette a nemesérc-monopóliumot, vagyis érvényesítette királyi címéből adódó felségjogát a nemesérc (arany, ezüst) vonatkozásában. Bányareformja, amely érdekeltté tette a földesurakat új bányák nyitásában, kettős eredményt hozott: megnövekedett a király bányászatból származó jövedelme, és hozzájárult a bányászat további fejlesztéséhez. Csak ilyen alapon volt lehetséges, hogy Károly Róbert új valutarendszert valósítson meg Magyarországon. Hosszas kísérletezés után az 1330-as évek második felében bevezette az állandó értékű, firenzei mintára vert aranyforintot. Pénzügyi reformja kettős következménnyel járt. Egyrészt nem lehetett többé szedni a kamarahaszna adót, amely a pénz állandó értéktelenedésével járt együtt, vagyis új alapokra kellett helyeznie az adórendszert is: az adó kivetésének alapjává a jobbágytelek vált. Károly Róbert az egész országra kiterjedő pénzügyi szervezetet hozott létre. Megszervezte a kincstartói hivatalt, arra törekedett, hogy a pénzügyek irányítása szilár-

dan kezében maradjon. Másrészt az új és jó, állandó értékű pénz fellendítette a hazai és a külkereskedelmet. Károly Róbert reformjai kedveztek a magyarországi városoknak. Az uralkodó kiváltságok biztosításával, egész politikájával támogatta a városok fejlődését. Különösen felkarolta azokat a városokat, amelyek súlyos károkat szenvedtek a tartományurak fennhatósága alatt. Az árutermelés és pénzgazdálkodás lassú terjedése következtében falvak egész sora indult el a városiasodás felé vezető úton, a kevés számú igazi (ipari és bánya-) város mellett tömegesen jelentek meg a XIV. században a mezővárosok, amelyek közbülső helyet foglaltak el az agrárfalu és az ipari város között, melynek lakói még jobbágyok ugyan, de lakóinak társadalmi összetétele és bizonyos kedvezmények a városi szint felé közelítették őket.

A királyi birtokok jelentős részének elfogyása válságos helyzetbe sodorta a királyi haderőt is. Már az 1241. évi tatárjárás katonai szempontból kritikus helyzetben érte az országot, hiszen felbomlóban volt a királyi várszervezet, amely az országos (királyi) haderő gerincét képezte, s még nem alakult ki helyette a földesurak magánfamílián alapuló saját külön hadserege. Ez a válság a XIII. század folyamán csak fokozódott: a királyi várelemek közül a kisebbik rész bekerült a kialakuló köznemességbe (és egyszersmind a bárók famíliájába), a nagyobbik rész pedig magánföldesúri szolgáltatóvá, jobbágy-paraszttá süllyedt le, mint katonáskodó elem egyaránt elveszett a király számára. A XIII. század második felében kiépült ugyan a feudális magánhadsereg, de ez — a tartományurak szolgálatában — szemben állt a királlyal. Károly Róbert ezen a ponton sem gondolt a régi állapot restaurálására. Katonai reformjában a familiaritást tette meg alapnak, és volt bátorsága a familiárisi bázison összeálló hadseregekre (bandériumokra) építeni a magyar hadszervezetet. A királyi, a királynői és a megyei bandériumok, valamint a könnyűlovasság mellett az ország haderejének gerincévé a bárói bandériumok, a nagyúri magánhadseregek váltak.

Ilyen reform csakis a Károly Róbert-i szövetségi politika alapján volt kivitelezhető. Károly Róbert új arisztokráciája a tartományurak elleni harc vitézeiből került ki: mint láttuk, a Széchenyiek, a Széchyek, a Nekcseyek, a Kompolthyak, a Görgeiek, a Bátoriak, a Kállayak Rozgonyánál együtt küzdöttek Károly Róberttel. A Drugethek Csák Máté, a Kanizsaiak, a Köcskyek és a Becseiek a Kőszegiek ellen tüntettek ki magukat. Az új arisztokráciát a tenyeréből táplálta Károly Róbert, bizonyos volt tehát abban, hogy bátran illesztheti be a hű, személyükben neki elkötelezett nagyurak magánhadseregét az országos hadszervezetbe. A köznemességből felémelt új bárói réteg mellett bátran támaszkodott Károly Róbert a tehetősebb köznemesekre is. Magyar Pál pl. az uralkodó kincstartója lett. A városok és a kereskedelem fejlesztése érdekében Károly Róbert a főbb tranzit utakat megtisztította a jogtalan vámoktól, az 1335. évi visegrádi kongresszuson pedig a magyar, a lengyel és a cseh uralkodó közösen lépett fel Bécs árumegállító joga ellen. A külkereskedelemben szedett harmincadvám a királyi kincstár bevételeit gazdagította. Az a félelem, amely a XIV. század első éveiben az ország szabad lakosait töltötte el — azaz hogyha az egyházadta királyt, Károly Róbertet fogadják el, elveszítik szabadságukat —, az évtizedek során nem igazolódott. Károly Róbert hatalma megszilárdulásának arányában elszakadt a pápai politika járószalagjától. Magyarországon szuverén, az ország és saját érdekeinek megfelelő egyházpolitikát folytatott. Engedte az egyházi szervezet további kiépülését (új kolostorok, rendházak létesítését), de a főkegyúri jogot maga gyakorolta, az egyházat is felhasználta anyagi bevételei növelésére: a pápai tizedet megadóztatta, egyházi jövedelmeket időlegesen igénybe vett, alkalmilag (beiktatáskor, újévkor) is szert tett egyházi személytől származó illetékre. Mindez nem keltett osztatlan elégedettséget a magyarországi magas klérus körében, s 1338-ban a főpapok egy része panaszlevelet küldött a pápához, felsorolva Károly Róbert ellenük elkövetett „bűnlajstromát”. Károly

Róbert uralma, bár a király komoly adókat vetett ki a jobbágyságra, objektíve javította az alávetett népesség helyzetét a tartományúri berendezkedés idejéhez képest, hiszen az ötletszerű és mértéktelen kizsákmányolás helyébe a békés termelőmunka feltételeit biztosító, a paraszti árutermelést támogató politikával együtt az elnyomás szabályozottabb és közös érdekből bizonyos korlátok közé szorított módozata lépett.

A hűtlenségben makacsul megmaradt és levert tartományurak számára Károly Róbert nem adott kegyelmet. Legtöbbjük leszármazottja külföldre kényszerült: Csák Máté unokái Sziléziában találtak otthonra, az osztrák Pernstein család a Kőszegiek egyik ágából eredt, Vejtehi Teodor sógora Bulgáriába szökött, az Amadé-fiak pedig Lengyelországba emigráltak. A Magyarországon maradtak általában kegyvesztettek lettek. A rozgonyi seregvezér, Nagy vagy Szép Aba unokája csak Károly Róbert halála után mert fellépni I. Lajos király előtt azzal a kéréssel, hogy összes elkobzott birtokait visszanyerje. I. Lajos azonban örök időre szólóan megtiltotta a javak visszakövetelését. De a múltó évek gyógyították is a sebeket: a Kőszegieknek Károly Róbert — többszöri lázongásuk után is — megbocsátott.

Károly Róbert 42 évet töltött Magyarországon: 12 éves gyermekként érkezett és 54 éves érett, a középkor fogalmai szerint inkább már koros férfiként halt meg. Több mint húsz évet fordított életéből a tartományurak elleni harcra, és kerek húsz éve maradt, hogy a tartományuraságok romjain egy új berendezkedésű országot építsen fel. Nem szabad tévedésbe esnünk: Károly Róbert állama is feudális állam volt, miként az Árpádoké, illetve annyi más utódáé, Zsigmondé vagy a Hunyadiaké. Károly Róbert állama annyiban mégis különbözött az Árpádokétól, hogy ő hozta létre azt az államberendezkedést, amely már következetesen a megváltozott gazdasági viszonyok figyelembevételével épült fel, s nem a király földesúri voltán, hanem a király méltóságán, hatalmán alapult.

Károly Róbert állama tehát az első olyan államberendezkedés, amely hozzáidomult a fél évszázaddal korábban indult gazdasági változásokhoz, az árutermeléshez és a pénzgazdálkodáshoz. Ezt a programot csak nagy kitartással, hallatlan belső fegyelemmel tudta véghezvinni Károly Róbert. Ama kevés uralkodóink közé tartozik ő, akiknek — hosszú országlásukhoz képest — szinte nincs is külpolitikájuk: egy mühl-dorfi vereség, egy posadai kudarc csak szabályt erősítő kivételek. Károly Róbert nem engedte a belső építés nagy művét szüneteltetni a középkorban mindig bőven kínálkozó külországi kalandok kedvéért, nem hagyta letéríteni magát a maga számára kijelölt útról. Nem aratott külföldön babért a magyar korona ékszerei mellé, de a szó szoros értelmében ő szerezte vissza Magyarország koronáját a tartományuraktól, és egy, sok vonatkozásban új Magyarország alapjait ő rakta le és épületét maga húzta fel a magasba. Fia, I. Lajos a nápolyi trón megszerzése érdekében elpazarolta Károly Róbert pénzét, a szélrózsa szinte minden irányába vezetett értelmetlen, hódító és igazságtalan külföldi hadjáratokkal gyengítette a magyar államot, miközben — igaz, egyelőre még mit sem fedve fel későbbi terveiből és erejéből — a XIV. század közepén Európa földjére lépett az oszmántörök sereg. A történeti megítélés tévedését, értékrendszerek zavarát mutatja, hogy közgondolkodásunk még ma is I. Lajost tekinti Nagy Lajosnak, pedig ez a jelző a magyar történelemben kevés uralkodónak járhatna ki nagyobb joggal, mint éppen Károly Róbertnek, a rozgonyi csata győztesének.

Irodalmi tájékoztató

A könyvünkben található eseményekkel és azok értékelésével a magyar és a szlovák történelemről készült összefoglaló munkák foglalkoznak: *Szilágyi Sándor* szerk., A magyar nemzet története III. Bp. 1895. (a vonatkozó részt *Pór Antal* írta); *Hóman Bálint—Szekfű Gyula*, Magyar történet II.² Bp. 1936. (a vonatkozó részt *Hóman Bálint* írta); *Elekes Lajos—Lederer Emma—Székely György*, Magyarország története I. Bp. 1961. (a vonatkozó részt *Lederer Emma* írta); *L'udovit Holotik—Ján Tibenský* szerk., Dejiny Slovenska I. Bratislava, 1961. (a vonatkozó részt *Alžbeta Gácsová* írta); *Elekes Lajos*, A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964.; *Molnár Erik—Pamlényi Ervin—Székely György* szerk., Magyarország története I.³ Bp. 1971. (a vonatkozó részt *Székely György* írta).

A továbbiakban fejezetek szerint közöljük a legfontosabb feldolgozásokat és kútfőket. A forrásidézeteket az alábbi rövidítések szerint hozzuk:

AO	= <i>Nagy Imre—Nagy Gyula</i> , Anjou-kori okmánytár I—VII. Bp. 1878—1920
Apponyi O.	= A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I. Bp. 1906
CD	= <i>Georgius Fejér</i> , Codex diplomaticvs Hvngrarie ecclesiasticvs ac civilis I—XI. Budae 1829—1844
Csáky O.	= Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I. 1—2. rész. Bp. 1919
DE	= <i>Wenzel Gusztáv</i> , Magyar diplomacziái emlékek az Anjou-korból I—III. Bp. 1874—1876
DI.	= Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Mohács előtti Gyűjtemény
Emler	= <i>Josef Emler</i> , Prameny dějin českých. Fontes Rerum Bohemicarum IV. V Praze 1884

- Gombos* = *Albinus Franciscus Gombos*, *Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III. Budapestini 1937—1938*
- Győrffy* = *Győrffy György*: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. *Történelmi Szemle*, 7 (1964) 1—25., 537—568.
- HO = *Hazai okmánytár I—VIII. Győr—Bp. 1865—1891*
- HOkl. = *Hazai oklevéltár. Bp. 1879*
- Horváth* = *Horváth Mihály*, *Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai s leleszi conventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményeiből. Magyar Történelmi Tár*, 9 (1861) 97—176.
- Húšava* = *Alexander Húšava*, *Archív zemianskeho rodu z Okoličného. Liptovské archivy I. Bratislava, 1943*
- Komáromy* = *Komáromy András*, *Levéltári kutatások. Történelmi Tár 1903. 118—137., 414—445.*
- Kubinyi* = *Kubinyi Ferenc*, *Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárakból. Magyar Történelmi Emlékek II. Bp. 1888*
- Leveles* = *Leveles Erzsébet*, *Miskolc város megváltása. Történelmi és régészeti közlemények Miskolc város és Borsod vármegye múltjából. Miskolc thjf. város hivatalos értesítőjének melléklete*, 2 (1927) 4. (7.) szám 157—184.
- Melczer O.* = *Kellemesi Melczer István*, *Okmányok a kellemesi Melczer család levéltárából. Bp. 1890*
- MES = *Ferdinandus Knauz—Ludovicus Crescens Dedek*, szerk., *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I—III. Strigonii 1874—1924*
- Schwandtner* = *Ioannes Georgius Schwandtnerus*, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I—III. Vindobonae 1746—1748*
- Sm. = *T. Smičiklas*, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae II—XV. Zagrabiae 1904—1934*
- Sopron O. = *Nagy Imre*, *Sopron vármegye története. Oklevéltár I—II. Sopron 1889—1891*
- SRH = *Emericus Szentpétery* szerk., *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I—II. Budapestini, 1937—1938*

- Sztáray O. = Nagy Gyula, A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I—II. Bp. 1887—1889
- Thallóczy = Thallóczy Lajos, A Kamara Haszna (lucrum camerae) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Bp. 1879
- US = Franz Zimmermann—Carl Werner—Georg Müller—Gustav Gündisch, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I—IV. Hermannstadt, 1892—1937
- VMO = Vatikáni magyar okirattár. Első sorozat 1—4. Bp. 1885—1891
- W. = Wenzel Gusztáv, Árpád-kori új okmánytár I—XII. Pest, 1860—Bp. 1874
- Weber = Weber Samu: III. Pótlék Wagner: Szepes megye okirattárához. A Szepes megyei Történelmi Társulat Évkönyve 11. Lőcse, 1908
- Zala O. = Zala vármegye története. Oklevéltár I—II. Bp. 1886—1890
- Zichy O. = A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I—XII. Pest, 1871—Bp. 1931

Bevezetés: Könyvünk mottójának lelőhelye a XIV. századi krónikakompozíció: SRH I. 488. Rozgony és Kassa középkori történetére I. *Branislav Varsik*, Osídlenie košickej kotliny II. Bratislava, 1973. 466. skk. I. Bratislava, 1964. 160. skk. *Győrffy György*, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza A—Cs.² Bp. 1966. 136., 102. skk.

I/1. fejezet: A nápolyi Anjouk történetére összefoglalóan I. É. G. Léonard, Les Angevins de Naples. Paris, 1954. I. Károly élettörténetét magyarul *Miskolczi István* írta meg (Anjou Károly. Bp. 1913). Az Anjouk és az Árpádok dinasztikus kapcsolataira I. *Patek Ferenc*, Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése. Századok, 52 (1918) 449—495.; *Szűcs Jenő*: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában. Századok, 107 (1973) 840. skk. A nápolyi—magyar kapcsolatok okleveles anyagát I. DE I. Károly salernói herceg magyar királyi címére I. CD V. 2. 35. Rudolf Magyarországot adományozó oklevele: CD VI. 1. 47. sk. IV. Miklós pápa tiltása: CD VI. 1. 81. sk. III. András származása: SRH I. 475. sk. Vencel (Václav) magyar trónra kerülésére I. *Fraknói Vilmos*, Wenzel király megválasztása 1301-ben. Századok, 48 (1914) 81 skk. A csehországi követség a XIV. századi krónikakompozícióban: SRH I. 479., a Kronika Zbraslavskában: *Emler* IV. 83. VIII.

Bonifác 1301. októberi levelei: CD VIII. 1. 59. skk.; CD VIII. 1. 63. skk. Boccasini Miklós követségére l. *Pór Antal*, Miklós ostiai püspök követsége Magyarországon 1301—1302. Új Magyar Sion, 16 (1885) 321—337., 401—413. Buda XIV. század eleji történetére l. Budapest története II. Bp. 1973. 43. skk. A budai pápakiátkozásra l. SRH I. 482.; *Zolnai László*, Amikor a budaiak kiátkozták a pápát. Világosság, 2 (1961) 5. szám 37—41. VIII. Bonifác 1303. május 31-i bullája: CD VIII. 1. 121. skk. Károly Róbert itineráriumát (tartózkodási helyeinek jegyzékét) l. *Ráth Károly*, A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr, 1861. 46. skk., *Sebestyén Béla*, A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp. é. n. 32. skk. A Kőszegiek és Vencel viszonya: MES II. 556. skk. A szenici ostromra l. Dl. 39.964. A magyar előkelők és Rudolf szövetsége: CD VIII. 1. 160. sk. Ottó magyarországi útjára és koronázására l. SRH I. 483. sk. Ákos István bajor rokonsága: AO I. 51. skk. A Borsák és Ottó viszonya: Dl. 1701. Ottó beszercei útja: US I. 272. skk. Kán László élettörténete: *Pór Antal*, László erdélyi vajda (1291—1315). Rajzok Erdély múltjából a középkorban. Erdélyi Múzeum, 8 (1891) 433—481. Kán László kiadja Ottót: SRH II. 48. Károly Róbert gönci tartózkodására és az alább tárgyalandó XIV. század eleji gönci ostromra: Országos Levéltár Fényképgyűjt. N 175. Gr. Andrásy cs. betléri ág lvt. Krasznahorkán. Acta extran. familiarum. Fasc. 66. N° 3. Pozsega várára l. SRH II. 48. A délvidéki urak ügyeire: Sm. VIII. 123.; DE I. 184. sk.; Sm. VIII. 153.; DE I. 192. Esztergom és a zólyomi, honti várak visszafoglalására l. HO I. 101. sk. Az udvardi zsinat: MES II. 570. skk. Buda elfoglalása: SRH I. 485. Szepes vár ostroma: CD VIII. 5. 31. skk. A rákosi országos gyűlés: CD VIII. 1. 221. skk. Gentilis működésének iratanyaga: VMO I. 2. (kékesi egyezség: 112. skk.; 1308. november 27-i országos gyűlés: 115. skk.; budai zsinat: 273. skk.; Kőszegi Henrik 1309. jún. 4-i oklevele: 303. sk.; 1309. június 15-i koronázás: 304. skk.; Kán László kiközösítése: 369. skk.). László vajda 1310. április 8-i szegedi oklevele: US I. 295. sk. Károly Róbert 1310-i koronázása: SRH I. 486. Csák Máté kiközösítése: VMO I. 2. 384. skk. Károly Róbert 1311. őszi hadjárata Csák Máté ellen: AO I. 233. sk.; Sm. VIII. 296.

I/2. fejezet: Az Abák keleti származására: SRH I. 163., 280. Az Abák nemzetségének 27 ágára — és ezen belül Amadé ágára — (valamint az úri nemzetségek történetére) l. *Karácsonyi János*, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Bp. 1900. 3. skk. Mindamellet Amadé ágának máig sincs monografikus igényű feldolgozása. A két 1280. évi adat: HO VI. 264. sk.; Sztáray O. I. 26. sk. III. András 1290. évi oklevele: W. XII. 496. skk. Az igazságszolgáltatással kap-

csolatos 1288. évi adat: W. IX. 481. sk. Az 1299. évi zempléni generális kongregáció: HO. VIII. 397. sk. Siklósi Péter kielégíti Aba Amadét: W. X. 377. Bodon fia Dénes öröksége: Zichy O. III. 240. skk. A jánoki uradalom elfoglalása: *Kubinyi* II. 27. sk.; *Kubinyi* II. 50. skk. A Balogsemjén nembeliek kárvallása: HO VII. 225. sk.; AO I. 121. Szinye elfoglalása: Dl. 87.435. A Tekele nembeliek birtokainak elragadása: CD VIII. 1. 382. sk. Finta hatalmaskodásai: CD V. 3. 509. sk.; HO VI. 279. sk. Szalánc és Gede ostroma: HO VI. 289. skk.; CD V. 3. 207. Gönc ostroma: HO VI. 330. skk. IV. László és Amadé 1289. évi megbékélése: CD V. 3. 172. sk., 1290. évi szembefordulása: CD V. 3. 506. A Kőszegiek tartományuraságára legújabbban: *Kristó Gyula*, A Kőszegiek kiskirálysága. Vasi Szemle, 29 (1975) 251—268. Amadé részvétele az osztrák hadjáratban: HO VI. 365. sk.; *Gombos* 1881. Lengyelországi követsége: Zichy O. I. 81. sk. Dunántúli bíró: HOkl. 145. skk. Albertino Morosini báróvá fogadása: US I. 192. sk. III. András szövetsége báróival: HO VI. 431. skk. 1299-ben Amadé III. András tanácsosai között: Csáky O. I. 1. 29 skk. Göncön kelt oklevelei: Dl. 75.208; W. X. 217.; HO VII. 292.; Zichy O. I. 116. stb. Viszolyban keltez: Dl. 71.908; Dl. 82.909; AO I. 178. stb. Per áthelyezése Amadé bírósága elé: HO VII. 351. Északkelet-magyarországi földek ügye Amadé bírósága előtt: Abaúj: Dl. 75.151; Zemplén: Dl. 105.754; Ung: HO VII. 262. sk. Szabolcs: Zichy O. I. 80.; Bereg: HO VII. 288. 1295. évi generális kongregáció: Dl. 96.039; 1299. évi generális kongregáció: Dl. 96.042—96.043. Amadé kancellárja: Dl. 83.974—83.975; jegyzője: HOkl. 145. skk. albírja: Dl. 57. 228, Dl. 75.155—75.156; udvarbírája: Dl. 75.052. Várnagyai: Dl. 75. 152; HO VII. 300. sk.; *Fekete Nagy Antal*, A Petróczy-levéltár középkori oklevelei. Levéltári Közlemények, 8 (1930) 200. skk. Amadé ungi ténykedése: HO VI. 368. sk.; Dl. 96.038; Dl. 40.366. Szatmárnémeti: HO VII. 313. Amadé kassai officiálisa: CD VI. 2. 339. Amadé kassai keltű oklevelei: Dl. 84.192; Dl. 75.218; HO VII. 322. Amadé jobbágyaival kapcsolatos oklevelek: Dl. 75.196; Dl. 75.152. Amadé és Ulászló (Władysław Łokietek) kapcsolataira l. *Dabrowski János*, Lokietek Ulászló és Magyarország 1300—1315-ben. Történeti Szemle, 10 (1921) 76—84. Amadé 1307. február 12-i oklevele: CD VIII. 1. 237. Amadé 1307-ben Károly Róbert tanácsosai sorában: AO I. 131. skk.; CD VIII. 5. 31. skk. Amadé 1309 körüli oklevele: Zichy O. I. 124. Amadé leánya és Csák Móric házassága: CD VIII. 1. 238.; CD VIII. 1. 363. sk. Amadé fiainak szereplése: CD VIII. 1. 237.; HO VII. 368. Bereg megyei nemesek hatalmaskodása: Zichy O. I. 136. sk.

II/1. fejezet: Az 1311. október 3-i megegyezés — és pár nappal később kelt átiratai — szövege: Tajný Archiv Mesta Košic A. Cas-sovia, č. 7—8. Kiadásai: *Tutkó József*, Szabad királyi Kassa városá-nak történelmi évkönyve. Kassa, 1861. 207. skk.; CD VIII. 1. 405. skk. Amadé és Kassa viszonyára — a Kassáról fentebb idézett iroda-lom mellett — I. *Csoma József*, Omode nádor fiai és Kassa városa. Turul, 29 (1911) 89—92.; *Branislav Varsik*, K boju medzi košickými mešť'anmi a Omodejovcami (Príspevok k dejinám feudálnej anarchie v Uhorsku na zač. XIV. stor.). Historický Sborník, 10 (1952) 221—255.

II/2. fejezet: A Szepesség társadalmi helyzetére I. *Fekete Nagy Antal*, A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. 253. skk.

II/3. fejezet: Amadé mislyei esküje: Dl. 75.196. Széplaki földel-választás: Dl. 83.974—83.975. Egri és mislyei káptalan: Zichy O. I. 83.; HO VII. 288. sk.; Dl. 84.192; Dl. 75.151. Jászói konvent: HO VII. 360. sk. Szerencsi kegyuraság: AO I. 178.

II/4. fejezet: A szatmári ispán familiárisi szerződése: AO I. 428. sk. III. András 1298. évi törvényének idézett cikkelye: *Stephanus Ladislaus Endlicher*, Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangallen, 1849. 637.; Gentilis intése Csák Mátéhoz: VMO I. 2. 384. skk. Károly Róbert 1323. évi visszatekintése: AO II. 69. skk. A Balogsemjénkre: CD V. 3. 506.; HO VII. 225. sk.; CD VI. 2. 184. skk.; HO VII. 313.; AO I. 121.; CD VIII. 6. 19. A Baksákra: CD VI. 2. 339. Az Apc nembeliek és a Tarkőiek versengése: CD V. 3. 380. skk.; W. X. 226. skk.; CD VIII. 1. 107. skk.; CD VIII. 5. 31. skk.; *Berzeviczy Edmund*, A Tarkőiek hatalmi törekvései Sáros-ban a XIV., XV. és XVI. század folyamán. Századok, 28 (1894) 417. skk.

III/1. fejezet: Finta adománya: CD V. 3. 509. sk. Péter komáromi szervense: W. IX. 370. sk. A kürüi (kőrévi?) ostrom: CD V. 3. 506. Kőrév Tokajjal való azonosságára legújabban I. *Németh Péter*, Kőrév — Hímesudvar — Tokaj. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közle-ményei, 14. (1975) 3—8. Jób szereplése: HO VI. 365. sk. Amadé 1295. évi adománya rokonának: HOkl. 145. skk. Jakó fia András hatalmaskodása: AO I. 121. Amadé regéci keltezése: Dl. 75.052; HO VII. 361. Amadé homo noster-ei: HO VII. 301. sk.; Dl. 84.192; HO VII. 350.; HO VII. 360. sk. A III. András és bárói közti szövetsé-g: HO VI. 431. skk. Holics ostroma: Melczer O. 6. skk. Deme-ter levele Amadéhoz: CD VI. 2. 340. Sárosi hatalmaskodásuk: CD VIII. 1. 382. sk.

III/2. fejezet: Csák Mátéről az elmúlt évszázadban három monográfia készült: *Pór Antal*, Trencsényi Csák Máté 1260—1321. Magyar Történeti Életrajzok. Bp. 1888.; *Jiří Rys*, Matouš Čák Trenčanský. Vestník Královské České Společnosti Nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná. Ročník 1927. I. 1—75. V Praze 1928.; *Kristó Gyula*, Csák Máté tartományúri hatalma. Bp. 1973.

IV. fejezet: Az Amadé-fiak távozása a király mellől: AO I. 259. sk. Az 1312. április 10-i királyi oklevél: AO I. 254. skk. Az 1323. évi oklevél: Zichy O. I. 231. skk. Az 1355. évi oklevél: CD VIII. 1. 473. Lubló ostroma: CD VIII. 1. 448. skk. Sáros vár védelme: SRH I. 487.; CD VIII. 1. 446. skk.; AO I. 259. sk.; AO II. 331. sk. Károly Róbert Sáros vár alatt kelt oklevelei: AO I. 256. sk.; *Weber* 3. sk. A király lőcsei tartózkodása: SRH II. 284. A Tekele nembeliek sárosi szereplése: CD VIII. 1. 478. sk. Károly Róbert megerősíti a lándzsásnemesek szabadságát: CD VIII. 5. 83. sk. A györkei gyilkosság: CD VIII. 2. 397. skk.; CD VIII. 2. 538. skk. A Széchyekre: *Leveles* 176. sk.; *Györffy* 547. sk.; *Györffy* 548. sk.; *Dl.* 99.892; *Leveles* 180. skk. A Lipóci- és Kompolthy-ágra: *Sm.* VIII. 325. skk.; CD VIII. 2. 397. skk.; CD VIII. 2. 538. skk. Kacsics nembeli Tamásra: AO I. 289. skk.; CD VIII. 1. 489. skk.; AO I. 528. skk.; *US* I. 340. sk.; *US* I. 383. skk. A Nagymihályiakra: *Sztáray* O. I. 40. sk.; *Sztáray* O. I. 55. skk.; *Sztáray* O. I. 192. skk. Rátót Kakasra és testvéreire: *SRH* I. 489., 479. A Bátoriakra: CD VIII. 5. 156. skk.; CD VIII. 3. 404. skk. A Balogsemjén nembeliekre: CD VIII. 1. 442. skk. A Baksa nembeliekre: *Zichy* O. I. 231. skk. A Tarköviekre: CD VIII. 1. 446. skk. A Hontpaznan nembeli Hanvaiakra: *Sm.* VIII. 312. sk. A Forróiakra: *SRH* I. 489. Károly Róbert seregének rozgonyi halottaira: *SRH* I. 489. Debreceni Dózsára: *Zichy* O. I. 171. skk. A szepesiek Károly Róbert melletti kiállása: CD VIII. 1. 448. skk.; CD VIII. 5. 79. sk.; CD VIII. 2. 44. sk.; CD VIII. 2. 57. skk. A johannitákra: *ifj. Reiszig Ede*, Róbert Károly és a János-lovagrend. Századok, 37 (1903) 515—530. Jakab kassai plébánosra: *Horváth* 115. A kassaiak hűségére: *Pekár Károly*, A szepesi egyház történetére vonatkozó kivonatos krónika. Történelmi Társ., 1904. 51.; CD VIII. 2. 213. sk.; *Thallóczy* 147. skk.; *Horváth* 119. Nagy vagy Szép Abára: *SRH* I. 488.; CD IX. 1. 90. skk.; AO V. 339. skk.; AO VI. 89. sk. A Csobánka-ág tagjaira: CD VIII. 2. 397. skk.; AO II. 280. skk. A Borh-Budun-ág tagjaira: CD VIII. 3. 66. skk. A Kacsics nemre: CD VIII. 1. 489. skk.; AO II. 134. skk. A nógrádi középbirtokosokra: AO I. 528. skk.; CD VIII. 3. 203. skk.; CD VIII. 4. 656. skk. Nagy Hounra: AO I. 289. skk. A Györkey-ágra: AO II. 98. skk. Miskolc Jánosra: *Leveles* 176. sk. Pongrácra, Miklósrá és Jánosra: *Dl.* 86.955;

Zichy O. II. 21. skk.; Zichy O. I. 231. skk.; Zichy O. II. 214. skk.; Zichy O. II. 2. skk.; AO II. 105. Az Apc nembeliekre: CD VIII. 1. 446. skk. A rozgonyi csatáról az oklevelek adatmorzsáin kívül a XIV. századi krónikakompozíció tájékoztató: SRH I. 488. sk. A rozgonyi ütközetről l. *Pór Antal*, A történeti jelenetek korhű rekonstrukciójáról. A rozgonyi csata 1312. június 15. Századok, 27 (1893) 504—506.; *Weber Samu*, Nehány szó a rozgonyi csatáról. Századok, 37 (1903) 952—956.; *Sóbs Elemér*, Az 1312. évi június 15-iki rozgonyi csata. Bp. 1916.; *Teodor Lamoš*, Bitka pri Rozhanovciach. Príspevky k dejinám východného Slovenska. Bratislava, 1964. 64—69.

V/1. fejezet: A királyi és a tartományúri hatalom jellegének megítélésére l. *Székely György* szerk., Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Bp. 1953. 20. skk., 52. skk. Károly Róbert 1312. június 26-i oklevelei: CD VIII. 1. 442. skk.; CD VIII. 1. 446. skk. Károly Róbert pataki diplomái: CD VIII. 1. 448. skk.; Sztáray O. I. 40. sk.; Sm. VIII. 325. skk. stb. Kassa melletti és perényi oklevelei: AO I. 267. sk.; CD VIII. 5. 79. sk. Károly Róbert budai tartózkodása: *Leveles* 176. sk. Sáros és Lubló a király kezén: CD VIII. 1. 478. sk.; AO I. 289. skk. Kassai zavarok: W. X. 451. sk. Csák Máté szepesi betörése: AO I. 445. skk.; Zichy O. I. 218. skk.; CD VIII. 2. 438. skk.; Zichy O. I. 254. skk. Mikcs sárosi, Fülöp szepesi és újvári tisztségviselése: CD VIII. 1. 561. skk. CD VIII. 1. 563.; *Komáromy* 121. Az 1315. évi hadjárat Csák Máté ellen: Dl 45.853; *Emler* IV. 223. sk. Balassa családbeli Dancsra és a zólyomi területek felszabadítására: CD VIII. 2. 70. skk.; Dl. 40.428; *Húščava* 27. skk. Az erdélyi változásokra: CD VIII. 1. 518. sk.; US I. 315. sk.; US I. 317.; AO I. 387. skk.; *Györffy* 547. sk. Az 1316. év zavaraira: Dl. 107.383; Apponyi O. I. 49. skk.; Zichy O. I. 250. sk.; AO I. 429. sk.; HO VII. 373. skk.; *Komáromy* 120.; *Komáromy* 120. sk.; *Györffy* 547. sk.; Zichy O. I. 171. skk.; AO I. 411. skk.; AO I. 362. sk.; AO I. 398. sk.; *Györffy* 547. sk. Komárom elfoglalása: AO I. 445. stb.

V/2. fejezet: Amadé fia László 1316. évi előfordulása: *Komáromy* 121. Az Amadé-fiakkal kapcsolatos 1317. évi oklevelek: HO VII. 373. skk.; Dl. 40.366; *Kubinyi* II. 64. sk. Az 1318. március 21-i oklevél: AO I. 460. sk. A Nagymihályiak elleni akció: Sztáray O. I. 192. skk. Leszámolás az Amadé-fiakkal: Zala O. I. 182. skk.; AO II. 36. skk.; CD VIII. 3. 70. skk. Az Amadé-fiak birtokainak elkobozása: CD VIII. 2. 207. skk.; AO I. 571. sk.; Archiv Mesta Košíc, č. 19.149; Zichy O. I. 409. skk. Csirke István fiainak lengyelországi tartózkodása: AO II. 90. sk. Az Amadé-fiak egyikétől származó

lengyel családra I. *Daróczy Zoltán*, A Hamadey, az Aba nemzetség lengyelországi ága. Turul, 44 (1930) 31—32.

V/3. fejezet: A Kőszegiek elleni 1319. évi hadjárat: Sopron O. I. 84. skk.; CD VIII. 2. 199. skk.; AO I. 626. skk.; Sm. IX. 117. skk.; HO I. 137. skk.; Sopron O. I. 108. skk.; HO I. 150. skk. Petenye fia Péter erdélyi kapcsolatai: CD VIII. 2. 292. skk.; US I. 353. sk. Petenye fia Péter leverése: AO II. 36. skk.; CD VIII. 2. 622. sk.; AO IV. 263. skk. Csák Máté tartományuraságának vége: Dl. 72.510; Sm. IX. 117. skk. A Šubićok és a Babonićok bukása: *Schwandtner* 646. skk., 650. Károly Róbert gazdaságpolitikája: *Hóman Bálint*, A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921. Csák Máté unokáira: *Wertner Mór*, Trencsényi *Stessel József*, A Németújváriak és Héderváriak leszámolásához (Családtörténeti jegyzetek). Századok, 30 (1896) 429—432. Vejtehi Teodor sógorára: *Györffy* 540. Nagy vagy Szép Aba unokájának próbálkozására I. Lajos alatt: CD IX. 1. 90. skk. Károly Róbert megbocsát a Kőszegieknek: HO V. 124. skk. Sajátságos, hogy I. Lajos életrajzát már a múlt század végén megírta *Pór Antal* (Nagy Lajos. Magyar Történeti Életrajzok. Bp. 1892.), ugyanakkor Károly Róbertről mind a mai napig nem készült monográfia.

E helyütt fejezzük ki köszönetünket *Bónis Györgynek*, az állam- és jogtudományok doktorának könyvünk lektorálásáért, megjegyzéseit munkánkban hasznosítottuk.

Képjegyzék

- A címlapon: A rozgonyi csata. A Képes Krónika miniatúrája. Lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Clmae 404. f 69.
1. Konradin lefejezése. Miniatúra Giovanni Villani új krónikáját tartalmazó Chigi-kódexből, XIV. század vége. Róma, Vatikáni Könyvtár.
 2. I. Károly király, Károly Róbert dédapja. I. Károly aranypénze.
 3. A gyermek Károly Róbertet Magyarországra hozzák. A Képes Krónika miniatúrája: f 66.
 4. A gyermek Vencelt Magyarországra hozzák. A Képes Krónika miniatúrája: f 66.
 5. A budai papok kiátkozzák a pápát. A Képes Krónika miniatúrája: f 67.
 6. A gyermek Vencel királyt apja visszaviszi Csehországba. A Képes Krónika miniatúrája: f 67.
 7. Gentilis bíboros Magyarországra érkezik. A Képes Krónika miniatúrája: f 68.
 8. Amadé oklevele. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Mohács előtti Gyűjtemény.
 9. Amadé pecsétje. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Mohács előtti Gyűjtemény.
 10. Az 1311. október 3-i „megegyezés” oklevelének részlete. Tajný Archív Mesta Košíc, A. Cassovia, č. 7.
 11. Károly Róbert király. A Képes Krónika miniatúrája: f 69.
 12. Károly Róbert felesége és gyermekei. A Képes Krónika miniatúrája: f 70.
 13. Károly Róbert kettős pecsétje. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Mohács előtti Gyűjtemény.
 14. (és a borító hátlapján) Károly Róbert pénzei. Magyar Nemzeti Múzeum éremtára.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
A szerkesztésért felelős: Tatár György — Műszaki szerkesztő: Érdi Júlia
A fedélterv Killer Marcella munkája

Terjedelem: 5,6 (A/5) ív + 16 oldal + 1 db melléklet — AK 1333 k 7880
Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

A sorozat eddig megjelent kötetei:

1.

Spira György

Petőfi napja

82 oldal, 45 kép, 1 színes térképmelléklet

Fűzve 15,- Ft

2.

Szakály Ferenc

A mohácsi csata

141 oldal, 21 kép, 3 térkép • Fűzve 19,- Ft

Előkészületben:

4.

ifj. Barta János

A nevezetes tollvonás

(II. József visszavonja rendeleteit)

Kb 156 oldal, 24 kép • Fűzve kb 20,- Ft

Akadémiai Kiadó · Budapest